ASR-I SAADET VE RÂŞİD HALİFELER DÖNEMİNDE HİTÂBET

ASR-I SAADET VE RÂŞİD HALİFELER DÖNEMİNDE HİTÂBET

Prof. Dr. Mehmet Reşit ÖZBALIKÇI

ASR-I SAADET ve RAŞİD HALİFELER
DÖNEMİNDE HİTABET

Editör
Zühdü MERCAN

Kapak
Engin ÇİFTÇİ

Mizanpaj
Sedat YAZILITAŞ

ISBN
975-6079-10-X

Yayın Numarası
11

Basım Yeri ve Yılı
Çağlayan Matbaası / İZMİR Tel: (0232) 252 20 96
Ağustos 2005

Genel Dağıtım
Gökkuşağı Pazarlama ve Dağıtım
Alayköşkü Cad. No: 12 Cağaloğlu/İSTANBUL
Tel: (0212) 519 39 33 Faks: (0212) 519 39 01

Yeni Akademi Yayınları
Emniyet Mahallesi Huzur Sokak No: 5
34676 Üsküdar/İSTANBUL
Tel: (0216) 318 42 88 Faks: (0216) 318 52 20
www.yeniakademiyayinlari.com

İÇİNDEKİLER

BİRİNCİ BÖLÜM
ASR-I SAÂDETTE HİTÂBET

İKİNCİ BÖLÜM
HULEFÂ-İ RÂŞİDÎN'İN HİTÂBETİ

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
HULEFÂ-İ RÂŞİDÎN DÖNEMİNDEKİ BAZI HATİPLER

Önsöz

Hitâbet konuşmaya dayalı bir sanattır. Bu nedenle insanoğlu var olalıdan beri hitâbet de vardır demek yanlış olmaz. Çeşitli ülkelerde, ülke ve devirlerde farklı boyutlarda hitâbet sanatı ve bunların sanatkârları olan hatipler hep var olagelmiştir.

Bilindiği gibi Araplarda hitâbetle birlikte şiir eskiden beri vardı. Ancak hitâbet, câhiliye döneminden itibaren şiirle paralel olarak devam etmiştir. Arap dilinde hitabetin şiiri geride bırakmaya başlaması ise, özellikle İslâm'ın zuhurundan sonra hız kazanmış, sonucunda da hitâbet önemli bir nesir türü haline gelmiştir. Bu dönemde Araplar şiirde olduğu gibi hitâbet sanatında da ileri bir seviyeye ulaşmışlardı.

Hz. Peygamber'in (s.a.s.), Râşid halifelerin ve bazı vali, komutan ve muallimlerin, şiir ve hitâbetin revaçta olduğu bir ortamda yetişmeleri, bunun yanında toplumu aydınlığa kavuşturan İslâm'ı anlatmak, öğretmek ve sevdirmek için de hitâbete ihtiyaç duymaları tabii idi. Bunun için kullandıkları en etkili metot ise, hiç kuşkusuz hitâbet olmuştur.

Câhiliye önemi hitâbeti ile İslâmî dönem hitâbeti kaynaklarda bölüm olarak yer aldığı gibi, aynı konuyu işleyen müstakil eserler de te'lif edilmiştir. Bölüm olarak hitâbete yer veren eserlerden bir kaçı: el-Câhiz'ın "*el-Beyân ve't-tebyîn*"i, et-Taberî'nin "*Târîhu'l-umem ve'l-mulûk*"u, İbnu Kuteybe'nin "*Uyûnu'l-ahbâr*"ı, el-Bâkıllânî'nin "İ'câzu'l-Kur'ân"ı, el-Kalkaşendî'nin "*Subhu'l-a'şâ*"sı, İbnu'l-Esîr'in "*el-Kâmil*"i, İbn Ebi'l-Hadîd'in "*Şerhu Nehci'l-belâga*"sı vb. eserlerdir. Konusu başlı başına hitâ-

bet olan eserlere ise, Ahmed Zekî Safvet'in "*Cemheratu hutabi'l-'Arab*" isimli eseri örnek verilebilir.

Türkçe'de ise, gerek Araplar, gerekse Asr-ı Saâdet dönemi hitâbeti ile ilgili çalışma pek göze çarpmamaktadır. Ancak Ahmet Lütfi Kazancı'nın Hadîs Anabilim Dalında hitâbetle ilgili doktora tezi olarak hazırladığı "*Peygamber Efendimizin Hitâbeti*" adlı çalışması burada anılmaya değer. Öte yandan "Hitâbet" konusunu işleyen pek çok Türkçe eser bulunmaktadır. Fakat bunlar sadece konunun nazariyatına geniş yer vermiş, ek bölümlerinde ise, önemli şahsiyetlerin nutuk ve hitâbeleri kapsamında Hz. Peygamber'den (s.a.s.), Hz. Ebu Bekir, Hz. Ömer ve Hz. Alî'den birer ikişer örnek vermişlerdir.

Bu eksikliği göz önünde bulundurarak Arapların câhiliye dönemi hitâbetini gözden geçirerek Asr-ı Saadet ve Râşid Halifeler dönemindeki hitâbetin hem seyrini kısaca işledik, hem de örneklerini asılları ile birlikte Türkçe'ye kazandırmak ihtiyacını duyduk ve çalışmamızı bu alanda yoğunlaştırdık.

Bu çalışmamız, bir giriş ve iki bölümden oluşmakta ve "giriş" kısmı, hitâbetin tanımı, çeşitleri ve tarihi hakkında bilgi içermektedir.

Birinci bölümde Peygamber Efendimiz'in (s.a.s.) hitâbeti incelenmiştir. Burada Peygamber'imizin dış görünüşüne ait özelliklerle, bir hatip olarak taşıdığı dinleyicilerine güven vermesi, onları usandırmaması, daima soru sorulmasına teşvik etmesi, alçak gönüllü olması gibi özellikleri üzerinde durulmuştur. Ayrıca Hz. Peygamber'in hitâbeleri, örnekler kısmında çevirileri ile birlikte verilerek Türkçe'de de yorumlanmasına imkan verilmeye çalışılmıştır.

İkinci bölümde İslâm tarihi literatüründe Râşid Halifeler diye, Hz. Ebû Bekir, Hz Ömer, Hz Osman ve Hz Alî ile bunların çağdaşları olan sahabî, vali, komutan, hatip ve şairlerin kısaca biyografileri verildikten sonra hitâbelerine de yine çevirileri ile birlikte örnekler verilmiştir.

Âyetleri ve hadisleri gösterirken genel teamülü esas aldık. Sûre isminden sonra numarasını, ardından da âyet numarasını kaydettik. Sûre başındaki harf-i târifi okuyucuyu sıkmamak için kaydetmedik. Meselâ: Mâide Sûresi, 5/23 gibi.

Hadislerin kaynağını da Buharî, Fezâil: 7 şeklinde gösterdik. Buhari'nin kitabının adını ayrıca kaydetmedik. Fezail, Buhari'nin kitabı el- Câmi'in bir bölümünün adı, sonra gelen rakam da bab numarasıdır. Ayrıca daha geniş yararlanma fırsatı sağlamak amacıyla cilt ve sayfa numaraları da birlikte gösterilmiştir.

Yaptığımız bu çalışmanın bu alanda araştırma yapacak olanlara veya bilgi edinmek isteyenlere katkıda bulunacağını ve yardımcı olacağını ümit ediyorum. Hatasız bir eser ortaya koyduğumuz iddiasında değiliz. Hatalarımızın müsamaha ile karşılanacağını umar, bu çalışmanın faydalı olmasını dilerim.

M. *Reşid Özbalıkçı*

GİRİŞ

HİTÂBET SANATINA GENEL BİR BAKIŞ

A -HİTÂBET (RETORİK)

I -HİTÂBETİN ANLAMI VE GAYESİ

Hitâbet Arapça bir kelime olup, sülâsî birinci baptan خَطَبَ يَخْطُبُ خِطَابَةً fiilinin mastarıdır.[1] Hitâbet kelimenin aslı, görüldüğü gibi, **hatâbet** خَطَابَةً)) şeklindedir. Arap ülkelerinde bu adla neşredilen eserlerin bir kısmında "**Telhîsu'l-hatâbe,**" "**Kitâbu'l-hatâbe**" gibi kullanımlara rastlamaktayız. Ancak aslı "fa'l"(فَعْل) olup, bilinen şekliyle yaygınlaşan "fiil" kelimesinde[2] olduğu gibi "**hatâbet**" kelimesi de kolay telaffuz edilmesi bakımından özellikle Türkçe'de "hitâbet" şeklini almıştır.

"el-hitâbet" maksadı anlatmak için sözü başkasına yöneltmek anlamındadır. Daha sonraları bu söze **"el-hitâb"** denilir olmuştur.[3]

Terim olarak tanımını verecek olursak, "Kişilerin herhangi bir konuda karşılarında bulunan insanlara veya bir topluma düşündüklerini ve bildiklerini kısa, özlü, etkili ve düzgün bir ifade ile anlatmalarına **Hitâbet Sanatı** adı verilir."[4]

Batı dillerinde hitâbet **"retorik"** olarak geçmektedir. Nitekim bu sanatın kurucusu kabul edilen Aristoteles de bunu "retorika" şeklinde kul-

---

1. el-Ezherî, Ebû Mansûr, *Tehzîbu'l-luga*, Kahire, 1384-1387 h, II, 404; İbnu'l-Manzûr, Muhammed b. Mükerrem, *Lisânu'l-'Arab*, Kahire (Bulak baskısından ofset), I, 348.
2. el-Halîl b. Ahmed, Kitâbu'l-'Ayn, Beyrut, ts. II, 145; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-luga*, II, 404; krş. Özbalıkçı, M. Reşit, *Arap Dilinde Zaman Açısından Fiiller*, İzmir, 1996, s. 3.
3. el-Bustânî, Bıtris b. Bulis, *Dâiratu'l-me'ârif*, VII, 408.
   Ros. J. Brun, *Hatiplik Sanatı*, (Çev. Nazif Müren), İstanbul, 1973, s. 7; krş. Emiroğlu, İbrahim, *Ana Konularıyla Klasik Mantık*, İstanbul, 1999, s. 249.

lanmış ve "belli bir durumda elde var olan inandırma yollarını kullanma yeteneği" diye tanımladığı hitâbetin işlevini, başka herhangi bir sanatın yüklenemeyeceğini ifade etmiştir.[5]

Tek tek her insanın ve ortak olarak bütün insanların, benimsedikleri ve çekindikleri, seçtikleri ve kaçtıkları şeyleri belirleyen belli bir amaca yöneldiklerini söyleyebiliriz. Kısaca bu amaç, mutluluk ve onu oluşturan şeylerdir. Mutluluğu erdemle birleşmiş refah olarak tanımlayabiliriz; ya da yaşam bağımsızlığı olarak; ya da en çok hazdan güvenli yararlanma olarak; ya da insanın malını mülkünü ve bedenini koruma ve onları kullanma gücüyle birlikte varlığın ve bedenin iyi durumda olması olarak da tanımlayabiliriz. Mutluluğun bu şeylerden her biri ya da bir kaçı olduğu konusunda hemen hemen herkes aynı fikirdedir, diyebiliriz.[6]

Hitâbetin amaçlarını, Arap toplumu açısından değerlendirdiğimizde; şahısların ya da kabilelerin arasını bulma, şahsına ya da kabilesine şan ve şeref teminine çalışma, savaşa ve savaşta düşmanın karşısında metanete teşvik etme, savaşta yardım sağlama, baş sağlığı temennisi (ta'ziye), kabileye ticaret müsaderesini bildirme, verilen bir ziyafete yapılan teşekkür, evlenme merasimlerinde konuşma yapma, iyilikleri tavsiye edip öğüt verme gibi[7] hedefler amaçlandığını söylemek mümkündür.

Hitâbetin gayesi, ortaya koyduğu sonuçlarla ilgilidir. İnsanları yararlı hususlara yöneltmek, bu konularda onların arzularını uyandırmak, zararlarına olan şeylerden onları uzaklaştırmak veya soğutmak gibi olumlu hedefler güden hitâbet, toplumu iyiye yönlendirme görevi ifa eder.

II- HİTÂBETİN UNSURLARI

Hitâbette, hatip, hitap ve muhâtap olarak üç temel unsur vardır.

1- Hatip (Konuşmacı): Hitâbet san'atını icra eden kişidir. Karşısında kendisini dinleyen bir kitle ile devamlı ruhî ve kültürel bir teması muhafaza etmek durumunda olan hatip, konusu üzerinde derin bir bilgiye

5. Aristoteles, *Retorik*, (Çev. Mehmet H. Doğan), İstanbul, 1995, s., I, 37; krş. Emiroğlu, a. g. e. 249.
6. Aristoteles, a. g. e., s. 48-49.
7. Kazancı, Ahmet Lütfi, *Peygamber Efendimizin Hitâbeti*, İstanbul, 1980, s., I, 33.

sahip olmanın yanında, genel kültür bakımından da kuvvetli olacaktır. Hatip ayrıca iyi düşünmesini, insan ve kitle psikolojisini, fikirlerini, duygu ve heyecanlarını kendisini dinleyen topluluğun fikrî seviyesine, duygu ve heyecanlarına, uygun bir biçime sokması, dinleyicilerin dikkatini dağıtmamak, heyecanlarını tazelemek ve daima uyanık tutmak için çeşitli çarelere baş vurmasını, kendisine hâkim olmasını, topluluk karşısında nasıl durulacağını, en uygun jestin nerede ve nasıl yapılacağını iyi bilmelidir.[8] İyi bir hatipte samimiyet, gâye ve inanç, gerçeğe bağlılık, konusuna hâkimiyet, muhâtabı tanımak ve güvenini kazanmak, samimi ve inandırıcı olmak, dili güzel kullanmak, cesur olmak, sorulara açık olmak gibi özellikleri bulunması gerekir.

Halkın karşısında konuşan bir kimsenin daha etkili olmak ve dinleyicilerin dikkatini çekebilmek için bazı şeyler yapması gerekebilir. Meselâ ellerini iyi kullanmalı ve bazen kelimeler kullanmadan elleriyle konuşabilmelidir. Ya da düz bir yerde dinleyicilerinden daha yüksek bir yerde bulunabilmek için yüksek bir yere çıkma ihtiyacı doğabilir.

Hatibin konusuna hâkim bir şekilde konuşması elbette dinleyiciler üzerinde etkili olur. Hatibin elinde konusu ile ilgili bir malzeme bulunması bazı durumlarda daha etkili olmayı sağlayabilir. Hatip gür sesli olmalı ve kelimeleri tane tane konuşmalıdır.

Telaffuzu çok kötü, konuşurken aşırı şekilde sağa sola dönen, sözün devamını getiremediği için yutkunan, kekeleyen, konuşma esnasında sık sık öksüren, o yanıyla bu yanıyla oynayarak sıkılganlık belirtisi gösteren hatipler hiç hoş karşılanmazlar. Yine anlamı açık olmayan garip veya belirsiz kelimeler kullanmak, vurguları yanlış yapmak, konuşurken karşıdakini rahatsız edecek şekilde insanların gözünün içine bakmak ve konu dışına çıkmak doğru değildir.

2- Muhâtap (Dinleyici): Kendisiyle konuşulan, bilgilendirilmeye ya da iknâ edilmeye çalışılan kimse veya kimselerdir. Bir veya birden fazla kişiler olabilecek olan muhâtap, seçkinler ya da avam kesiminden olabilir.

---

8. Türk Ans. Hitâbet Mad., XIX, 302.

Unutulmaması gerekir ki, yine de hatibin başarısı dinleyicilerine de bağlıdır. Nitekim dinleyiciden kaynaklanan bir sorun varsa, hatip ne kadar mükemmel olursa olsun başarı sağlama şansı fazla yüksek olmaz.

Bazı durumlarda dinleyicilerin seviyesi düşük olabilir. Böyle durumlarda hatibe önemli görevler düşmektedir. Aristoteles'e göre dinleyiciler önyargılıdırlar, kendilerine bir düzen hazırlandığını düşünürler. Bu nedenle doğal olmak gerekir, çünkü yapmacık hareketle muhatabı iknâ edemeyiz. Dinleyicilerin doğasını da dikkate almak zorunludur.[9] Onların dikkatini toplamak, alıcı durumuna sokmak için çeşitli yollar kullanılabilir. Dinleyiciler kendilerine dokunan önemli, şaşırtıcı ya da hoşa gidecek her şeye kulak vermeye hazırdır. Buna göre konuşmacı anlattığı şeyin bunlar gibi bir şey olduğu izlenimini vermelidir.[10]

3- Hitap (Konu) : Bir konu ele alınırken üç nokta göz önünde bulundurulmalıdır: İnandırma yolları, üslûp ya da dil, konuşmanın gerekli bölümlere uygun düzenlenişi.[11] Zira hitâbette ilk önemli unsur konuşmanın konusu ve kompozisyonudur. Bu kompozisyonu meydana getiren cümleler, kısa, kesin, sâde ve kolay anlaşılır, tabiî, gösterişsiz, tesirli, mantığa uygun, güçlü ve heyecan verici bir şekilde kurulmalıdır. Maksat dinleyicileri bir fikre inandırmak, onlara bir şeyi anlatmak olduğuna göre sözde bunu temin edici bir sihir, bir güç bulunmalıdır. Mecâzî ifadeden uzak kalınmalı, konuşma birtakım edebî sanatlarla ve kelime oyunlarıyla anlaşılmaz hale sokulmamalıdır. Söz kafalarda yerini bulup vazifesini yapmalıdır. Fikirler, konuşmanın maksadına göre bir nizam ve plân içinde toplanmalıdır. Birbirini tamamlayan, birbirine kuvvet kazandıran fikirlerden kurulu bir cümle nizamını saran heyecan, fikirlerin kaybolmasına değil, onları daha berrak, daha belirli hale getirici ve dinleyicilerin kafasına ve ruhuna seslenici ölçüde olmalıdır.[12]

9. Aristoteles, a. g. e., s. 168v, 67.
10. Aristoteles, a. g. e., s. 199.
11. Aristoteles, a. g. e., s. 165-166; krş., Emiroğlu, a. g. e., s. 255.
12. Türk Ans. Hitâbet Mad., XIX, 302.

III-HİTÂBET ÇEŞİTLERİ

1- Konusu Bakımında Hitâbet Çeşitleri

Konularına göre hitâbet beşe ayrılmaktadır. Ancak Ahmet Kabaklı[13] gibi "konular göz önüne alındığı takdirde yüzlerce hitâbe çeşidi bulunabileceğini" söyleyenler de olmuştur. Bu görüşe katılmakla birlikte, sınırlı olması ve bir fikir verebilmesi bakımından bu beş çeşidi kısaca tanıtmaya çalışalım.

a- Siyâsî Hitâbet,

b- Askerî Hitâbet,

c- Adlî ve Hukûkî Hitâbet,

d- Dînî Hitâbet,

e- Akademik Hitâbet.[14]

a- Siyâsî Hitâbet:

İnsanların toplum halinde yaşamaya başladıkları devirlerden beri iki ayrı zümrenin söz konusu olduğunu görmekteyiz. Bunlardan biri idare edenler, diğeri de idare edilenlerdir. Bu böyle gelmiş, böyle devam edecektir. Ancak değişen idare şekilleridir. Buna göre: "**Siyâsî hitâbet**: Bir milletin idaresini elinde tutanların, kendilerini halk kütlelerine tanıtacak, benimsetecek, fikirleri etrafında insanları toplayacak iknâ edici hitâbeler ve güzel konuşmalar yapmalarıdır." diye tanımlayabiliriz.[15]

Siyasi hitâbette ileriye dönük anlatıya fazla yer verilmez; hiç kimse henüz olmamış bir şeyi anlatamaz. Anlatıya yer verilse bile, bu hatırlatılması, dinleyenlerin gelecek için daha iyi planlar yapmasına yardım edecek geçmiş olayların anlatısı olacaktır.[16] Ancak bu görüşün çok eski çağlarda doğru olmasına karşın, bugün siyâsî hitâbelerde projeler kapsamında gündeme gelen ileriye dönük anlatıya da zaman zaman yer verilmektedir. Dolayısıyla hitâbetin bu türü dinleyicileri geçmişten geleceğe taşır. Bu ne-

---

13. Bk. Kabaklı, Ahmet, *Türk Edebiyatı*, Türkiye Yay., İstanbul, 1973, I, 20.
14. Ünsel, M. Ziya, *Hitabet Sanatı ve Meşhur Hatipler*, Fuat Gücüyener Yay. 1950, s. 14-17.
15. Düzendağ, Ahmet, *Hitabet Dersleri*, Ankara, 1964, s. 34.
16. Aristoteles, a. g. e., 205.

denle hitâbet olmadan siyaset yapmak âdeta mümkün değildir; onsuz siyaset dilsizdir. Her yönetim şekli kendi hitap tarzını ortaya koyar. Gelecekle ilgili konuşmak diğer zamanlarda konuşmaktan daha zor olduğundan, doğal olarak siyasi hitâbet diğerlerinden daha zordur denebilir. Ayrıca siyasi hitâbet, tek tek insanların arasındaki sorunları değil de devletin bütünlüğü ile ilgili sorunları ele aldığından diğer hitâbet türlerine göre daha soylu daha değerlidir.[17]

Özellikle seçim esasına dayalı parlamenter demokrasi ile yönetilen toplumlarda bu tür hitâbet gelişmiş ve büyük hatipler yetişmiştir. Bu hitâbet türünün örnekleri, millet meclislerinde, senatolarda, seçim meydanlarında, kapalı salonlarda, radyo ve televizyonlarda, parti propagandası için yapılan toplantı ve mitinglerde, parti kongrelerinde, diplomatik toplantılarda görülür.[18]

b- Askerî Hitâbet:

Askerî hitâbet, komutanların askerlerini gayrete getirmek, coşturmak için söyledikleri kısa ve öz hitâbe ve hitâbelerdir.[19] Askerî hitâbeler gayet kısa ve o nispette de kuvvetli olmalıdır. Söylenecek cümleler sert, canlı, yiğitçe, gayet sarih ve en sade askerlerin bile anlayabileceği kadar açık olmalıdır.[20]

En bol örnekleri Türklerde görülen bu hitâbetin amacı, özellikle savaşlarda askerlere moral vermek, manevî güç kazandırmaktır. Savaşlarda teknik gücün, maddî ağırlığın yanında hayatı, bütün değerleri, nimetleri hiçe sayan, milleti ve vatanı için ölüme atılmaya hazır bir insanın maneviyatı çok büyük bir üstünlük unsurudur. Askerî hitâbette konuşmanın ağırlığı bu noktada toplanır. Gâzilik ve şehitlik mertebesine ulaşmanın kutsiyeti anlatılır. Tarihteki kahramanlardan örnekler verilerek erlik, yiğitlik heyecanları en yüksek dereceye çıkarılır.[21]

17. Emiroğlu, a. g. e., s. 256.
18. Türk Ans. Hitâbet Mad., XIX, 302; krş. Kazancı, a. g. e., 23.
19. Ünsel, a. g. e., s. 15.
20. Ayverdi, Hamdi, *Hitabet Sanatı Teknik ve Psikolojisi*, Ankara 1937, s. 60.
21. Türk Ans. Hitâbet Mad., XIX, 302.

c- Adlî ve Hukûkî Hitâbet:

Adlî hitâbet, en dar çerçevede daha çok mahkemelerde bir hakkın ortaya çıkarılması veya haksızın haklıymış gibi gösterilmesi amacıyla sanıklar ya da avukatları tarafından yapılan konuşmalardır, denebilir. Daha geniş anlamıyla hukuk ilmine ait malumat bu tür hitâbetin esasını teşkil eder. Adli ve hukuki hitâbelerde medeni kanuna ve cinâî olaylara ait meseleler münakaşa ve müdafaa edilir. Savcıların iddianameleri, avukatların ya da sanıkların savunmaları ve muhâkeme kararnameleri bu türün mahsulleridir.[22]

Haksızlığa uğramış, masum ve mazlum insanları savunmak gibi ulvî bir vazifenin verdiği heyecanla yapılan bu konuşmalarda kanunların verdiği bütün imkânlardan yararlanılır ve hukukun bütün incelikleri kullanılır.[23]

Kısacası hitâbetin bu türü geçmişle ilgilidir. Bu, özellikle bireylerin suçlu ya da masum olduğunu ispatlamak için mahkemelerde kullanılan bir hitâbet türüdür. Adlî hitâbetin asıl gayesi, doğru ile doğru olmayanı ayırt edebilmektir.[24]

d- Dînî Hitâbet

Hitâbetin en eski çeşididir. Bu hitâbetin kapsamına dinî konuşmalar, hutbeler ve vaazlar girer. En büyük hatipleri din adamları arasından yetiştiren bu hitâbet çeşidinde, dinî, ahlâkî konular işlenir. İnsanlara ahlâklı, vicdanlı, namuslu kişiler olmaları için öğütler verilir, birbirlerine karşı olan vazifeleri hatırlatılır. Allah'ın ve Peygamber'in emirleri ve yasakları bildirilir. İnsanların ruhlarının yıkanması, aydınlatılması, kötülüklerden uzak kalmaları, nefislerinin esiri olmamaları salıklanır.[25]

e- Akademik Hitâbet

Konusu akademik çevrelerde verilen dersler ya da akademik konularla ilgili sempozyumlar, konferanslar, seminerler, paneller ve forumlardır.

---

22. Ünsel, a. g. e., s. 16.
23. Türk Ans. Hitâbet Mad., XIX, 302.
24. Emiroğlu, a. g. e., s. 256.
25. Türk Ans. Hitâbet Mad., XIX, 302.

Burada sempozyumların konferansların ve diğerlerinin ortak özelliği konularının serbest olmayıp akademik bir mesele hakkındaki hitâbete dayalı olmasıdır.

2- Şekil Bakımından Hitâbet Çeşitleri

Hitâbet ifade şekline göre de aşağıdaki şu isimleri alır:

a- **Hitâbe**: Veciz bir ifade ile bir mesele veya fikir üzerine yahut herhangi bir şahıs hakkında bir dinleyici kitlesine karşı söylenmiş kısa ve heyecanlı konuşmalara hitâbe denir. Hitâbelerde bir fikir veya mesele uzun uzadıya anlatılmaz. Hitâbede heyecan esası teşkil eder.[26] Veya değişik bir ifade ile herhangi bir insan topluluğuna kişinin bir fikri bir duyguyu sözle anlatmasına denir.[27]

c- Konferans : Bir ilmi ve fikri ya da akademik bir meseleyi îzâh, orijinal bir fikri ifade, bir tezi müdafaa maksadıyla konferans salonlarında aydın bir dinleyici kitlesine yapılan konuşmalar bir konferansı teşkil eder.[28]

d- Musâhabe (Sohbet- Hasb-i Hâl): Muhâsebe konusu itibarıyla gündelik hayatın bütün konularını ihtiva edebilir. Konuşmaya ilmî, edebî, siyâsî ve sanat konusu zemin teşkil etmeli, bunlar sâde bir dille, zarif bir üslûpla, ince nüktelerle anlatılmalıdır.[29]

e- Muhâvere : İki ya da daha fazla kişinin aralarında karşılıklı konuşmalarına muhâvere denir. Muhâverenin konuşma diline uygun olması, konuşanların konuştukları sözlere uygun seviyedeki insanlar gibi hareket etmeleri gerekir.[30]

f- Münâzara (Tartışma): Konuşma kurallarına uygun bir şekilde karşılıklı konuşma tartışmadır. Karşılıklı bir kaç kişinin bir meselenin lehinde ve aleyhinde fikir ileri sürmelerine, tartışmalarına münâzara adı verilir.[31]

26. Ünsel, a. g. e., s. 6.
27. Ünsel, a. g. e., s. 5-7.
28. Ünsel, a. g. e., s. 7.
29. Ünsel, a. g. e., s. 11.
30. Ünsel, a. g. e., s. 14.
31. Kazancı, a. g. e. s. 26.

g- Panel, sempozyum, monolog, diyalog… gibi hitâbet çeşitleri varsa da, inceleyeceğimiz "Asr-ı Saadet ve Râşid Halifeler Dönemi" ile pek ilgisi olmadığından bunların sadece isimlerini zikretmekle yetineceğiz.[32]

IV- HİTÂBETİN BÖLÜMLERİ

Hangi konuda olursa olsun bir hitâbette, genel olarak, giriş, gelişme ve sonuç bölümleri bulunur.

Giriş Bölümü: Bu bölüm konuşmaya başlangıcı içerir. Burada, esas konuyu doğrudan doğruya ifade eden bir fikir cümlesi verilir. Konuşmanın kısalığına veya uzunluğuna göre arttırılabilir ve eksiltilebilir. Girişlerin dinleyiciler üzerinde büyük tesiri olduğundan hitâbeye iyi bir girişle başlamak önemlidir.

Gelişme Bölümü: Konuya giriş yapıldıktan sonra, ele alınan ana fikre, açıklayıcı mahiyetteki diğer yardımcı fikirler eklenir. Benzerliklerden, zıtlıklardan, belgelerden, başkalarının ifadelerinden ve örneklerden yararlanarak konuşmanın gövdesi hazırlanır. Gelişme kısmında en çok dikkat edilecek nokta, ana fikirden ayrılmamaya çalışmaktır.

Sonuç Bölümü: Gelişme kısmında açıklanmış olan fikirler, ortaya atılmış olan detaylar özetlenerek bir sonuca varılır. Aynı zamanda bu sonucun, anlatılmak istenilen ana fikirle doğrudan örtüşmesi gerekir.[33]

Aristoteles hitâbetin bölümlerini; giriş, anlatı, savunma ve sonuç diye dörde ayırır. Bunlar hakkında özetle şu bilgileri verir:

Giriş: "Girişte yapmanız gereken şey, yargılanacak nokta apaçık hale gelebilsin diye konunuzu belirtmektir."

Anlatı: "Olgular kanıtlandıktan sonra yapılacak en doğal şey, onların önemini büyütmek ya da küçültmektir."

İspat: "Bundan sonra, olgular ve önemleri açıkça anlaşıldıktan sonra, dinleyicilerinizin hislerini uyandırmalısınız."

---

32. Daha geniş bilgi için bkz. Kazancı, a. g. e., s. 27.
33. Düzendağ, a.g.e., s. 90; Ayrıca konuşma plânının hazırlanması konusunda bkz. Muallimoğlu, Nejat, *Bütün Yönleri ile Hitabet*, İstanbul, 1994, s., 147 vd.

Sonuç: "Davanızın kanıtlanmasında kullandığınız kanıtları özetlemelisiniz. Bu gözden geçirme işleminde ilk adım, yapmayı üzerinize aldığınız şeyi yapmış olduğunuzu belirtmektir. Bunu yaparken ne söylemiş olduğunuzu ve bunu niçin söylediğinizi belirtmelisiniz."[34]

Bu tip bir yaklaşımın, daha çok adlî hitâbette elverişli olduğunu söyleyebiliriz.

V- HİTÂBETİN UYGULANMASI

Nerede, ne zaman ve hangi amaçla olursa olsun hitâbet üç şekilde icra edilir:

1- Yazılı Olarak: Hazırlanmış konuşmayı hatip, dinleyiciler karşısında kâğıttan okunur. Burada bir noktaya dikkat edilmelidir. Bu okuyuş, bir hikâyeyi, romanı, makaleyi okur gibi olmamalıdır. Kâğıda bağlı kalmakla birlikte konuşmaya bir canlılık katmalıdır.

Konuşmaya canlılık vermek için, ses tonunu iyi idare etmeli, yerine göre heyecanlanmalı, dinleyicileri dinler vaziyette tutmak için ara sıra onlara göz gezdirmeli, paragrafları birbirinden ayırmalı, başkasından bir şey nakledeceği zaman ses tonunu değiştirmelidir. Bunlar yapılırsa hakikaten konuşma canlılık kazanır.

Bu tür bir hitâbette okuma işi, ne fazla hızlı ne de pek yavaş olmalıdır. Kâğıttan okuma şekli, çeşitli konuşma çeşitlerinde olmakla birlikte, daha çok radyo konuşmalarında uygulanmaktadır.

Bu tarzın en büyük avantajı önemli konuları atlama riskinin olmamasıdır. Fakat bu tarzda dinleyicilerle diyalog kurmada zorlanılır. Yine bunda vücut dilini kullanma çok sınırlı olduğundan dinleyiciyi etkileme avantajı oldukça düşüktür.

2- Şematik Olarak: Bazı hatipler kâğıttan okumayı değil, küçük bir kâğıt üzerine yaptıkları bir plân üzerinden konuşmayı tercih ederler. Bu tarz bir konuşmada konunun önemli noktalarını, isimlerini, başkalarının sözlerini hatırlamak için kâğıda bakılır. Bu tarz konuşmalarda konu ana

34. Aristoteles, a. g. e. s. 201-212.

hatlarıyla bir kâğıda yazılır. Başlıklar halinde yazılmış olan konu konuşma esnasında açıklamalarla ve örneklemelerle işlenir. Bunda önemli kısımları unutma riski yoktur. Fakat kısmen de olsa metne bağlı kalındığı için dinleyicilerle bazı diyalog eksiklikleri yaşanabilir. Bunu gidermek için yapılacak eksersizlerle konuya tamamen hâkim olunmalıdır.

3- İrticâlen Konuşma (Doğaçlama): Hitâbet şekillerinin en çetini olmasına rağmen en güzeli, hattâ en etkilisi irticâlen konuşmadır. İrticâlen konuşma, hatibin herhangi bir yazılı bilgiye ve belgeye dayanmadan içinden geldiği gibi konuşmasıdır. İrticâlen konuşmanın dinleyiciler üzerinde çok olumlu etki bıraktığı bir gerçektir. Bu tarz konuşmada kitaba, kâğıda bağlı kalınmadığından rahat konuşulur. Dinleyiciler her an kontrol edilebilir. Konunun dinleyiciler üzerindeki etkisi gözlenebilir. Zira yazıya ve notlara bağlı kalma riski olmadığından dinleyicilerle daha iyi bir iletişim kurma imkânı bulunabilir. Ayrıca dinleyicileri etkilemede rolü oldukça fazla olan vücut dilini kullanma fırsatı bulunabilir. Fakat bu tarzda yapılan konuşmalarda, konunun önemli kısımlarını ve söylemeyi plânladığı bazı ayrıntıları kaçırma riski de vardır.

Bu sanatı iyi uygulayabilmek için hitâbet konularını iyi bilmek, dili iyi kullanmak, hayal gücünü kullanarak dinleyicilerde iyi bir etki oluşmasını sağlamak gerekmektedir.[35]

B- HİTÂBET TÂRİHİ

I- HİTÂBETİN DOĞUŞU

Hitâbet bir milletin, siyasî terbiyesi ve kültürle aydınlanmış olup olmamasıyla ilgilidir. Kültür ve hürriyet bakımından yükselmemiş milletlerde ve toplumlarda hitâbet o kadar revaçta değildir. Söz ve fikir hürriyetinin hâkim olduğu yerlerde ve zamanlarda hitâbet sahasında da ilerlemeler olmuş, meşhur hatipler yetişmiş ve bu türün dehâ derecesindeki mahsulleri meydana gelmiştir.[36]

---

35. Düzendağ, a. g. e., s. 95-96; Emiroğlu, a. g. e. s. 258.
36. Ünsel a. g. e., s. 3.

Genellikle hangi sahada bir ilerleme ve özgürlük mevcut olmuşsa o sahadaki hitâbet türü gelişmiş ve hatipleriyle eserlerini vermiştir.[37]

Toplumların siyasî gelişmelerinin birer merhalesi olan imparatorluklar ve monarşiler devrinde hitâbet ya hiç mevcut olmamış yahut orduları galeyana getiren askerî hitâbelerle, mabetlerin ve mahkemelerin sınırlarını aşamayan dinî ve hukûkî hitâbetten ibaret kalmıştır.[38]

Kısacası hitâbet, özgür ve demokratik ortamların doğurduğu ve geliştirdiği bir sanattır, denilebilir.

Hitâbetin en eski örneklerine eski **Yunanistan** ve Lâtinlerde rastlanır. Bu iki milletin hayatında edebiyatın önemli bir çeşidi olan hitâbete büyük değer verdiğini görürüz. Tilmak yazarı rahip Fénelon: "Yunanlılarda her şey halka, halk da söze bağlıdır" der.

Yunanlıların "Agora" adını verdikleri meydanlarda biriken halk, yapılan konuşmaları ilgiyle takip etmiştir. Halkın hitâbete ve güzel söze aşırı düşkünlüğü, Yunanistan'da hatip yetiştirme gayesiyle okullar açılmasına sebep olmuştur. Demosthenes (M.Ö. 383-322), Perikles (M.Ö. 494-429), Eşin (M.Ö. 389-313) gibileri, Yunan hatipleri arasında zikre değer olanlardır.[39]

Ancak Yunanistan'ın önce Makedonyalılar, daha sonra da Romalılar tarafından işgal edilmesi, bu ülkede hitâbete verilen önemi sekteye uğratmıştır.[40]

Romalılar da hitâbete Yunanlılar derecesinde önem vermişlerdir. Roma'da "forum" denilen meydana İmparator Ceasar tarafından sırf hatiplere ait olmak üzere kürsü konulması, bu günkünün aksine müzik yerine zamanların hitâbetle doldurulması, hükümdarların bazen saatlerce süren hitâbelerle karşılanması ve aynı zamanda dış ülkelere gönderilecek elçilerin hatipler arasından seçilmesi Roma'da hitâbete verilen önemi anlatmaktadır.

---

37. Ünsel, a. g. e., s. 14.
38. Ayverdi, a. g. e., s. 21.
39. Zeydân, Corci, *Medeniyet-i İslâmiye Târihi*, (Çev. Zeki Meğâmiz), İstanbul, 1328-1331, III, 193; Düzendağ, a. g. e., s., 12, 13.
40. Düzendağ, a. g. e., s, 13

Roma'nın en büyük hatibi Cicero (M.Ö. 106-43)'dur. Genç Plin (M.Ö. 113-62) ve ihtiyar Seneca (M.Ö. 55- M.S. 37-41) da ünlü Roma hatipleri arasında yer almaktadır.

Fransa'da hitâbet daha çok kiliselerde görülen vaaz çeşididir. Daha sonra ihtilal (1789) yıllarında hitâbet meydanlara taşmış ve siyâsî hitâbet şeklini almıştır. Mirabeau (1749-1791), Danton (1759-1794), Robespierre (1758-1794) gibi ihtilalin önderliğini yapanlar, aynı zamanda ateşli birer hatip idiler. İhtilal yıllarında kuvvet dehşete başvurunca kendisine bir destek aramış, en saçma doktrinler, en haksız hareketler söylenen hitâbelerle haklı gösterilmeye çalışılmıştır.

İhtilalin etkileri uzaklaştıkça Fransa'da hitâbet sahasında da ciddiyet görülür. Hatipler sırf hitâbet anında giydikleri bir kıyafetle kürsüye çıkmış ve konuşmuşlardır.[41]

II-ARAPLARDA HİTÂBET

Câhiliye Araplarında hitâbetin büyük önemi olduğu bilinmektedir. Araplar her yıl **'Ukaz, Mecenne, Zü'l-mecâz** gibi panayırlarda sadece alış veriş ile uğraşmaz, bu panayırları edebî değeri yüksek bir akademi gibi kabul ederlerdi. Böylece yıl içinde ele geçen fırsatlar, kabile hatibi tarafından değerlendirilmekle kalmaz, aksine kabileler arası hitâbet ve şiir müsabakaları vücut bulurdu.

Bu panayırlarda her kabilenin şair ve hatipleri kendi şan ve şöhretlerini yükseltmeye, cömertlik ve konukseverliğini tanıtmaya çalıştığı gibi düşmanı olan kabileyi de kötülemek için iyi bir fırsat bulmuş olurlardı.[42] Panayırların en büyüğü 'Ukaz'dır. Hicretin 129. Yılında yağma edilmesine kadar, 165-170 yıl kadar devamlı olarak her sene kurulmuş olan bir panayırdır. 'Ukaz'ın sözlük anlamı; "Bir mesele hakkında bir yere kapanıp fikir yürütmek, hasmı delil getirerek susturmaktır.[43] 'Ukaz panayırında bunların hepsi vardı. Özellikle öğünmeye pek hevesli olan Araplar, panayırlarda toplanan bütün kabilelerin karşısında bağıra bağıra fahriyelerini ifade

41. Türk Ans., Hitâbet, Latin Edebiyatı, Cicero, Demosthenes maddeleri; Ünsel, a. g. e., s. 24, 25.
42. Türk Ansiklopedisi, Arap Edebiyatı Mad. XIX, 303.
43. İbnu Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, IX,327.

ederlerdi. Bu gibi toplantılar yalnız dilin değil, ahlâkın da düzelmesine yardım etmiştir. Bu sebepledir ki ahlâkî faziletler konusunda kabileler birbirleriyle yarış ederlerdi. 'Ukaz'ın Hac yolu üzerinde bulunması ve Nahle ile Tâif arasında vadi içinde bir hurmalık olması nedeniyle bütün Arap kabileleri orasını ziyaret ederler ve çarşılar kurarlardı. Burada hutbeler okunur, kasideler söylenir, kelime, mâna ve ibare üzerine münakaşalar, mübahaseler edilir ve bu edebî meclis günlerce devam ederdi. Darb-ı mesel olsun, şiir olsun, lisana ait ne varsa, hep bu toplantılarda bahis konusu olur, düzeltilir ve zapt olunurdu. Araplarda riyâset sevgisi tabiat icabıdır. Riyâset sevgisi ise fesâhate dayanır. Fasih olmak için buraya gelirler, fesâhat üslubunu öğrenirlerdi. Bu çarşıda en beliğ şâir, kasidesini; en beliğ hatip, hutbesini ortaya kordu. Amr b. Gülsûm (ö. 584) meşhûr muallakasını burada söyledi. Arapların hakîm ve hakemi, şâir ve müdebbiri olan **Kuss b. Sa'îde** (ö. 600) boz bir deveye binerek hutbelerini bu çarşıda söylemiştir. Bu çarşıda Nâbiğa ez-Zübyânî (ö.604) için deriden yapılmış bir kubbe kurulurdu. Kendisi hakem mevkiine geçerek şâirlerin kasidelerini tenkit ve en yüksek şâir kim ise onu beyan ederdi.[44] Bunlar, şiir san'atı kadar hitâbeti de ilgilendirmektedir.

Câhiliye devrinde bir zamanlar şâir hatipten üstün tutulmuştu. Sonraları şâirler çoğalmış, şiiri bir geçim yolu yaparak panayırlara çıkmış, hatta halkın ırz ve namusunu dillerine dolamış, bu sebeple halk şâirden daha fazla hatibe önem verir olmuştu.[45]

Hatipler sadece elçilik heyetinin başında kabile temsilcisi olarak konuşmalarda görünmekle kalmazlar, birbirlerine hasım olan kabileler arasındaki öğünme yarışmalarında da şâirler gibi önderlik ederlerdi.[46]

Araplarda hitâbeti hazırlayan sebepleri tespit ederken, şunları söyleyebiliriz: Câhiliye döneminde yazının Arap toplumunda yaygın olmaması, Arapların millet olarak fesâhat ve belâgate düşkün olmaları, tek bir hatiple yetinecek kadar küçük gruplar halinde olmaları, kabileler arası görüşmelerde toplumun sorunlarını gündeme taşıyacak bir hatibe ihtiyaç

44. Muhammed Fehmi, *Tarih-ı Edebiyat-ı Arabiyye*, I, 94, 95.
45. el-Câhız, Ebû Osmân b. Bahr, *el-Beyân ve't-tebyîn*, I, 164.
46. Türk Ansiklopedisi, Hatip Mad. XIX, 66.

duymaları, yağma ve baskınlar çok yaygın olduğundan bunlara karşı koymak için kabile halkını coşturacak ve bir gaye etrafında toplayacak bir hatibe gerek duyulması hitâbetin revaç bulmasını temin eden en önemli faktörlerdir.[47] O dönem hitabetine bir örnek olmak üzere Ebu Talib'in, Peygamberimiz ile Hz. Hatice'nin evlilik merasimlerinde yaptığı konuşmayı kaydediyoruz.

EBU TÂLİB'İN HİTÂBESİ
RESÛLÜLLAH (S.A.S.)'IN HZ. HATİCE İLE EVLİLİK MERASİMİNDE:

خطبة أبي طالب

في زواج الرسول صلى الله عليه وسلم بالسيدة خديجة

خطب أبو طالب حين زواج النبي صلى الله عليه وسلم بالسيدة خديجة فقال

: « الحمد لله الذي جعلنا من زرع إبراهيم ، وذريّة إسماعيل ، وجعل لنا بلدًا حرامًا ، وبيتًا محجوجًا ، وجعلَنا الحكامَ عَلَى الناس ، ثم إن محمد بن عبد الله ابنَ أخي مَنْ لا يُوازَن به فتى من قريش إلا رَجَح عليهِ : برًّا وفضلاً ، وكرمًا وعقلاً ، ومجدًا ونُبلاً، وإن كان في المال قُلّ ، إنما المال ظل زائل ، وعارية مُسترْجَعة ، وله في خديجة بنت خُوَيلد رغبةٌ ، ولها فيه مثل ذلك وما أحببتم من الصَّداق فعليَّ .»

Ebû Tâlib, Hz. Peygamber'in (s.a.s.) Hz. Hatice ile evlenmesi esnasında hitâbede bulunarak şöyle dedi:

"Bizi İbrahim'in soyundan (zer': ekin), İsmâil'in zürriyetinden yaratan; bize Mübarek Beldeyi (bilâd-ı harâm), ziyaret edilen Evi (Kâbe) veren ve bizi insanlara idareci yapan Allah'a hamd olsun!

47. el-İskenderî, Ahmed- İnânî Mustafa, *el-Vasît fi'l-edebi'l-'Arabî ve târîhih*, s. 24-25.

Şimdi gerçekten yeğenim Abdullah oğlu Muhammed, Kureyş'ten kendisiyle boy ölçüşecek her gençten, iyilik yapma ve erdemlilik; kerem ve akıl; şeref ve zekâ hususlarında ağır basan bir kimsedir. Eğer malda bir azlık varsa, âdeta mal, kaybolacak bir gölge, geri istenilecek bir ödünçtür. Huveylid kızı Hatice'de onun gönlü vardır. Onun da onda gönlü vardır. Ne kadar mehir isterseniz, o da benden."[48]

48. El-Kalkaşandî, a.g.e., 1, 213. Bakıllâni, a.g.e., s. 126; *Tehzîbu'l-Kâmil,* I, 4; *es-Sîretu'l-Halebiyye*, I, 133.

Birinci Bölüm

ASR-I SAÂDETTE HİTÂBET

ASR-I SAÂDETTE HİTÂBET

Hitâbet ve şiir İslamiyet ile bir kat daha güzelleşen, belâgat ve terakkiye mazhar olan Câhiliye ilimlerindendir. O sırada Araplar bedevî olarak bulunuyorlardı. Gerek hitâbet, gerek şiir kalplere yerleşip şâirane tasvirler ortaya koymakla beraber, fetihlerin ve muharebelerin yürütülmesi için daha etkili bir yol olan hitâbete yöneldiler. Bu sebeple hitâbet İslâmî dönemde şiirden daha önce ilerleme kaydetti. Bilindiği gibi hitâbet, şâirlikten daha kolay elde edilebilen bir meslektir. Bundan başka Kur'ân-ı Kerîm'in ahlâki erdemlere teşvik etmeyen şiir ve şâirden halkı uzaklaştıran âyetleri[49] gibi, hitabet hakkında âyet gelmemiştir. Câhiliye devrinde şâirlere olan ihtiyaca göre, şâirler hatiplerden daha itibarlı sayıldıkları halde, İslâmî dönemde hatiplere daha çok ihtiyaç duyulması üzerine hatip şâirden daha çok itibar görür olmuştur. Çünkü Câhiliye devrinde menkıbe ve güzel huyların yerleşmesi veya düşmanı korkutmak şiir diliyle olurken; buna karşılık İslâmî dönemde ise, himmet ve gayreti harekete geçirmek ve coşturmak, taraftar kazanmak ve düşmanları korkutmak hitâbet diliyle oluyordu.[50]

Câhiliye devrindeki hitâbet ile İslâmî dönemdeki hitâbetin arasındaki en önemli fark şudur: Kur'ân-ı Kerîm'in beyan tarzını taklit ve Kur'ân âyetlerini iktibas etmeleri sayesinde hitâbet, İslâmiyet ile bir kat daha belâgat ve hikmet kazanması idi. Şiir dahi Kur'ân-ı Kerîm'in bu feyiz ve hikmetinden faydalanmış ise de,[51] hitâbette imkân daha geniş olduğundan, bu ilimden faydalanma tabii ki diğerinden daha fazla olmuştu. İslâm'ın zuhurundan sonra ortaya çıkan hatipler kinaye üslûbu ortaya

49. Şu'arâ Sûresi, 26/ 224-227.
50. el-Câhiz a.g.e., I, 98; Zeydân, a.g.e., III, 192.
51. Zeydân, a.g.e., III, 192.

koymak ya da tehdit icrası maksadıyla hitâbelerini Kur'ân-ı Kerîm'in âyetler ile süslerlerdi. Hatta bazen bütün bir nutku Kur'ân âyetlerinden oluşturdukları da olurdu. Nitekim Mus'ab b. ez-Zubeyr, Irak'a giderek bu bölge halkını kardeşi Abdullah b. ez-Zubeyr'i kabul etmeye teşvik ettiği zaman böyle yapmıştı.

Araplar İslamiyet'ten sonra cihangirâne teşebbüs ile muharebelerin ekserisinde muzaffer olunca bu fetihler esnasında yeni memleketler, yeni milletler ve yeni diller görmeleri sayesinde özgüvenleri, malları ve ihtiyaçları artarken belâgati, edebî zevkleri de yükselmiş, karihaları da bir kat daha parlamıştı. Araplar, hitâbet ve belâgat, iknâ ve tesir cihetiyle o derece yükselmişlerdi ki, kendilerinden önce isim yapmış olan Yunanlılar ve Romalılar da dâhil olmak üzere yetişen kavimlerden pek azı bu makama yetişebilmişlerdir.[52] Onlarda da büyük hatipler yetiştiği inkâr edilemez. Şu kadar ki Arapların belâgat ve tesirde onlardan geri kalmadıklarını söylemek istiyoruz. Her iki millet arasında dil, ahlâk ve edebiyat noktalarından mevcut olan fark nazarı dikkate alınmakla birlikte, muhtemelen İslâmî devirde daha çok hatipler yetişmiş, daha parlak ve güzel sözler, daha çok hitâbeler söylenmiştir.

Mesela, bir örnek olarak Hz. Ali ile Demosten'in hitabelerini kıyaslayalım: Yunanlıların en büyük hatibi olan Demosten'in hitâbeleri 26 hitâbeden müteşekkildir. Bunların yarısı yanlışlıkla ona isnat olunmuştur. Hâlbuki Hz. Ali'nin hitâbeleri yüzlere ulaşmaktadır.

Hatiplerin çokluğuna gelince, Araplar İslâm'ın ilk döneminde hatipleri en çok olan ülkelerden idiler. Çünkü halifeler, emirler ve komutanların çokları hatip idiler. Zahitler bile hatiplerden idiler.[53] Bunu garipsememek gerekir. Zira Araplar, hayal gücü kuvvetli, hassas bir millet olduklarından belâgat kendilerine büyük etki ederdi. O derece ki, bir söz ile ayaklanırlar, yine güzel bir söz ile sakinleşirlerdi. İslâm'ın Araplar arasında yayılmasına yardım eden sebeplerden biri de bu durum idi. O koca fetihler esnasında çoğunlukla bir şehrin yahut bir kalenin zapt ve fethi komutan tarafından

---

52. Zeydân, a.g.e., III, 193.
53. el-Câhız, a.g.e., II, 122; Zeydân, a.g.e., III, 194.

askere yapılacak güzel bir hitâbete bakardı. Bu hitâbe askere elektrik gibi tesir ederdi. Asker uhuvvet ve hamaset ile birer kahraman kesilir, gerek hücum gerekse savunmada ölümü hiçe sayardı. İslâm fetihleri tarihinde bu dediğimizi destekleyen pek çok misaller vardır.[54]

Hangi millette olursa olsun, her büyük inkılabın başlangıcı, ya dinî ya da siyâsî bir davettir. Bu davetin yayılıp güçlenmesi için halkından hatiplere, kendisini engellemek isteyen düşmanların, hasımların da gâlip gelmek için aynı şekilde hatiplere ihtiyaç duyması doğaldır. Bu da ancak toplantılarda, törenlerde, hacda, panayırlarda kalabalık topluluklara, ordugâhlarda ve gelen heyetlere karşı vb. durumlarda hitâb etmekle gerçekleşir.

İslâm'ın ortaya çıkışı yüce bir emirle, önemli bir durumda ve dilleri bağlarından çözerek onları hitâbete yönelten, akılları bunu sağlam yapmaya, onda sanat ortaya koymağa, insanları Câhiliye döneminden daha ileri bir düzeyle kendilerine çekmeye sevk eden önemli olaylar gibi daha önce dünyada eşi benzeri görülmemiş büyük bir davetle olmuştur.[55]

İşte bundan dolayı Peygamber Efendimiz'in (s.a.s) dâvetçileri, hükümdarlara giden elçileri, ordu ve seriyyelerinin komutanları, sonraları halifeleri ve bütün valileri, halkının konuşan dilleri ve birer kürsü hatibi idiler. Kendileri gibi içleri kıvrak gönülleri berrak Araplara hitâbede bulunmaları, onlara bu faaliyetlerinde yardımcı oldu. İslâm dininin duraklama seyrine girmiş olan şiirle eğlenmekten onları alıkoyması, hitâbetin özellikle dinî hitâbetin revaç bulmasına yol açmıştır. Çünkü hitâbette gerçeklerin açıklanması, aklî ve vicdânî delillerin kulaklara küpe yapılması, sevaba özendirilme ve cezadan korkutulma olgusu vardır, aynı zamanda **kafiye** ve **vezin**den uzaktır. Zira hitâbet, özel ve genel, küçük erden büyük komutana varıncaya kadar herkesin anlayabileceği ifadelerde yapılır. Ayrıca hatiplerin mümkün olduğu kadar Kur'ân-ı Kerîm'den ve onun hüccet ve delillerinden iktibaslarda bulunmaları, hitâbeti benimseten ve yaygınlaştıran bir etkendir.[56]

---

54. Zeydân, a.g.e., III, 194.
55. el-İskenderî ve ark., a. g. e., s. 105.
56. el-İskenderî, a. g. e. , s. 105-106.

Asr-ı Saâdet'teki hitâbetin özelliklerini şöyle özetleyebiliriz:

1- Araplar genellikle ümmî olduklarından, halkı yeni din olarak zuhûr eden İslâm'a davet edip inandırmak için başvurulması gereken tek çare hitâbet idi.

2- Araplar Câhiliye devrinde sınırsız bir hürriyete sahip olduklarından, bu eski alışkanlıklarının hitâbetin gelişmesine büyük etkisi olmuştur.

3- Hz. Peygamber (s.a.s.) ile müşrikler arasında devamlı mücâdele ve savaş olduğundan askere cesaret vermek, onları güçlüklere karşı sabırlı olmalarını teşvik için hitâbet en başta gelen çarelerden biriydi. Çünkü İslâm, Arapların alışageldikleri hayata karşı bir hareket ve inkılap idi. Hitâbet ise böyle dönemlerde daha çok rol oynamakta ve ilerleme kaydetmektedir. Bu da onları hitâbete yönelten en önemli faktörlerden biridir.

4- Kur'ân-ı Kerîm manzum değil, mensûr olarak nâzil olmuştur. Kendisine vahiy gelen Hz. Peygamber (s.a.s.) de şâir değil, bir hatiptir. Kur'ân-ı Kerîm bazı şiir ve şâirleri zemmetmiş, onları yermiştir.[57]

5- İslâm; Cuma namazı, ramazan ve kurban bayramları ile Arafat'ta vakfe gibi yerlerde hutbe okunmasını, adı geçen ibadetlerin rükünlerinden saymıştır.

6- İfadelerin kolaylığı, lafızların saflığı, ilgili ya da ilgisiz hoş hikmetlerin söylenmesi, hitabetteki hükümlerin azlığı, kâhinlikten kaçınılması ve üslupların sağlamlığı hitâbetin tercih edilmesi sağlamıştır.

7- Hitâbetin tesir gücü, ruhlara ulaşması, vicdanlara hâkim olması, uyarıcı vaazlar ve beliğ nasihatler katı kalpleri yumuşattı, donuk gözleri yaşattı. Burada dinleyiciler üzerindeki psikolojik göze çarpmaktadır. İşte bütün bunlar toplumu hitâbete yöneltmiştir.[58]

Câhiliye devrinde kabile asabiyetine dayanan hitâbet türleri ve kahinlerin putperestlerle ilgili secili konuşmaları İslâm'la birlikte ortadan kalkmıştır.[59]

---

57. Bkz. Şu'arâ Sûresi, 26/224-226.
58. el-İskenderî, a. g. e., s. 106-107; krş. Şener, H. İbrahim, *Kaside-i Bürde Kaside-i Bur'e ve Su Kasidesi*, İzmir, 1995, s. 15-16.
59. Elmalı, Hüseyin, "Hitâbet", T.D.V. İslâm Ans., XVIII, 158.

Bu nedenle hitâbet, İslâm'ın ilk devirlerinden itibaren çok gelişmiş bir nesir türü haline gelmiş ve bir çok hitâbet ve belâgat ustası yetişmiştir. Bu devirde hitâbetin gelişmesinin en önemli sebebi, Resûl-i Ekrem'e iman eden Müslümanlarla muhalifleri arasında çıkan tartışmalarda bu sanata duyulan ihtiyaçtır. İslâm'ın hızla yayılması ve bunun sonucunda Arapların siyasî ve içtimaî bakımdan gelişmeleri de hitâbetin önemini arttırmıştır. Hz. Peygamber'in (s.a.s.) insanları dine çağırmak ve güven telkin eden kişiliğiyle muhataplarını etkileyip ikna etmek için baş vurduğu tek yol hitâbetti. Peygamberliğinin ilk yıllarında sadece kendi soyuna mensup insanlara Safâ tepesinde yaptığı konuşma İslâm hitâbetinin ilk örneğidir.[60]

A- HZ. PEYGAMBER'İN (S.A.S.) HİTÂBETİ

Hitabet ve belâgat, Peygamberliğin en önemli gereklerindendir. Bundan dolayıdır ki, Hz. Musa kendi kavmine peygamber olarak gönderildiği zaman "Yâ Rabbi! Dilimin düğümünü çöz de sözüm anlaşılsın" diye dua ve niyaz etmişti. Hz. Muhammed (s.a.s.) ise bu sıfatı bütün kemâliyle haizdi.

Hz. Musa, 'Rabbi'şlah lî' diye niyaz ederken, Resûl-i Ekrem'e gelen âyet 'elem neşrah leke' buyurmuştu. Bu yüzden O (s.a.s). "Ben Arapların en fasihiyim!" "Ben özlü sözlerle gönderildim" diyerek tahdis-i nimette bulunmuştu.

Arab kabilelerinden her biri, kendini fesahat ve belâgatle mümtaz saymakla beraber, Arab'ın iki kabilesi kendini bilhassa bu sahada üstün sayardı. Bu iki kabile Kureyş ile Hevâzin idi. Kureyş Peygamber'in mensup olduğu, Hevâzin ise Peygamberimiz'in arasında yetiştiği kabile idi. Bundan dolayı Resûl-i Ekrem "en fesahatliniz benim. Çünkü Kureyş'denim ve Sa'doğulları yanında büyüdüm" derdi.[61]

Resûl-i Ekrem, Cuma hutbelerinde takvadan, güzel ahlâktan, kıyametin şiddetinden, kabir azabından, tevhid akîdesinden, Allah'ın sıfatlarından bahsederdi. Şayet hafta esnasında bir hâdise vuku bulursa Hz. Peygamber onu bahis mevzuu ederek ona dair talimat verirdi. Resûl-i

60. Elmalı, a. g. e., XVIII, 158-159.
61. Şiblî, Mevlânâ, *İslâm Tarihi-Asr-ı Saadet*, (trc. Ömer Rıza Doğrul), İstanbul, 1347/ 1928, II, 821.

Ekrem'in, bazen hutbe yerine Kâf sûresinden âyetler okuduğu da olurdu. Bazen da Cuma hutbesinde bu sûre-i kerimeyi okurdu. Resûl-i Ekrem, bayram hutbelerinde birçok sâlih ameller arasında fukaraya yardım yapılmasına ehemmiyet verirdi. Bundan başka, sair zamanlarda verdiği hutbelerde o günkü ihtiyaçlar nazar-ı itibara alınırdı.[62]

Bu davetin sahibi Hz. Muhammed (s.a.s.), Kur'ân'ın tebliği dışında, faaliyetini hitâbet yoluyla sürdürmüştür. Şöyle ki, cuma, bayram ve hacc-ı ekber günleri yaptığı konuşmalar; ayrıca iyilikleri yaymak, kötülüklerden uzaklaştırmak gibi çeşitli münasebetlerle yaptığı açıklamalar hep hitabet yoluyladır. Bunların yanı sıra yardım ilanı, bir vasiyetin tekidi gibi meselelerde ve kanun koyucu olarak her imamın görevi haline getirdiği bu dinî veya siyasî toplantılarda hep hitâbet gündemde olmuştur.[63]

I- HİTÂBET ESNASINDA HZ. PEYGAMBER'DE (S.A.S.) DIŞ GÖRÜNÜŞ

Hitâbette iç donanım kadar dış görünüş de önemlidir. Kıyafetin her şey olmadığı, bununla birlikte insan hayatındaki önemi de bilinmektedir. el-Câhız bu konuda bir çok örnek verir.[64] "İnsan kıyafetiyle karşılanır, konuşması ve davranışlarıyla uğurlanır" sözü pek çok deneyimin sonucu olarak söylenmiştir.

1. Hz. Peygamber'de (s.a.s.) Kıyâfet

a. Giyiniş: Hz. Peygamber çeşitli renkte elbise giymiş,[65] bazen elbisesini boyamış[66] fakat bunların hiç birini hitâbet için tahsis etmemiştir.

İbn Sa'd, Hz. Peygamber'in iki parçadan ibaret olan bir elbisesi olduğundan söz eder. Hırkası Yemen, alt kısma giyilen izârı da Ammân işi

62. Şiblî, a g. e., II, 830.
63. el-İskenderî, a. g. e., s. 105.
64. el-Câhız, a. g. e., I, 164.
65. Buhârî, Muhammed b. İsmail, *el-Câmi'u's-sahîh*, Matbaa-i Âmire, İstanbul, 1315, el-Libâs, 35 (VII,48); Ebû Dâvûd, Süleymân b. Eş'as es-Sicistânî, Sünen, Mısır, 1950, Libâs, 7, 8, 19.
66. Ebû Dâvûd, Libâs, 18 (IV, 75).

olan bu elbiseyi Resûlüllah'ın cuma ve bayram günlerinde giydiğini, sonra dürüp kaldırdığını kaydeder.[67]

Bundan da anlaşılan Hz. Peygamber'in mübarek günler için tahsis ettiği bir elbisesi olduğudur. Cuma ve bayram hutbelerini bu elbiseyle verdiği, ancak bunun dışındaki hitâbeleri için özel bir elbise giyip giymediğini bilemiyoruz. Fakat onun sıradan bir hatip olmadığı ve vazifesinin şümûlü, sorumluluk anlayışı ve örnek olma durumu göz önüne alındığında kendisine hâs bir uygulamasının olması tabiî karşılanabilir.

b. Saç-Sakal-Sarık: Hz. Peygamber'in (s.a.s.) bazen kulaklarına, bazen de omuzlarına kadar dökülen saçlarını,[68] sakalını hiç bir zaman dağınık halde bırakmamış,[69] bunu bir başkası için de hoş görmemiştir.[70] İtikafta bulundukları zaman bile başını uzatarak zevcesine taratacak derecede saçlarına dikkat etmiştir.[71]

Hz. Peygamber başına bir sarık ('İmâme) sarardı. 'Amr b. Hureys, babasının şöyle dediğini nakleder: Resûlüllah'ı (s.a.s.) minberde iken gördüm. Başında siyah bir sarık vardı. Bir ucunu iki omuzu arasına sarkıtmıştı.[72]

Hz. Peygamber'in sarık sarmasının hitâbet zamanına mahsus bir âdet olmadığı bilinmektedir. Nitekim Hz. Peygamber Mekke'ye girerken başında sarık taşıyordu.[73]

c. Koku: Hz. Peygamber'in vücudu, hatta teri çok güzel koktuğu halde,[74] ayrıca koku sürmeyi ihmal etmemiş,[75] giydiği bir elbiseden, terlediği zaman yün kokusu hissedince onu çıkarmıştı.[76] Ancak bunları hitâbet için özel olarak yaptığına dair bir kayıt yoktur.

d. Tabiî Görünüş: Hatibin kendi iradesi dışında olan görünüşü dinleyiciler tarafından her zaman dikkatle izlenir. Bu bakımdan dış görünüş

---

67. İbn Sa'd, Muhammed b. Sa'd, *et-Tabakâtu'l-kübrâ*, I, 250.
68. Buhârî, el-Menâkıb, 23 (IV, 165); Müslim, Ebu'l-Hüseyn b. Haccâc el-Kuraşî, es-Sahîh, (tah. M. F. 'Abdulbâkî) Beyrut, 1972. el-Hayz, 11/47 (I, 259).
69. Ebû Dâvûd, et-Tereccul, 3/4163 (IV, 107).
70. İmâm Mâlik b. Enes, *el-Muvatta*, eş-Şa'r, 2 (s. 588).
71. Buhârî, el-Hayz, 2, 5 (I, 77); Müslim, el-Hayz, 3/6 (I, 244).
72. Ebû Dâvûd, a. g. e. Libâs, 24/4077 (IV, 78).
73. et-Tirmizî, Ebû 'İsâ b. Muhammed b. 'İsâ , *el-Câmi'u's-sahîh*, el-Libâs, 11/1735 (IV, 225).
74. Buhârî, el-Menâkıb, 23 (IV, 167).
75. Ebû Dâvûd, et-Tereccul, 2/4162 (IV, 107)
76. Ebû Dâvûd, el-Libâs, 22/4075 (IV, 78).

hatipler için önemli olan hususlardan biridir. Zira çirkin bir görünüşe sahip olan hatip genellikle konuşmasına başlamadan dinleyiciler üzerinde olumsuz bir etki uyandırır. Buna karşılık güzel bir dış görünüşe sahip, cana yakın olan hatipler, daha söze başlamadan önce dinleyiciler üzerinde olumlu bir etki icrâ ederler.

Bu bakımdan Hz. Peygamber'in şemâil kitaplarında verilen vasıfları arasında, muhatabına müspet anlamda etki edecek güzelliğe sahip olduğu; olumsuz olarak değerlendirilebilecek bir vasfı bulunmadığı kaydedilmektedir. Gören herkes ondan daha güzelini görmediğini, onun insanların en güzeli olduğunu itiraf etmişlerdir.[77]

II- HZ. PEYGAMBER'İN (S.A.S.) HİTÂBETİNDE SES TONU, AHENK VE MİMİKLER

a- Hz. Peygamber'in (s.a.s.) Hitâbetinde Ses:

Muhatabı rencide edecek tarzda sert, alaylı kaba ifadelerle konuşan bir hatip ile sesine yumuşak, tatlı, nâzik bir edâ veren hatip arasında pek çok fark vardır.

Bu bakımdan Hz. Peygamber'in (s.a.s.) yüzü gibi sesinin de güzel olduğu bilinmektedir.[78] Resûlüllah (s.a.s.), bu güzel sesine "âlemlere rahmet" bir kabiliyet üzere yaratılan ruhunun tatlı ifadesini de katmış, aslı güzel olan sesi bu vasfıyla daha da değer kazanmış, insanların duyduğu en güzel ses ölçüsüne ulaşmıştır. Bu hususu Kur'ân'ın şu ifadesi de vurgulamaktadır: *"Allah'tan gelen bir rahmet ve merhamet duygusuyla onlara tatlı söz söyledin. Yumuşak davrandın. Şayet kaba ve sert tabiatlı, katı kalpli bir insan olsaydın onlar etrafından dağılıp giderlerdi."* (Âl-i 'İmrân Sûresi, 3/159).

Resûl-i Ekrem'in ahlâki vaazları da gayet tesirli idi. Bir sahabî, O'nun ahlâkî konuşmalarından biri hakkında şöyle diyor: "Bir gün Resûl-i Ekrem, sabah namazından sonra bize çok dokunaklı vaaz yaptı. Gözler yaşarmış, yürekler titremişti."

Hz. Ebu Bekir'in kızı Hz. Esmâ, Resûl-i Ekrem'in bir hutbesinden bahsederken diyor ki: "Bir gün Resûl-i Ekrem bir hutbe vererek, insanın

77. Buhârî, Menâkib, 23, 43 (IV, 165); Müslim, el-Fezâil, 25/93 (II, 1819).
78. İbnu Sa'd, a. g. e., I, 376.

kabirde uğrayacağı azaptan bahsetti. Bütün Müslümanlar herc-ü merc olmuşlardı."

Ebu Hüreyre ve Ebu Said (r. anhüma) diyorlar ki: "Bir kere Resûl-i Ekrem bir va'z ediyordu. 'Bütün benliğime hâkim olan ulu Allah'ın adına yemin ederim!' dedi ve bu cümleyi üç kere tekrar ederek ileriye doğru eğildi. Herkesin başı yere eğilmiş, gözlerinden yaşlar boşanmıştı." Bu hadisi rivayet eden zat diyor ki: "Kendimizden o kadar geçmiştik ki, Resûl-i Ekrem'in ne için yemin ettiğini unutmuştuk."[79]

Hz. Peygamber (s.a.s.) dinleyicileri usandırmamak için onların istekli oldukları zamanları araştırdığı ve o zamanlarda konuştuğu gibi, nefret ettirmemek için ses ayarlamasına da titizlikle riayet etmiştir.

b- Hz. Peygamber'in (s.a.s.) Hitâbetinde Ses Ayarı

Hz. Peygamber (s.a.s.), dinleyici sayısına ve muhatabın durumuna göre ses ayarlaması yaptığı gibi, konuya göre de ses ayarlaması yapmıştır.

Nebî (s.a.s.) dinleyicilerin ön tarafta bulunanlarını rahatsız etmeyecek, arka sıradakilere duyurabilecek bir ses ayarına dikkat etmiştir. Resûlüllah'ın (s.a.s.) konuşurken ayağa kalkması, minberde, bineğinin ya da yüksekçe bir kayanın üzerinde olduğu halde konuşması, hem kendini muhatabın görmesi, hem de sesini daha iyi duyurabilme maksadına dayanıyordu.[80]

Kur'ân okurken bazı âyetlerde sesini daha yüksek veya daha hafif çıkaran[81] Hz. Peygamber, konuşurken de konunun önemini belirtmek üzere ses ayarlamasına dikkat etmiştir.

3- Hitâbet Esnasında Hz. Peygamber'de (s.a.s.) Jest

Hz. Peygamber (s.a.s), hitâbetini lüzumu halinde çeşitli jestlerle desteklemiş, böylece dinleyicilerin konuyu daha iyi kavramasını temin etmiştir.

---

79. Şiblî, a. g. e., II, 835.
80. Daha fazla bilgi için bkz. Kazancı, a. g. e., s. 46-50.
81. Tirmizî, Tefsîr, 23, (V, 323).

Elleriyle ve parmaklarıyla yaptığı jestlere: "*Ay, şöyle, şöyle, şöyledir*" derken iki elinin on parmağını gösterip üç işaretle otuz gün olduğunu anlatması,[82] "*Mü'min diğer bir mü'min için birbirine destek olan bir binâ gibidir*"[83] derken parmaklarını kenetleyerek göstermesi, pek çok jesti arasından örnek olarak verebiliriz.

Hayber'in fethedildiği esnada (6/627), Ca'fer b. Ebî Tâlib (ö. 8/629) gelip Hz. Peygamber'e kavuşmuştu. Hz. Peygamber onun iki gözünün arasından öperek kucaklamış ve: "*Hayber'in fethine mi yoksa Ca'fer'in gelişine mi daha çok sevindiğimi bilemiyorum*"[84] demesi, sözüyle ve davranışıyla yaptığı bir jesttir.

Hz. Peygamber çoğu zaman yanında taşıdığı[85] asâsı ile de konuya canlılık getiren jestler yapmıştır.

4-Hitâbet Esnasında Hz. Peygamber'de Mimik ve Bakışlar

"Hatibin konuşmasının yüzüne ve bakışlarına yansıması" diye tanımlayabileceğimiz "mimik" Hz. Peygamber'de (s.a.s.) de belirgin bir şekilde görülmüştür. Zira onun hitâbeti mimiklerle ayrı bir değer ölçüsüne ulaşmış, muhatap kendine hitap eden Resûlüllah'ın söyleyeceği sözleri onun yüzünden de okuma imkanını bulmuştur. Daha söze başlamadan nasıl, ne tarzda bir konuşma yapacağının kestirildiği zamanlar olmuştur. Meselâ: Ka'b b. Mâlik (ö.50/670)'in tevbesinin kabulünü[86] anlatırken Resûlüllah'ın kendini sevinçten parlayan bir yüzle karşıladığını ve şöyle dediğini söyler: "*Anandan doğuşundan sonra, senin için en hayırlı gün olarak müjdelerim bu günü.*"

Ka'b der ki: "Resûlüllah (s.a.s.) sevindiği zaman yüzü nurlanır, sanki ay parçası gibi olurdu. Onun bu durumunu biz anlardık." Ka'b tevbesi kabul edilmeden Resûlüllah'ın kendisi hakkında neler düşündüğünü anlama

82. Buhârî, Salât, 88 (I, 123) .
83. Buhârî, Salât, 88 (I, 123) .
84. İbnu Hişâm 'Abdulmelik b. Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebeviyye,* (3.Baskı), Beyrut 1391/1971, IV, 3.
85. Ebû Dâvûd, Salât, 22, (I, 188).
86. Bkz. Tevbe Sûresi,9/118.

maksadıyla Hz. Peygamber'in bakışlarından, yüz hatlarından manalar çıkartmaya çalıştığını anlatır.[87]

Öfke, üzüntü ve usancını da Resûlüllah'ın mimikleriyle ortaya koyduğu zamanlar olmuştur. Bir defasında minberde konuşurken Hz. Peygamber'in gözleri kızarmış, sesi kesilmiş, sinirleri gerilmişti.[88] Bir gün de cehennemi zikretmiş, ondan Allah'a sığınmış, hoşlanmadığı bir şeyi yüzüne yaklaştırırcasına yüzünü çevirmişti. Bu hâl birkaç defa tekrarlandıktan sonra: "*Bir hurmanın yarısıyla da olsa kendinizi cehennemden kurtarmaya çalışın.*"[89] demişti.

Resûl-i Ekrem (s.a.s.), konuşurken bakışlarıyla dinleyicileri devamlı kontrol altında bulundurmuş, onlardan bazısının eksiklik ya da aksaklıklarını gördüğünde düzeltilmesini istemiştir.

Resûlüllah (s.a.s.) bakışlarını sık sık gök yüzüne çevirmiş, bu davranışı dinleyiciler üzerinde olumlu etkiler meydana getirmiştir. Yücelik ve azamet manası taşıyan göklerdeki gayb âleminden esinlenen bu bakışların dinleyicileri küçük görme anlamı taşımadığı, aksine sözlere ayrı bir değer kattığı muhakkaktır. Ebû Bürde babasının şöyle dediğini nakleder: "Bir akşam Resûlüllah (s.a.s.) ile birlikte namaz kıldık. Sonra: Otursak da Hz. Peygamber ile birlikte yatsıyı da kılıp öyle gitsek, dedik ve oturduk. Nebî (s.a.s.) yanımıza çıktı : "*Buradan ayrılmadınız mı?*" dedi. "Yâ Resûlüllah seninle birlikte akşamı kıldık, yatsıyı da birlikte kılıncaya kadar oturalım" dedik ve kaldık, diye cevap verdik. "*İyi yaptınız*" dedi. Daha sonra, başını yukarı kaldırdı. Gözlerini göğe çevirdi: "*Yıldızlar, göklerin emniyet sigortasıdır. Yıldızlar gidince, göğe vaat edilen âkıbet gelir. Ben ashâbım için bir emniyet sigortasıyım. Gittiğim zaman ashabımın başına vaat edilen gelir. Ashabım da ümmetim için bir emniyet sigortasıdır. Ümmetimin başına vaat edilenler gelir" dedi.*[90]

Bütün bunlar, Hz. Peygamber'in konuşurken tek kişiye veya tek noktaya bakmadığını, dinleyicilerini devamlı göz kontrolünde tuttuğunu,

87. Buhârî, Megâzî, 79 (V, 134).
88. Müslim, Cumu'a, 43 (II, 592).
89. Buhârî, Edeb, 34 (VII, 79).
90. Müslim, Fezâilu's-Sahâbe, 207 (II, 1961).

önemli bir şey söyleyeceği zaman dinleyicilerin dikkatini söyleyeceklerine yönlendirmek için zaman zaman yüzünü gökyüzüne çevirdiğini gösterir.

5- Hz. Peygamber'in (s.a.s.) Hitâbetinde Kürsü- Minber

Hatip dinleyicilerin rahatça görebileceği ve duyabileceği yüksek bir yerde konuşma yapar. Hitâbet için bu temel bir sorundur. Bu bakımdan Hz. Peygamber (s.a.s.) de dinleyicilerin kendini görmesi ve sesini daha rahat duyabilmesi için çeşitli tedbirler almıştır.

Resûlüllah cemaat az olduğu zamanlarda, özellikle sohbet tarzında yapılan konuşmalarda oturarak hitap ettiği olmuştur.

Resûlüllah (s.a.s.) mescitte yaptığı en son konuşmayı da, minberin ilk basamağına oturarak yapmıştı.[91]

Dinleyiciler kalabalık olduğu ya da konu önemli olduğu zamanlarda ayağa kalkarak konuşmuştur. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.s.) bir sabah namazından sonra ayağa kalkmış ve üç defa: " *Yalan şahitliği, Allah'a şirk koşmaya denk tutulmuştur.*" diye tekrarladıktan sonra: "*Pislikten ibaret olan putlardan uzak durun, yalan sözden uzak durun. Her türlü kötülüğü Allah için terk ederek ve şirki terk ederek Hakk'a dönün.*" (Hacc,22/ 30-31) meâlindeki âyeti okumuştur.[92]

Cuma günleri hutbe anında özel olarak ön kısma yerleştirilmiş olan bir hurma kütüğüne dayanarak konuşmuştur.[93]

Cemaatin daha da çoğaldığı sıralarda yöneltilen teklifi Peygamber Efendimiz kabul etmiş, ılgın ağacından yapılmış oturulacak yerle birlikte üç basamağı bulunan bir minberin mescitte uygun gördüğü yere konulmasını emretmişti.[94]

Hz. Peygamber mescidin dışında hitâb ederken bazen ayağa kalkar, bazen de kalabalık sebebiyle yüksekçe bir yere çıkmayı gerekli görürdü.

---

91. Buhârî, Menâkib, 25 (IV, 84); Müslim, Fezâilu's-Sahâbe, 2 (II, 1854).
92. Ebû Dâvûd, Akdiye, 15 (III,415).
93. Buhârî, Cum'a, 25 (I, 220).
94. Buhârî, Cum'a, 26 (I, 220). Minberin yapılması konusundaki rivayetler ve minberin tanımı için bkz. Kazancı, a. g. e., s. 59.

Resûlüllah'ın (s.a.s.) minberi süslemek üzere bir fon ihtiyacı hissettiğine dair bir kayıt yoktur. Ancak Mekke fethinde Kâbe'nin merdiveninde durarak ve Kâbe'nin kapısını arkasına alarak yaptığı konuşma[95] bu konuda bir misal sayılabilir. Fakat bunun sunî bir fon olmadığı açıktır. Bütün yaptığı konuşmalarda Allah'ın vahyine dayanan Resûlüllah (s.a.s.) bu defa da sırtını Allah'ın evine dayamış, her halinde olduğu gibi burada da O'na güvenip dayandığını bir sembol halinde ifade etmiştir.

Bir sefer ânında Resûlüllah'ın (s.a.s.) deriden yapılmış bir çadırı ardına alarak hitâb etmesi,[96] bu konunun bir başka örneğidir. Fonun burada da tabiî olduğu görülmektedir. Zira Hz. Peygamber'in kırda yapmış olduğu bu konuşmada arkasını çadıra vermekle kendisine bakan gözlerin ufka dalıp gitmesini önleme ve bakışları bir noktada toplama gibi hususları amaçladığı söylenebilir.

6- Hitâbet Esnasında Heyecan-Protesto-Alkış

Hz. Peygamber'in (s.a.s.) hitâbet esnasında beğenilme ya da beğenilmeme gibi bir endişe taşıdığı söylenemez. Muhatabın tek kişi olmasıyla büyük kitleler halinde olması O'nun için önemli olmamıştır. O'nu ancak ümmetinin istifade edip etmeme, hidayetten mahrum kalıp kalmama hususları endişelendirirdi. *"Bir kimse küfre girerse, onun küfrü seni mahzun etmesin."* (Lokmân Sûresi,31/23). *"İhtimal ki sen, îmân etmemeleri sebebiyle üzüntüden kendini yiyip bitireceksin"* gibi âyetler Resûlüllah'da Rabbinin tesellisine ihtiyaç duyuracak derecede gelişen üzüntü ve endişelerle ilgilidir.

Hz. Peygamber (s.a.s.) bu konuda kendisiyle dinleyicileri arasındaki durumu şöyle bir benzetme ile anlatmaktadır: *"Benimle insanların hali ateş yakan bir kimsenin haline benzer. Ateş yanıp da etrafını parlattığında pervaneler ve diğer haşarat ateşe atılmaya başlarlar. Adam onları uzaklaştırmaya çalışır; fakat onlar adama galip gelirler ve ateşe atılırlar. Ben sizi ateşten çekebilmek için kemerlerinizden tutup asılıyorum, 'buraya gelin, ateşten kur-*

---

95. Bkz. Nesâî, Ahmed b. Şu'ayb, *Sünen*, (Suyûtî şerhi ve es-Sindî Haşiyesi ile birlikte matbu., 1348/1930, Mısır), Kasâme, 33 (VIII, 42).
96. Müslim, Îmân, 378 (I, 201).

tulun, buraya gelin, ateşten kurtulun' diyorum, siz ise elimden kurtulup ona atılmaktasınız."[97]

İşte Hz. Peygamber'de bu çeşitten bir korku ve heyecan vardı. Bu ise, varlığı erdem olan bir korku ve endişeydi. Asîl bir duygunun, samimi bir niyetin mahsûlü idi.

Resûlüllah (s.a.s.), Mekke'de nübüvvetin dördüncü yılından itibaren açıktan davet sebebiyle hitâbet sahasında görülmüş, Medine'ye hicret edişine kadar sayısını bilmediğimiz pek çok konuşma yapmıştır.

Resûl-i Ekrem, İslâm'ı tebliğ eden sıfatıyla konuştuğu için bütün konuşmaları coşkun olurdu.*"En yakın akrabanı uyar."* (Şuarâ sûresi, 26/214) meâlindeki âyet-i kerime nâzil olduğu zaman akrabasını toplamış, müessir bir konuşma yapmış, fakat Ebû Leheb'in tehditkâr müdahalesi yüzünden bu konuşma tamamlanmamış ise de yine hitabet sahasında bir şâheser olmuştur.

Resûl-i Ekrem, o zaman Safa dağına çıkarak Kureyş'i çağırmış, Kureyş toplanınca onlara:

-Size bu dağın sırtından atlıların görünmek üzere olduğunu söyleyecek olursam bana inanır mısınız?

-Evet, inanırız! Çünkü senin yalan söylediğini hiç görmedik.

Resûl-i Ekrem, bu cevabı aldıktan sonra şu sözleri söyledi:

-O halde biliniz ki, ben bir ihtarcıyım; en şiddetli azaba karşı sizi uyarıyorum" demiştir.

Safa tepesinde yapmış olduğu bu ilk konuşma, amcası Ebû Leheb (ö.2/624) tarafından: "Kahrolsun! Bizi bunun için mi çağırdın?"[98] haykırışıyla protesto edilmiştir.

Bundan sonra Hz. Peygamber (s.a.s.) Hacc için Mekke'ye, ticaret için Ukâz, Mecenne, Zü'l-mecâz gibi panayırlara giderek oralara gelen kabilelerle birer birer konuşmuş, görüşmüştür.[99] Genellikle bu konuşmalar

97. Buhârî, Rikâk, 26 (VII, 186); Müslim, Fezâil, 18 (II, 1789).
98. İbn Sa'd, a. g. e., I, 200; İbn Kesîr, İsmâ'îl b. 'Ömer, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, Beyrut, 1966, III, 38; Şiblî, a. g. e. II, 823.
99. İbn Sa'd, a. g. e., I, 216.

yine başta Ebû Leheb olmak üzere Mekke halkı tarafından protesto edilmiş,[100] etrafa onun aleyhinde pek çok iftira dolu propaganda yapılmıştır. Ebû Leheb: “Onu dinlemeyin! (haşa) O dinini terk etmiş bir sabiî (yalancı)’dır.” şeklinde cümlelerle onun peşinde dolaşmayı kendine bir vazife edinmiş, onunla görüşülüp konuşulmasının önüne geçmek için geniş çaplı bir kampanya başlatmıştır.[101] Bu kampanyaya inananların, Mekke’ye gelirken kulaklarına pamuk tıkayarak Resûlüllah’ın herhangi bir sözünü işitmeme yolunda tedbirler alındığı düşünülürse[102] bu propagandanın geniş çapta etkili olduğu ortaya çıkar. Ayrıca on üç senelik Mekke hayatı boyunca iman edenlerin sayısının pek az olması da bu konuda bir fikir verebilir.

Hicrete kadar ortalama yedi yıl süren bu çirkin muhalefet ve Müslümanlara yapılan eziyetler bir hatibi çökertmeye fazlasıyla yetecek derecededir. Resûlüllah (s.a.s.) da bütün bu hâdiseler karşısında teselliye muhtaç olacak kadar üzülmüştür. Ancak bu onun vazife aşkını söndürememiştir. Nitekim senelerce süren bu protestoların Hz. Peygamber (s.a.v)’in vazife aşkına ve hitâbetine olumsuz anlamda etki yapmadığı bellidir.

Yapılan bu protestolar karşısında Resûlüllah’ın (s.a.s.) aynı ile mukabele ettiğine dair kaynaklarda bir kayıt yoktur. Ahlâkı Kur’ân olan Hz. Peygamber, şahsına yapılan bir kötülükten dolayı intikam almış değildir. Yüce ahlâk sahibi olduğu Kur’ân’la tescil edilen O zât hakkında böyle bir şeyin düşünülmesi bile abestir.

Konuşmanın değerini, dinleyicilerden gelen alkışın uzun ve kısalığı ile ölçen, alkış alamamayı kendine dert edinen hatta tükenen hatipler bulunur.

Hz. Peygamber (s.a.s.), hitâbede bulunmak üzere odasından çıkarken yanında kimsenin bulunmasına ihtiyaç duymadığı gibi[103] hitâbesine başlamadan önce bir takdim konuşması yapılmasına da lüzum hissetmemiş-

100. İbn Kesîr, a. g. e., III, 41.
101. İbn Sa’d, a. g. e., I, 216.
102. İbn Hişâm, a. g. e., II, 21, 22.
103. Şiblî, a. g. e., II, 822..

tir. Bugünkü anlamıyla el çırparak yapılan bir alkış âdeti yerleşmiş değilse de, sözle yapılan takdirler bir alkış olarak değerlendirilebilir. Muhtemelen övülmeden hoşlanmayan Resûlüllah'ı üzmemek için Ashâb-ı Kiram tarafından ona alkış mahiyetinde bir söz de söylenmemiştir.

II-HİTÂBET AÇISINDAN HZ. PEYGAMBER'DE (S.A.S.) ŞAHSİYET

1- Hz. Peygamber'de (s.a.s.) Samimiyet

Samimiyet hatibin şahsiyetinin esasını teşkil eder. Dinleyiciler samimiyetine inanmadığı bir hatibi can kulağı ile dinleyemez. Samimiyetle söylenen tek bir cümle, samimiyetsiz bir hatibin saatlerce söyleyeceği sözlerden daha etkilidir. Bu sebeple hatip sözlerinin edebî olmasından çok, sahsının edebiyle meşgul olmalı, samimiyetsizlik vasfından uzak kalmalıdır. Zira samimiyet, hatibin pek çok kusurlarına perde çekebilir.[104]

Hz. Peygamber (s.a.s.), her konuda olduğu gibi hitâbet konusunda da cemaatinden bir şey beklemediğini, *"Ben bu tebliğ vazifemden dolayı sizden bir ücret beklemiyorum. Benim mükâfatım âlemlerin Rabbi olan Allah'a âittir"* (Şu'arâ Sûresi, 26/109) mealindeki âyeti okuyarak açıkça ilan etmiştir.

Hz. Peygamber samimiyetsiz hatipler hakkında: *"İneğin geviş getirmesi gibi dilini sağa sola çevirerek belagat göstermeye çıkan kimselere Allah buğz eder."* buyurmuştur.[105]

2- Hz. Peygamber'de Gaye ve İnanç

Hatibin, yaptığı konuşmayla ulaşmak istediği bir hedef ve gayesi olmalıdır. Hatibin gayesine bağlılığı da önemlidir. Bu bakımdan Hz. Peygamber'in (s.a.s.) hitâbetten hedefi, gayesi tebliğ vazifesini en mükemmel şekliyle yerine getirmek, insanlara hakkı ve doğruyu göstermektir. Nübüvvet ve risâlet vazifesinin verilmesinden itibaren ömrünün sonuna kadar bu gaye uğrunda büyük bir iman ve azimle çalışmıştır.

104. Kazancı, a. g. e., s. 71.
105. Ebû Dâvûd, Edeb, 94 (IV, 412).

Yirmi üç yıl süren tebliğ hayatı, tüm olumsuzluklara rağmen hiç aksamadan devam etmiştir. Bu tebliğ vazifesi için belli bir mesai saati ayrılmamış, haftalık tatil günleri, yıllık izinler ve dinlenme zamanları tâyin edilmemiş, tam gün değil, bütün ömür bu gayeye tahsis edilmiş, emeklilik devresi beklenmemiş ve düşünülmemiştir.

3- Hz. Peygamber'de (s.a.s.) Gerçeğe Bağlılık

Hz. Peygamber'e (s.a.s.) göre hatip sadece hakkı söyleyecek, ikiyüzlü olmayacak, duyduğu her şeyi değil, doğruluğunu kesin olarak bildiğini söyleyecek,[106] dinleyiciyi eğlendirmek ve güldürmek için yalan söylemeyecek, kendinde bulunmayan vasıflarla övünüp durmayacak, terbiyesizce konuşmaktan, gevezelikten sakınacaktır.[107]

Sözlerinin gerçeğe uygunluğu yönüyle Hz. Peygamber (s.a.s.) mümtaz bir konumdadır. Onun sözlerinde gerçek dışı olan tek kelime yer almamıştır. Dinleyicilerin hayretlerini arttırmak, heyecanlandırmak için gerçekler kurban edilmemiş, hiç bir konu olduğundan farklı gösterilmemiştir. Nitekim bunlar Hz. Peygamber'in hitâbetinde rastlanılması mümkün olmayan durumlardır.

Hz. Peygamber (s.a.s.), mizahlarında bile doğruya ve gerçeğe sıkı sıkıya bağlı kalmıştır. Kendisinden binek isteyen bir kişiye "*Seni bir deve yavrusuna bindirelim.*" buyurur, "*Deve yavrusunu ne yapayım ben?*" diyen adam "*Her deveyi mutlaka bir dişi deve doğurmuştur.*" cevabını alır.[108]

Bir iş için müracaat eden kadına "*Sen gözlerinde beyazlık bulunan adamın hanımı değil misin?*" der. Kadın kocasının gözünde boz olmadığını iddia eder. Hz. Peygamber (s.a.s.) "*Gözlerinde beyaz olmayan hiç bir insan yoktur.*" diye cevap verir.[109]

Resûlüllah (s.a.s.) neşeli ve üzgün anlarında, çok zor günlerinde dahi yaptığı konuşmalarda gerçeğe ve doğruluğa bağlılık ölçüsünü hiç bir zaman aşmamıştır.[110] Onun bu derece hakka bağlılığı sebebiyledir ki,

106. Ebû Dâvûd, Edeb, 88 (IV, 408).
107. Tirmizi, Birr, 80 (IV, 375).
108. Ebû Dâvûd, Edeb, 92, (IV, 408).
109. Tirmizi, Birr 57, 1990.
110. Kazancı, a.g.e., s.78-79.

Ashabı *"Resûlüllah size neyi verirse onu alın, yasakladığına da son verin." (Haşir sûresi, 59/7)* buyruğu geldiği zaman "eyvah yandık" dememiştir. Zira Yüce Allah'ın da tasdik ettiği (Necm sûresi, 53/2-4) gibi, O'ndan (haşa) hakka uymayan, ölçüyü aşan ya da kusur ve noksanı sebebiyle anlaşılmayan söz duyulmuş değildir.

4. Hz. Peygamber'de (s.a.s.) Bilgi ve Kültür

Bilindiği üzere Hz. Peygamber'in (s.a.s.) o günün şartlarına göre bir tahsil hayatı yoktu. Peygamberlikten önce de sonra da okuyup-yazmadığı bir gerçektir.[111] Gerek ilk karşılaştığı Cibrîl'in (a.s.) "oku" emri üzerine "ben okuma bilmem" demesi,[112] gerek Kur'ân-ı Kerîm'de bu konuda: "*Sen daha önce kitabın ve imanın neler olduğunu bilmiyordun*" (Şurâ sûresi, 42/52) âyeti, gerekse: "*Senin bilmediğini sana öğretti*" (Nisa sûresi, 4/113) âyeti Resûlüllah'ın (s.a.s.) bilgisinin kaynağını ve özelliğini ortaya koyar.

Hz. Peygamber (s.a.s.) okuma-yazma bilmemekle beraber, onun toplumunda okuma-yazma bilenlerin sayısı da pek fazla değildi. Kültür değişimi ise, hemen hemen yılda bir iki kere Yemen ve Şam taraflarına yapılan seyahatler ve bu esnadaki görüşlerden ibaretti. Hz. Peygamber'in (s.a.s.) de bir ticaret kervanının başkanı olarak Şam yöresine gittiği ve eşi Hz. Hatice'nin (r.anha) sermayesiyle ticaret yaptığı da bilinmektedir. Bu da kendi halkının haberdar olduğu kültür ilerlemesinden Hz. Peygamber'in (s.a.s.) de uzak olmadığını gösterir.

Öte yandan, o dönemde Medine'de Tevrat kültürüyle yetişmiş farklı bir topluluk olan Yahudiler vardı. Bunlar diğer Araplarda bulunan bilginin ötesinde kültürlü kimselerdi. Ancak Peygamber Efendimiz'in (s.a.s.) ilahî kaynağa sürekli bağlı oluşu, bu kültürden olumlu veya olumsuz etkilenmesini önlemiştir.

Hz. Peygamber (s.a.s.) aslında okuyup yazma bilmemekle beraber hitap ettiği toplum ile arasında büyük bir kültür farklılığı mevcut değildir. Bununla beraber O (s.a.s.), gerek muhataplarının kültürüne hâkim olması ve gerek ilâhî kanaldan desteklenmesi sebebiyle sadece karşısında kendini

111. Bkz. Ankebût sûresi, 29/48.
112. Ebû Dâvûd, Edeb, 88 (IV, 408).

dinleyenler için değil, asırlar sonra gelecekler için de geçerli olan ilmî konuşmalar yapmıştır.

5- Hz. Peygamber'de (s.a.s.) Sorulara Açık Oluş

Hatibin sorulacak sorulara gönül hoşluğu ile cevap vermesi, dinleyiciler açısından da çok önem taşıyan bir prensiptir. Bu bakımdan Resûl-i Ekrem (s.a.s.) her hangi bir sınırlama olmaksızın daima sorulara açık olmuştur. Zira o, mescitte, evinde, yolda, minberde ve konuşma ânında, seferde, savaşta, gece vakti, hasta iken, tek başına veya kalabalık bir topluluğun içinde iken sorulan soruların hiç birini vakitsiz bulmamış ve cevapsız bırakmamıştır.[113] Çünkü soru soran öğrenmeye hazır durumdadır. Resûlüllah (s.a.s.) da onun bu hazır oluşunu değerlendirmiş ve tatmin edici cevaplar vermiştir. Hz. Peygamber (s.a.s.) sorulan soru vahiy ve ilhamı gerektiriyorsa gelecek vahyi beklemiş; Kur'ân-ı Kerîm'de cevabı yer almışsa[114] o doğrultuda muhatabının sorusunu cevaplamıştır.

Hz. Peygamber (s.a.s.) bazen soru soranı takdir ederek soru sorulmasına karşı olmadığını, bilakis bundan memnun kaldığını göstermiştir. Ebû Hüreyre'nin (ö. 59/678) "Kıyamet günü şefaatine kavuşmak suretiyle insanların en mutlusu kim olacak?" sorusuna önce: "*İlme olan düşkünlüğünü gördüğüm için bu soruyu senden önce kimsenin sormayacağına kanaat getirmiştim*" diye takdirlerini bildirdikten sonra cevap vermiştir: "*Kıyamette benim şefaatimle insanların en mutlusu olan içinden gelerek ve samimî bir niyetle "lâ ilâhe illallah" diyen kişidir.*"[115] Cemaatin arasından birisi "*Beni cennete yaklaştıracak, cehennemden uzaklaştıracak olan ameli bana haber ver.*" diye soran şahsa cevap vermeden önce, arkadaşlarına dönerek "güzel bir soru" anlamında "*Hidayete nâil kılındı*" diye takdirini belirttikten ve adama sorusunu tekrarlattıktan sonra cevap vermiştir: "*Allah'a ibadet eder, O'na hiç bir şeyi ortak tanımaz, namazı kılar, zekatı verir ve akrabalık bağlarını devam ettirirsin.*"[116] Onun bu davranışı eğitim-öğretim açısından da çok önemli

113. Kazancı, a.g.e., s. 83.
114. Mesela, Mücadile sûresi, 58/1 vd. Zülkarneyn ile alakalı soru için bkz. Kehf sûresi, 18/83.
115. Ebû Dâvûd, Edeb, 88 (IV, 408).
116. Muslim, Îmân, 12 (I, 43) .

bir husustur. Soru soranın güvenini arttırır, ikinci bir soru sorma cesareti verir.[117]

Hz. Peygamber, bazen soru tarzının ağırlığı karşısında sükûnet ve vakarını muhafaza etmiş, soruyu sonuna kadar dinleyerek gerekli cevabı da vermiştir.

6- Hz. Peygamber'de (s.a.s.) Dile Hâkimiyet ve Hatip-Muhâtap İlişkisi

Hz. Peygamber (s.a.s.), bir hatip olarak diline her zaman hâkimdir. O sözü de sukutu da anlam yüklü bir hatiptir. Yirmi üç yıllık peygamberlik hayatı süresince yersiz, zamansız ve lüzumsuz konuştuğuna dair tek bir örnek yoktur. O belirli bir saati doldurmak için değil, belli bir ihtiyacı karşılamak için muhatabını ikna edinceye, anlatmak istediğini onun zihnine yerleştirinceye kadar konuşmuş, lafı gereksiz uzatmamıştır.

Nahivciler ve diğer bütün bilginler, Resûlüllah'ın (s.a.s.), Arapların en fasîhi olduğunu, en güzel, en yaygın ve latîf terkiplerle konuştuğunu ve başka lehçeyle hitap ettiğinde bu lehçe sahiplerine kısa ve mûciz ifâdelerle açıklamalar yaptığını tartışmasız kabul etmektedirler. Ebu'l-'Abbâs Sa'leb (ö.291/904) de: "*Sünnet dile hâkimdir; fakat dil sünnete hâkim olamaz*" (السنة تقضي على اللغة، واللغة لا تقضي على السنة)[118] diyerek bu gerçeği vurgulamaktadır.

Hz. Peygamber'i bazı davranışlarından dolayı Kur'ân-ı Kerîm uyarmıştır.[119] Fakat o, hiç bir zaman söylediği bir sözden dolayı her hangi bir uyarıya muhatap olmamıştır.

Dile hâkim olma konusunda üzerinde durulması gereken bir husus da, konuşanı sözünü kesmeden, sözünü bitirinceye kadar dinleyebilmektir.[120] Hz. Peygamber (s.a.s.) kendisiyle konuşan herkesi, sözleri bitinceye kadar samimiyetle dinlemiştir. Konuşanın Müslüman olup olmaması onun nazarında eşittir. Zira dinlemesini bilmeyen bir hatip, bir başkasın-

117. Ebû Dâvûd, Edeb, 88 (IV, 408).
118. Sa'leb, Ebu'l-Abbas Ahmed b. Yahyâ, *Mecâlisu Sa'leb*, (Kahire, 1948), I,216.
119. Ebû Dâvûd, Edeb, 88 (IV, 408).
120. Foerster, F.W. *İyi İnsan İyi İş Adamı*, (trc. İsmail Husrev Tokin), İstanbul, 1960, s. 22, 56.

dan sabırla kendini dinlemesini isteme hakkına sahip olamaz. Konuşanı sözleri bitinceye kadar dinleyebilmek bir sabır ve tahammül işidir.

Hz. Peygamber (s.a.s.) muhataba göre hitâb etme yolunu tutmuştur. Zira insanların bilgi, zekâ, edebî kabiliyet, kültür yönleriyle aynı seviyede olmaları düşünülemez. Başarılı bir hitâbet yapmak, muhatabına faydalı olabilmek maksadını taşıyan hatibin hiç ihmal edemeyeceği bir husus, konuşmalarında muhatabının seviyesinden ayrılmamasıdır. Kendi seviyesinde olmayan bir konuşmayı takip etmek dinleyicinin canını sıkar. Böyle bir hatibin faydasından, başarısından söz edilemez.[121]

Kültürlü bir insanı kara cahil gibi kabul ederek konuşmak, zekâ seviyesi düşük bir kimseye, zeki bir insana hitâb eder gibi söz söylemek ve buna benzer durumlarda hareket etmek, hatibi istemediği sonuçlara götürebilir.

Hz. Peygamber (s.a.s.) dil kabiliyetlerine göre çok basit veya çok ağır ifadeli mektuplar göndermiştir.[122] Öte yandan muhatabının zekâ ve anlayış derecesi veciz veya mufassal konuşmasına sebep olmuştur. Hz. Peygamber (s.a.s.) zekâtı verilmemiş altın ve gümüş hakkında kıyamet günü yapılacak muameleye dair bilgi vermiş; dinleyicilerden zekâtı verilmeyen deveyi soran olmuş, onu anlatmış, daha sonra inek hakkında da aynı soru sorulmuş, Hz. Peygamber "inek de deve gibidir" dememiş, aynı tafsilatı anlatmış, daha sonra sırasıyla at ve merkep hakkında da soru açılmıştır.[123]

Hz. Âişe (r.anha): *"Resûlüllah'ın (s.a.s.) açık seçik bir konuşması vardı, dinleyen herkes anlardı."*[124] der. Bu sözün manası, Resûlüllah (s.a.s.) maksadını muhatabının durumuna uygun, onun anlayacağı tarzda anlatırdı, demektir. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.s.) dışardan gelenlerle onların anlayacağı bir ifade tarzına başvurur, çevresindekiler ve hatta dışardan gelenler hayretlerini gizleyemezlerdi.

---

121. Macit İlyas, *İrşad ve Hitâbet*, İstanbul, 1330, s. 52.
122. İbnu Sa'd, a. g. e., I, 258 vd.
123. Müslim, Zekât, 24 (II, 680).
124. Ebû Dâvûd, Edeb, 21 (IV, 360).

Bütün bunlar, Hz. Peygamber'in (s.a.s.) bir hatip olarak muhatabına ne kadar önem verdiğini ve ondan gelen soruları anlayışla karşıladığının göstergesidir. Muhataplarının da Hz. Peygamber'i böyle takdir ettikleri ise, O'nun dinleyicileri tarafından kabul gören bir hatip olduğunu göstermesi bakımından önemlidir.

7- Hz. Peygamber'de (s.a.s.) Söz-İş Uygunluğu

Söz ve hareket uygunluğu, hitâbetin omurgasını teşkil eder. Dinleyiciler için en önemli nokta burasıdır. Söz doğru, hatip samimi olabilir. Fakat dinleyici için bundan daha önemlisi, hatibin söylediklerini aynen yapması ve yaşamasıdır.[125] Kur'ân-ı Kerîm, "*Ey iman edenler! Neden yapamayacağınız şeyi söylersiniz*" (Saff sûresi, 61/2) âyeti ile genel olarak bütün Müslümanlara hitap ederken, hatiplere de uyarıda bulunarak "*İnsanlara iyi ve hayırlı olanı emreder de kendinizi unutur musunuz*" (Bakara sûresi, 2/44) der. Bu âyet özellikle hatipler için her zaman geçerli olması gereken "söz – iş uygunluğu" prensibini koymaktadır. "*Allah'a çağıran, sâlih amel işleyen ve ben müminlerdenim diyen kişiden daha güzel sözlü kim vardır?" (Fussilet sûresi, 41/33)* âyetinde ise bir hatipte bulunması gereken vasıflar bir araya getirilmiştir.

Resûlüllah'ın (s.a.s.) doğrudan ilgisi bulunmayan hususlarda ilk önce akrabasını zikretmesi, hep söz-iş uygunluğunu temin içindir. Fâizi yasakladığı zaman "Artık ben faiz almıyorum" diyemezdi. Zira faizle herhangi bir ilgisi yoktu. Bu sebeple "*Kaldırdığım ilk faiz amcam Abbas'ın (ö32/652) faizidir*" demişti.[126]

Mahzûm kabilesinden olan kadının, elinin kesilmesi hükmünü kaldırmak için Hz. Üsâme'yi (ö.54/674) şefaatçi yaparak kurtuluş yolu arayanlara: "*Allah'a yemin ederim ki, Muhammed'in kızı Fâtıma (ö.11/632) bile çalmış olsaydı, mutlaka elini keserdim.*" [127] demesinde, "Acaba bu hırsızlığı bir yakını yapmış olsaydı durumu ne olurdu" yolunda hatıra gelebilecek soruları bertaraf etme düşüncesi de vardır. Böylece o, sözü ile işinin aynı olduğu mesajını da ulaştırmıştır.

125. el-Mâverdî, 'Alî b. Muhammed, *Edebu'd-dünyâ ve'd-dîn*, 1393/1973, Mısır, s. 273.
126. Muslim, Hacc, 147 (II, 889); Ebû Dâvûd, Buyû', 5 (III, 233)
127. Buhârî, Enbiyâ, 54 (IV, 151).

Resûlüllah'ın (s.a.s.) Müslümanlar arasındaki bu üstün vasfı onu, her yönüyle sözü dinlenir bir peygamber ve bir hatip olarak tanımalarına sebep olmuştur. Hayatı boyunca ona sarsılmaz bir imanla bağlananlar, her şeyden çok, sözünün işine uygun olması yönüyle ona bağlanmışlardır. Resûlüllah'a (s.a.s.) güvenin, itimadın aslı bu esasa dayanıyordu.[128]

8. Hz. Peygamber'de (s.a.s.) Cesaret ve Güzel Ahlâk

Bildiği ve ispat edebileceği bir fikri, açıkça ve rahatlıkla söylemek ve aksi ispatlanıncaya kadar bildiğini açık yüreklilikle savunma diye tanımlanabilecek cesaret, bir hatibin en belirgin vasıflarındandır. Hz. Peygamber (s.a.s.) bu yönüyle tam bir cesaretin sahibi, mükemmel bir temsilcisidir. Yüzyıllar boyu putperest olarak yetişmiş bir nesli, içinde bulunduğu karanlıktan aydınlığa çıkarmak üzere almış olduğu görevi hiç eğilip bükülmeden sonuna kadar devam ettirmiştir. Mekkelilerin yıllar boyu süren amansız mücadelesi karşısında hak bildiği yolu bırakmamış, bu yolda yapılan parlak teklifleri hiç düşünmeden reddetmiştir.[129] Yapılan bütün tehditler ve hatta amcası Ebû Tâlib'in (ö. 620) yaptığı yardımı devam ettiremeyeceğini bildirmesi onda olumsuz bir etki meydana getirmemiştir.[130]

Hz. Peygamber'in (s.a.s.) güzel ahlâk yönüyle benzeri bulunmayan bir insanlık örneği olduğu Kur'ân-ı Kerim'in şehadetiyle sabittir. İnsanlar, ahlâklarındaki kusurları O'nun yüce ahlâkını örnek alarak düzeltmekle mükellef tutulmuştur.[131] Zira Yüce Allah, onun bütün insanlığa bir ahlâk âbidesi olduğunu: "*Şüphesiz ki sen pek yüce bir ahlâk üzere bulunuyorsun.*" [132] buyurarak ilan etmektedir. Aynı zamanda bu gerçek, dünden bugüne dost düşman herkes tarafından da ayrıca kabul edilmiştir.

Hz. Peygamber'in (s.a.s.) şahsiyet yönüyle bir hatipte bulunması gereken bütün özellikleri en mükemmel bir şekilde temsil ettiği bir gerçektir. Her an Rabbi'nin haşyeti ile dopdolu olduğu hatırlanırsa, bundan daha tabiî ne olabilir.

---

128. Kazancı, a. g. e., s. 96.
129. İbn Hişâm, a. g. e, I, 313, 314.
130. İbn Hişâm a. g. e., I, 285.
131. Ahzâb sûresi, 33/21.
132. Kalem sûresi, 68/4.

Buraya kadar, hitabetle ilgili genel konulara yer vermeye çalıştık. Bu arada Resûl-i Ekrem Efendimiz'i (s.a.s.) bir hatip olarak inceleme fırsatı bulduk. Bundan sonraki bölümde ise hem O'nun, hem de en yakın arkadaşlarından başlamak üzere Asr-ı Saâdet hutbelerinden örnekler sunmak istiyoruz.

B- HZ. PEYGAMBER'İN HİTABETİNDEN ÖRNEKLER

1. HZ. PEYGAMBER'İN KAVMİNİ DAVET EDERKEN MEKKE'DE YAPTIĞI İLK KONUŞMA

حَمِد الله وأثنى عليه ثم قال :

« إنَّ الرائدَ لا يَكْذِبُ أهْلَهُ ، وَاللهِ لَوْ كَذَبْتُ النَّاسَ جميعًا ما كَذَبْتُكم ، وَلَوْ غَرَرتُ النَّاسَ جَميعًا ما غَرَرْتُكم ، وَاللهِ الَّذي لاَ إلهَ إلاّ هو إني لرسول الله إليكم خَاصَّةً ، وإلى الناس كَافَّةً ، والله لتموتُنَّ كما تنامون ، وَلَتُبْعَثُنَّ كما يستيقظون ، ولَتُحَاسَبُنَّ بما تعملون ، وَلَتُجْزَوُنَّ بالإحسان إحسانًا ، وبالسوء سوءاً ، وإنَّها لَجَنَّةٌ أبدًا ، أو لنار أبدًا »

Allah'a hamd edip O'nu layık olduğu şekilde senâ ettikten sonra şöyle dedi:

"Hiç kuşkusuz rehber (Peygamber) halkına yalan söylemez. Allah'a yemin ederim ki, bütün insanlara yalan söyleseydim, size yalan söylemezdim; bütün insanları aldatsaydım, sizi aldatmazdım. Kendisinden başka ilah olmayan Allah'a yemin ederim ki, şüphesiz ben, özel olarak size, genel olarak bütün insanlığa gönderilmiş Allah'ın elçisiyim. Vallahi, mutlaka siz uyuyor gibi öleceksiniz. Yine Allah'a yemin ederim ki mutlaka siz, uykudan uyanır gibi diriltileceksiniz. Allah'a yemin olsun ki, yaptıklarınızdan mutlaka hesaba çekileceksiniz; iyiliğe karşılık iyilikle, kötülüğe karşılık da kötülükle ödüllendirileceksiniz. Hiç kuşkusuz bu ödül ya sürekli Cennet ya da sürekli Cehennemdir." [133]

133. İbnu'l-Esîr, el-Kâmil, II, 27. İbn Burhânuddîn el-Halebî, es-Sîretu'l-Halebiyye, I, 272.

II. HZ. PEYGAMBER'İN MEDİNE'DE YAPTIĞI İLK KONUŞMA

حمد الله وأثنى عليه بما هو أهله ، ثم قال :

« أما بعد أيها الناس فَقَدِّمُوا لأَنْفُسِكم ، تَعْلَمُنَّ والله لَيُصْعَقَنَّ أَحَدُكُمْ ، ثُمَّ ليدَعنَّ غنمه ليس لها راع ، ثم ليقولن له ربه وليس له تَرْجمان ولا حاجب يحجبه دونه : ألم يأتك رسولي فبلَّغك ، وآتيتك مالا ، وأفضلت عليك ، فما قدَّمت لنفسك ؟ فلينظرن يمينا وشِمَالا ، فلا يرى شيئا ، ثم لينظرن قُدَامَهُ فيرى غير جَهَنَّمَ ، فمن استطاع أن يقي وجْهَهُ من النار ، ولو بِشِقٍّ من تمرة فليفعل ، ومن لم يجد فبكلمة طيبة ، فإن بِها تُجْزَى الْحَسَنَةُ عشْرَ أمثالها إلى سبعمائة ضِعْفٍ، والسلام عليكم وعلى رسول الله ورحمة الله وبركاته » .

Resûl-i Ekrem, Medine'de yaptığı ilk konuşmada hamd-ü senâdan sonra şu sözleri söylemişti:

"Ey Müslümanlar! Size yararlı olacak bir amel hazırlayınız. Biliyorsunuz ki, sizden biriniz yıldırımla vurulmuş gibi kendinden geçerek sürülerini çobansız bıraktığı ve Allah'ın huzuruna tercümansız, vasıtasız, rehbersiz gittiği zaman Cenâb-ı Hakk ona "sana Benim elçim gelip de tebligatta bulunmadı mı, sana ihtiyacından fazla mal verdiğim halde kendin için ne hazırladın?" diye soracak. O gün bazıları sağına, soluna bakacak ve bir şey bulamayacaklar. Sonra önüne bakacak ve cehennemden başka bir şey görmeyecekler. İçinizde, bir hurma parçası bile vermek suretiyle kendisini cehennem ateşinden koruyabilecek kimse varsa bunu yapsın. Şayet bulamazsa güzel sözle buna çalışsın. Çünkü bir iyilik, on katından yedi yüz katına kadar mükâfat görür. Allah'ın selâm ve rahmeti hepinizin ve Resûlüllah'ın üzerine olsun."

III- HZ. PEYGAMBER'İN MEDİNE'DE İLK CUMA HUTBESİ

« الحمد لله أَحْمَدُهُ وأستعينه وأستغفره وأستهديه وأُومن به ولا أَكْفُرُهُ وأعادي من يَكْفُرُهُ ، وأشهد أن لا إله إلا الله وحده لا شريك له ، وأن محمداً عبده ورسوله ، أرسله بالهدى والنور والموعظة على فَتْرَةٍ من الرسل ، وقِلَّةٍ من العلم ، وضلالة من الناس ، وانقطاع من الزمان ، ودنوّ من الساعة ، وقُرْب من الأجل ، من يطع الله ورسوله فقد رَشِدَ ، ومن يَعْصِهِمَا فقد غَوِيَ وفرّط ، وضلَّ ضلالاً بعيدا ، وأوصيكم بتقوى الله ، فإنه خَيْرُ ما أَوْصى به المسلمُ المسلمَ أن يَحُضهُ على الآخرة ، وأن يأمره بتقوى الله ، فاحْذَروا ما حذَركم الله من نفسه ، ولا أفضل من ذلك نصيحةً ، ولا أفضل من ذلك ذكرا ، وإن تقوى الله لمن عمل به على وَجَل ومخافة من ربه ، عونُ صِدْق على ما تبغون من أمر الآخرة ، ومن يصلح الذي بينه وبين الله من أمره في السر والعلانية لا ينوي بذلك إلا وَجْهَ الله ، يكن له ذكرا في عاجل أمره ، وذُخْرًا فيما بعد الموت حين يفتقر المرء إلى ما قدّم ، وما كان من سوى ذلك يودُّ لو أن بينه وبينه أمدًا بعيدًا ، ويحذِّركم الله نفسَه ، والله رؤف بالعباد ، والذي صَدَقَ قَوْلَهُ ، وأنجز وَعْدَهُ لاَ خُلْفَ لذلك ، فإنه يقول عز وجل : { مَا يُبَدَّلُ الْقَوْلُ لَدَيَّ ، وَمَا أَنَا بِظَلاَّمٍ لِلعَبِيدِ } فاتقوا الله في عاجل أمركم وآجله ، في السر والعلانية ، فإنه من يَتَّقِ اللهَ يُكَفِّرْ عَنه سيّئاتِهِ ، وَيُعْظِمْ له أجرًا ، ومن يتق الله فقد فلز فوزا عظيما ، وإن تقوى الله يوَقِّي مقته ، ويوفى عقوبته ، ويوقى سُخْطَهُ ، وإن تقوى الله يُبَيِّض الوجوه ، ويرضي الرَّبَّ ، ويرفع الدرجة ، خذوا بحظِّكم ولا تُفَرِّطُوا في جَنْبِ الله ، قد علمكم الله كتابه ، ونَهَجَ لكم سَبِيلَهُ ، ليعلمن الذين صدقوا ويعلمَ الكاذبين ، فَأَحْسِنُوا كما أحسن الله إليكم ، عادوا أعداءه ، وجاهدوا في الله حق

جهاده هو اجتباكم وسماكم المسلمين ، لِيَهْلِكَ من هَلَكَ عن بَيِّنَةٍ ، ويحيا من حَيَّ عن بينة ، ولا قوة إلا بالله فأَكْثِروا ذكر الله ، واعملوا لما بعد اليوم ، فإنه من يُصْلِحْ ما بينه وبين الله يَكْفِهِ اللهُ ما بينه وبين الناس ، ذلك بأن الله يقضي على الناس ، ولا يقضون عليه ، ويملك من الناس ولا يملكون منه ، الله أكبر ولا حول ولا قوة إلا بالله العظيم » .

"Hamd Allah'a; O'na hamd eder, O'ndan yardım diler, O'ndan bağışlanmamı ve doğru yola iletilmemi ister, O'na iman eder ve O'nu inkar etmem; O'nu inkar edenlerin hasmı olurum. Ortaksız ve tek Allah'tan başka ilah olmadığına, Muhammed'in O'nun kulu ve elçisi olduğuna tanıklık ederim. Yüce Allah, peygamberlerin kesilmesi, ilmin azalması, insanların dalalete düşmesi, zamanın kesintiye uğraması, kıyamet saatinin ve ecelin yaklaşması üzerine Resûlü Muhammed'i hidayet, nur ve öğütle gönderdi. Kim Allah'a ve Resûlüne itaat ederse, doğru yola erişir. Kim de onların itaat ve emrinden çıkarsa, sapmış, fırsatı kaçırmış ve ileri derecede sapıtmıştır. Size Allah'a karşı gelmekten sakınması tavsiye ediyorum. Zira gerçek şu ki, Müslümanın Müslüman'a tavsiye edeceği en hayırlı şey, onu âhirete teşvik etmesi, Allah'ı incitmekten sakınmayı ona emretmesidir. Bizzat Allah'ın sizi sakındırdığı şeylerden sakının. Ondan daha üstün bir nasihat ve ondan daha üstün bir zikir yoktur. Kuşkusuz Allah'tan sakınan kimse ise, Rabbinden korku ve mehâfet üzere olması gerekir. Arzu ettiğiniz şeylerde sadakat yardımı, âhiret işindendir. Kim kendisiyle Allah arasında gizli veya aşikâr işte ıslah edici olur; bunda da ancak Allah rızasını gözetirse, bu onun için dünya işinde bir zikir, ölümden sonrası; kişinin önceden sunulana ihtiyacı olduğu zaman onun için bir önceden gönderilmiş bir yatırımdır. Onun dışındaki ise, kendisiyle onun arasında uzak bir mesafe olmasını ister. Allah sizi kendisinden sakındırıyor. Allah, kullarına çok merhametlidir. Sözünü doğru söyleyen, vaadini yerine getiren bundan caymaz. Zira Yüce Allah: 'Katımda söz değiştirilmez; Ben kullarıma haksızlık edecek değilim' buyurur. Şu halde gizli ve açıkta dünya ve âhiret

işlerinizde Allah'tan sakının. Zira kim Allah'tan sakınırsa, Allah onun günahlarını örter ve ona büyük mükâfat verir. Allah'tan sakınan, büyük bir kurtuluşa ermiştir. Kuşkusuz Allah'a karşı saygısızlık yapmaktan sakınmak, Allah'ın gazabından, cezalandırmasından ve öfkesinden korur. Hiç şüphesiz Allah'tan sakınmak yüzleri ak eder, Rabbi hoşnut kılar ve dereceyi yükseltir. Nasibinizi alınız; Allah'a yaklaşmada gevşeklik yapmayın. Muhakkak ki Allah size Kitabı'nı öğretti ve doğru söyleyenler ile yalancıların bilmesi için size O'nun yolunun metodunu çizdi. Öyleyse Allah'ın size ihsan ettiği gibi siz de ihsan edin; O'nun düşmanlarına savaş açın; Allah yolunda hakkı ile mücâhede edin; açık delilden ölenin ölmesi ve yine açık delilden yaşayanın yaşaması için o sizi seçti de size Müslüman ismini verdi. Güç ve kuvvet ancak Allah iledir. Şu halde Allah'ı çok anın ve bu günden sonrası için çalışın. Zira kim kendisiyle Allah arasındaki münasebeti düzeltirse, Allah ona kesinlikle insanlar arasında kâfidir. Bu şundan dolayıdır; Allah insanların hakkından gelir; ancak onlar O'nun hakkından gelemez. O insanlara maliktir; onlar O'na malik değildir. Allah uludur. Güç ancak Yüce Allah iledir." [134]

IV. PEYGAMBERİMİZİN DİNİ HİTÂBET TARZINDA BİR HUTBESİ

" إن الحمد لله أحمَده و أستعينه ، نعوذ بالله من شرور أنفسنا ، و سيِّئات أعمالنا، مَن يهدِ اللهُ فَلاَ مُضِلَّ لَهُ ، ومَنْ يُضْلِلْ فَلاَ هَادِيَ لَهُ ، وأشهدُ أن لا إلهَ إلاَّ الله وحده لا شريك له ، إنَّ أَحْسَنَ الْحَدِيثِ كِتَابُ اللهِ ، قَدْ أَفْلَحَ مَن زَيَّنَهُ اللهُ في قلبه ، وَ أَدْخَلَهُ في الإسلام بعد الكفر، واختاره على ما سواه من أحاديث الناس ، إنه أصدقُ الحديث و أَبلغُه ، أَحِبُوا من أحب الله ، وأَحِبُوا اللهَ من كل قلوبكم ، ولاَ تَمَلُّوا كَلامَ اللهِ وذِكْرَه ، ولا تَقْسُوا عليه قلوبكم ، اعبدوا اللهَ ولا

134. Bkz. Ankebût sûresi, 29/48.

تُشْرِكُوا بِهِ شيئاً ، اتَّقُوا اللهَ حقَّ تُقَاتِهِ ، وصدِّقُوا صالح ما تعملون بأفواهكم ، و تَحَابُوا برُوحِ اللهِ بينكم ، والسلام عليكم ورحمة الله. ''

"Hamd Allah'a mahsustur. O'na hamd ederiz. O'ndan yardım dileriz. Nefislerimizin şerrinden, amellerimizin bozukluğundan Allah'a sığınırız. Allah'ın hidayet ettiğini kimse yoldan çıkaramaz, O'nun hidayetten mahrum ettiğini kimse yola getiremez. Allah'tan başka bir ma'bud bulunmadığına şehâdet ederim. Allah, birdir. Şeriki yoktur. Sözün en güzeli Allah'ın kitabıdır. Kalbini Allah sözü ile süsleyene, küfrü bırakıp İslâm'a girene, Allah'ın sözünü insanların sair sözlerine tercih edene ne mutlu! Sözün en güzeli ve en belâgatlisi odur. Allah'ın sevdiğini seviniz. Allah'ın kelâmından ve zikrinden bıkmayınız. Allah'ın kelâmına karşı yürekleriniz katılaşmasın. Allah'a kulluk ediniz. Hiç bir şeyi O'na şerik koşmayınız. Allah'ın emirlerine hakkiyle riayet ediniz. Dilinizle söylediğiniz iyi sözleri amelinizle de tasdik ediniz. Allah'ın aranızdaki rahmetiyle birbirinizi seviniz. Cenâb-ı Hakk, verilen ahdin bozulmasından hoşnut olmaz. Allah'ın selâmı, rahmet ve bereketi hepinizin üzerine olsun."[135]

V- HZ. PEYGAMBER'İN (S.A.S.) VEDA HUTBESİ

Hicrî onuncu yılda (10 H/632 M) Hz. Peygamber (s.a.s.) hac farizasını edâ ederek, insanlara vedâ hutbesini takdim etti.

Din tamamlanmış, Hz. Peygamber (s.a.s.) Allah'tan gelen vahyi insanlara tebliğ etmişti. Risalet tamamlanmış ve Yüce Nebi ölümünün yaklaştığını hissetmişti. Bunun üzerine İslâm ümmeti için sosyal ve vatandaşlık haklarını kanunlaştıran "Vedâ Hutbesi"ni veciz ifadelerle îrad buyurdu.[136]

Resûl-i Ekrem'in en tesirli hutbesi, O'nun Vedâ haccında verdiği hutbe idi. Bu hutbe, emirler ve yasaklamalar ve öğütlerden müteşekkildi.

---

135. İ'câzu'l-Kur'ân, s. 110; Ahmed Zeki Safvet, a. g. e., II, 152; krş. Şiblî, a.g.e., II, 829.
136. Muhammed Umâra, *İslâm ve İnsan Hakları* (Çev. Asım Kanar), İstanbul, 1992, s. 140.

Bunların açıklanması sırasındaki hitabet tarzı, uygun kelimelerin seçilmesi, cümlelerin akıcılığı, üslubun berraklığı, onu en belâgatlı ve en yüksek hutbeler sırasına geçirmiştir. Resûl-i Ekrem, dinleyicilerine hutbesinin ehemmiyetini anlatmak için Allah'a hamd-ü senâdan sonra "*tekrar sizinle burada, bu ayda, bu şehirde buluşamam*" demişti.

Bunun manası pek aşikârdı. Bu, "belki bu sene ömrümün son senesidir" demekti. Fakat bu tarz ifade, manaya büyük bir kuvvet vermişti. Bunu müteakip Resûl-i Ekrem, can, mal ve şerefin kudsiyetini bahis mevzuu etmiş, "*Cenâb-ı Hakk; canlarınızı, mallarınızı, ırzlarınızı, bu beldeniz, bu ayınız ve gününüz*[137] *nasıl mukaddes ise öylece mukaddes kılmıştır. Sakın benden sonra küfre dönüp birbirlerinizin boyunlarını vurmayınız*" buyurmuştu.

Daha sonra Resûl-i Ekrem, insanlar arasındaki tam eşitliği göstermek için şunları söyledi: "*Rabbiniz birdir, babanız birdir. Hepiniz Âdem'in çocuklarısınız, Âdem ise topraktan yaratılmıştır. Sizin Allah katında en asil olanınız, en takvalı olanınızdır.*"

Arapların başlıca gelir kaynağı yağma ve akın olduğu için, bunlar haram (mukaddes) aylarda bile rahat durmayarak bu ayları uzatıp kısaltırlar ve buna da nesi' derlerdi. Kur'ân, bu âdeti men ederek, "Nesi', koyu küfürden başka bir şey değildir." (Tevbe Sûresi, 9/37) demiştir. Bunun için Resûl-i Ekrem, takvimi tespit etmek isteyerek, "Zaman, Cenâb-ı Hakkın gökleri ve yeri yarattığı günkü heyetine dönmüştür"[138] diyerek dikkat çekmek istediği bütün konulara bu şekilde o mahşerî kalabalığa yaptığı konuşmada yer vermiştir.

Değişik rivayetleri olan Vedâ Hutbesi'nin orijinali ve tercümesini ilave ediyoruz.

« الحمد لله نحمده ونستعين ونستغفره ونتوب إليه ، ونعوذ بالله من شرور أنفسنا ، ومن سَيِّئَات أعمالِنَا ، من يَهْدِ الله فلاَ مُضِلَّ لَهُ ، وَمَنْ يُضْلِلْ فَلا هَادِيَ لَهُ ، وَأشهد أن لا إله إلا الله وحده لا شريك له ، وأشهد أن محمدًا

137. Şiblî, a. g. e., II, 826.
138. Şiblî, a. g. e., II, 827

عبده ورسوله ، أُوصيكم عباد الله بتقوى الله ، وأحثُّكم على طاعته ، وأستفتح بالذي هو خير.

أما بعد : أيها الناس اسمعوا مني أبينْ لكم ،فإني لا أدري لعلي لا ألقاكم بعد عامي هذا في موقفي هذا . أيها الناس : إن دماءكم وأموالكم حرام عليكم ، إلى أن تَلْقَوْا ربكم ، كحرمةِ يومكم هذا ، في شهركم هذا ، في بلدكم هذا . ألا هل بَلَّغْتُ ؟ اللهمَّ اشهد ! فمن كانت عنده أَمَانَةٌ فَلْيُؤَدِّهَا إلى من ائتمنهُ عليها ، وإن ربا الجاهلية موضوع ، وإن أول ربًا أبدأ به ربا عمي العباس بن عبد المطلب ، وإن دماءَ الجاهلية موضوعة ، وإن أَوَّل دم نبدأ به دم عامر بن ربيعة بن الحارث بن عبد المطلب ،وَإِن مآثر الجاهلية موضوعة ، غير السِّدَانة والسِّقَاية ، والْعَمْدُ قَوَد ، وشِبه العمد ما قُتِلَ بالعصا والحجر وفيه مائة بعير ، فمن زاد، فهو من أهل الجاهلية .

أيها الناس : إن الشيطان قد يئس أن يُعبد في أرضكم هذه ، ولكنه قد رضي أن يطاع فيما سوى ذلك مما تُحَقِّرُون من أعمالكم ، أيها الناس : إنما النَّسِيءُ زِيَادَةٌ في الكُفْر يُضَلُّ به الذين كفروا يحلُّونَهُ عامًا ويحرمونه عامًا ليواطِئُوا عِدَّةَ ما حرّم الله ، وإن الزمان قد استدار كهيئته يوم خلق الله السماوات والأرض ، وإن عدة الشهور عند الله اثنا عشر شهرًا في كتاب الله ، يوم خلق السماوات والأرض ، منها أربعة حُرُمٌ ، ثلاثة متواليات ووَاحد فرد : ذو القَعدة ، وذو الحِجَّة ، والمُحَرَّمُ ، ورجب الذي بين جُمَادى وشعبان ، ألا هل بَلَّغْتُ ؟ اللهمَّ اشهد !

أيها الناس : إن لنسائكم عليكم حقًّا ، ولكم عليهنَّ حق ، لكم عليهن ألا يُوطِئْن فَرْشَكم غيركم ، ولا يُدْخِلْنَ أحدًا تكرهونه بيوتكم إلا بإذنكم ، ولا يأتين بفاحشة ، فإن فعلن فإن الله قد أَذِنَ لكم أن تَعْضُلُوهُنَّ وَتَهجروهن في

المضاجع وتضربوهن ضربًا غير مُبَرِّحٍ ، فإن انتهين وأطعنكم فعليكم رِزْقُهُنَّ وكسوتُهن بالمعروف ، إنما النساء عندكم عَوَانٍ لاَ يَمْلِكْنَ لأنفسهن شيئًا ، أخذتموهن بأمانة الله ، وَاستحللتم فروجهن بكلمة الله ، فاتقوا الله في النساء ، وَاستوصوا بِهن خيرًا ، ألا هل بَلَّغْتُ ؟ اللهمَّ اشهد !

أيها الناس : إنما المؤمنون إخوة ، وَلاَ يَحِلُّ لامرئ مالُ أخيهِ إلا عن طِيب نفس منهُ ، ألا هل بَلَّغْتُ ؟ اللهمَّ اشهد ! فلا تَرْ جِعُنَّ بعدي كفارًا يضرب بعضهم رقاب بعض ، فإني قد تركت فيكم ما إن أخذتم به لم تَضِلُّوا بعده ،كِتاب اللهِ ، ألا هل بَلَّغْتُ ؟ اللهمَّ اشهد !

أيها الناس : إن ربكم وَاحد ، وَإن أباكم وَاحد ، كُلُّكُمْ لآدَمَ ، وآدَمُ من تراب ، أكرمُكم عند الله أتقاكم ، وَليس لعربي على عجمي فَضْلٌ إلا بالتقوى ، ألا هل بَلَّغْتُ ؟ اللهمَّ اشهد ! قالوا نعم . قال : فليبلغ الشاهد الغائب .

أيها الناس : إن الله قد قَسَمَ لكل وَارِثٍ نَصِيبَهُ من الميراث ، وَلا يجوز لِوَارِثٍ وَصِيَّة، ولا يجوز وَصِيَّةٌ في أكثرَ من الثلث ، وَالولد لِلْفِرَاشِ ، وَلِلْعَاهِرِ الْحَجَرُ ، من ادَّعَى إلى غير أبيهِ ، أو تولَّى غيرَ مَوَالِيهِ ، فعليهِ لعنة الله والملائكة والناس أجمعين ، لاَ يُقْبَلُ منهُ صَرْفٌ وَلاَ عَدْلٌ ، والسلام عليكم ورحمة الله .

"Allah'a hamdü sena eder, O'ndan yardım ve mağfiret dileriz; O'na döneriz. Nefsimizin fenalıklarından ve kötü amellerimizden O'na sığınırız. Allah'ın hidayet ettiğini kimse yoldan çıkaramaz. Allah'ın şaşırttığını da kimse yola getiremez. Şehadet ederim ki, Allah'tan başka Tanrı yoktur. Birdir, eşi ve ortağı yoktur. Yine şehadet ederim ki, Muhammed O'nun kulu ve elçisidir. Ey Allah'ın kulları! Allah'tan korkmanızı, O'na itaat etmenizi tavsiye ederim. İyi ile söze başlamak isterim.

– Ey insanlar! Sözlerimi dikkatle dinleyiniz. Bilmiyorum belki bu seneden sonra, sizinle burada, bir daha buluşamayacağım.

– Ey insanlar! Bu gününüz nasıl bir mukaddes bir gün ise, bu ayınız nasıl mukaddes bir ay ise, bu şehriniz nasıl mukaddes bir şehir ise, biliniz ki, canlarınız, mallarınız ve ırzlarınız da, tâ Allah'ın huzuruna varıncaya kadar, mukaddes bir gün, bu mukaddes ay, bu mübarek şehir gibi, yekdiğerine karşı mukaddestir. Bunlara her türlü tecavüz haramdır. Risaletimi tebliğ ettim mi? Şâhit ol yâ Rab!

Kimin yanında bir emanet varsa, onu sahibine geri versin. Câhiliyet devrinin her türlü ribâsı (faizi) kaldırılmıştır. İlk kaldırdığım ribâ, amcam Abdulmuttalib oğlu Abbas'ın ribâsıdır. Câhiliye devrinde güdülen bütün kan davaları tamamen kaldırılmıştır. Kaldırdığım ilk kan davası da Abdulmuttalib'ın torunu Âmir b. Rabî'a'nın kan davasıdır. Kâbe'ye hizmet etme (sidâne) ve hacıların su ihtiyacını karşılama (sikâye) dışında bütün Câhiliye âdetleri kaldırılmıştır. Kasten adam öldürene kıyas uygulanır. Kasta benzer (şibhi 'amd) sopa ve taşla öldürmede diyet olarak yüz deve gerekir. Bunu kim arttırırsa, o Câhiliye ehlindendir.

Ey insanlar! Bu gün şeytan, sizin şu yurdunuzda yeniden nüfuz ve saltanat kurmak kudretini artık, ebedi olarak kaybetmiştir. Fakat siz, şu kaldırdığın şeylerden başka, küçük gördüğünüz işlerden ona uyarsanız, onu sevindirmiş olursunuz.

Ey insanlar! Haram ayları diğerleri ile değiştirmek küfürde ileri gitmektir. İnkâr edenler bununla saptırılır: Allah'ın haram kıldıklarının sayısına ulaşmak için haram ayı bir yıl helal, diğer yıl haram sayarlar. Devamlı olarak dönmekte olan zaman, Allah'ın gökleri, yerleri yarattığı gündeki gibi dönmektedir. Hiç şüphesiz ayların sayısı gökleri ve yeri yarattığı gün Allah'ın Kitabına göre Allah katında on ikidir. Onlardan dördü haram aylar olup; üçü Zü'l-ka'de, Zü'l-hicce ve el-Muharrem ayları ardarda, biri Cumâdâ ile Şaban arasındaki Receb tek olarak gelir. Risaletimi tebliğ ettim mi? Şâhit ol yâ Rab !

İnsanlar! Kadınların sizin üzerinizde hakları, sizin de onlar üzerinde haklarınız vardır. Sizin onlar üzerindeki hakkınız, onların aile yuvasını sizin hoşlanmadığınız hiç bir kimseye çiğnetmemeleridir. Razı olmadığınız herhangi bir kimseyi, izniniz olmaksızın aile yuvanıza almasınlar, çirkin bir iş yapmasınlar. Eğer bunu yaparlarsa, şüphesiz Allah size, onlara sert çıkmanıza ve yatakla-

rında onları yalnız bırakmanıza, hafifçe dövüp sakındırmanıza izin vermiştir. Eğer vazgeçer ve size itaat ederlerse, onların sizin üzerinizdeki hakları, meşru bir şekilde yiyim ve giyimlerini temin etmenizdir. Kadınlar sizin yanınızda ancak kendilerine ait bir şeye malik olmayan garipler gibidirler. Onları Allah'ın emaneti olarak aldınız. Onların ırzlarını ve iffetlerini Allah adına söz vererek helal edindiniz. Kadınların haklarını gözetmenizi ve bu hususta Allah'tan korkmanızı tavsiye ederim. Risaletimi tebliğ ettim mi? Şâhit ol yâ Rab!

İnsanlar! Bütün Müslümanlar kardeştir. Gönül hoşluğu ile verilmedikçe, bir kimseye kardeşinin malını almak helal olmaz. Tebliğ ettim mi? Allah'ım şâhid ol! Sakın, benden sonra, kâfirlerin yaptığı gibi, birbirinizle boğuşmayın ! Size bir emanet bırakıyorum. Ona sıkı sıkı sarıldıkça, yolunuzu hiç şaşırmazsınız. O emanet de Allah'ın kitabı Kur'ân'dır. Risaletimi tebliğ ettim mi? Şâhit ol yâ Rab!

Ey insanlar! Rabbiniz birdir. Babanız da birdir, hepiniz Âdem'in oğullarısınız. Âdem ise topraktandır. Allah katında en kıymetli olanınız Allah'a saygısı en çok olanınızdır. Arab'ın Arab olmayana Allah saygısı ölçüsünden başka bir üstünlüğü yoktur. Risaletimi tebliğ ettim mi? Şâhit ol yâ Rab! Oradakiler hep birden: Evet, dediler. Peygamberimiz: Burada olanlar olmayanlara ulaştırsın, dedi.

İnsanlar! Cenab-ı Hak her hak sahibine hakkını (Kur'ân'da) vermiştir. Vârise vasiyet etmeğe lüzum yoktur. Çocuk kimin döşeğinde doğmuşsa ona âittir. Zina eden için mahrumiyet vardır. Babasından başkasına ait soy iddia eden soysuz, yahut efendisinden başkasına intisaba kalkan nankör, Allah'ın gazabına, meleklerin ve bütün insanların lanetine uğrasın! Allah bu gibilerin ne tevbelerini ve ne de diyetlerini kabul eder. Allah'ın selamı ve rahmeti üzerinize olsun![139]

139. İbnu Hişâm, *Sîretu'n-Nebî*, II, 390; et-Taberî, *Târîhu'l-umem ve'l-mulûk*, (Muhammed Ebu'l-Fazl İbrahîm neşri) Beyrut, ts. III, 150; *el-Beyân ve't-tebyîn*, II, 31; *el-İkdu'l-ferîd*, II, 13; *İ'câzu'l-Kurân*, s. 111; *Şerhu İbnu Ebi'l-Hadîd*, I, 41; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 146.

İkinci Bölüm

HULEFÂ-İ RÂŞİDÎN DÖNEMİNDE HİTÂBET

HULEFÂ-İ RÂŞİDÎN DÖNEMİNDE HİTÂBET

Asr-ı saâdet ve Hulefâ-yi Râşidîn devri Arap hitâbetinin altın çağı olup bu dönemin Hz. Peygamber'den (s.a.s.) sonra en büyük hatipleri başta Hz. Ali olmak üzere ilk dört halife, ordu kumandanları ve valilerdir.

Bir valinin tayin edildiği bölgeye vardığında yaptığı ilk iş insanları toplayıp onlara hitâp etmek, yapacağı icraatı anlatmaktı.[1]

Fetihler için taraftar toplama, ihtilal ve karışıkların teskinine ve giderilmesine ait olaylar gözden geçirilirse, hitabetin yaptığı etkiye karşı hayrete düşmekten kendinizi alamazsınız. İslâm'ın daha da geliştirdiği bu yetenek Hz. Peygamber'in vefatı akabinde vukû bulmuştu. Medine ahalisi Hz. Peygamber'in vefatını öğrenince büyük bir heyecana kapılmışlardı. O derece ki, Sahâbe-yi Kirâm akıbetin vahametinden korkmaya başlamışlardı. Bunun üzerine Hz. Ebû Bekir halka: *"Ey nâs! Muhammed vefat etti ise, Allah hayy ve bâkîdir. Allah vefat etmedi"* demiştir.

İşte bu birkaç kelime ortaya çıkan karışıklığı teskine kâfi gelmiştir.[2]

Hz. Ebû Bekir'in Medine'de Sakîfe adlı yerde yaptığı bu konuşma ile ondan sonra hilafete geçen Râşid Halifeler tarafından verilen hitâbeleri de ona göre kıyas ediniz. Bu halifelerin en hatibi yukarıda da geçtiği gibi kuşkusuz Hz. Ali idi. Hz. Ali'nin hutbe ve hitâbelerini ihtiva eden "*Nehcu'l-Belaga*" adlı yayınlanmış eseri bu fikri teyit etmektedir. Adı geçen kitapta bulunan hitabelerin bir kısmının Hz. Ali'ye ait olduğu kesin değilse de, her halde çoğunluğunun bu zatın hitâbelerinden müteşekkil olduğunda kuşku yoktur. Bu derlemede, her çeşitten örnekler, din,

1. Elmalı, a. g. e., XVIII, 159.
2. Elmalı, a. g. e., XVIII, 159.

edep, ilim hamaset ve fahre dair hitâbeler mevcuttur.[3] Emirler ve komutanlara gelince, bunlar düşmana hücuma geçmeden önce asker arasında durarak onları atılım ve sebat göstermeye teşvik edici ve istek uyandırıcı konuşmalar yaparlardı. Pek çok kez, komutanların irad ettikleri hitabeler, zaferin kazanılmasında etkili olmuştu. Örnek olarak, Yermük savaşında Hz. Hâlid b. Velîd'in, Kâdisiye savaşında Muğîre'nin ve Fâris gazvesinde Hâlid b. el-Münzir'in irad ettikleri hitabeleri hatırlayabiliriz.[4]

Muzafferiyete sebep olan hitâbelerin hepsini nakletmek bu çalışmamızın kapsamına sığmaz. Ancak örnek olmak üzere bazı hitabeleri ilgili kısımlarda vermeye çalışacağız.

Mektuplaşma ve yazışmadaki belagat dahi, Araplarda hitâbet türünden sayılırdı. Özellikle Râşid Halifeler, verdikleri talimatlarda ve yaptıkları mektuplaşmalarında âdeta minberde durup hitâbede bulunuyormuş gibi beliğ sözler yazmayı tercih ederlerdi. Hitâbette belagat ve talakat sahibi olanlar genellikle yazıda da beliğ olurlardı.[5]

HZ. EBÛ BEKİR'İN (Ö.13/634) HİTÂBETİ

Hz. Ebû Bekir (r.a.), Mekke'de hali vakti yerinde olan bir tüccardı. Onun soyu Mürre b. Ka'b'da Hz. Peygamber'in (s.a.s.) nesebi ile birleşir. Resûlüllah'dan (s.a.s.) iki yıl bir kaç ay sonra doğan Hz. Ebû Bekir, Kureyş'in ahlâkça en şereflisi, en ağır başlısı, en cömerdi, en iffetlisi, onların nesebini ve eyyâmını (övündükleri hâdiseler) en iyi bilen bir şahsiyet olarak yetişti. Peygamberlikten önce Resûlüllah'ın (s.a.s.) arkadaşı idi. O'na erkeklerden ilk önce inanan ve getirdiği her şeyi tasdik eden de yine Hz. Ebû Bekir'dir. Bundan dolayı Hz. Peygamber tarafından "Sıddık" diye isimlendirildi. İslâm dinini kabul eden ilk erkek olduğu için, Hz. Peygamber'in en yakınları arasına girdi. Yeni dine büyük bir ahlâk temizliğiyle, maddî, manevî akla gelebilecek her türlü fedakârlıkla hizmete koyuldu. Servetini, canından çok sevdiği Hz. Peygamber'in (s.a.s.) dâvasını desteklemek için kullandı.

3. Elmalı, a. g. e., XVIII, 159.
4. Elmalı, a. g. e., XVIII, 159.
5. Elmalı, a. g. e., XVIII, 159.

622 yılında hicrete karar verilince, Hz. Ebû Bekir bütün halkına ve oğluna karşı O'nun arkadaşlığını tercih ederek O'nunla (s.a.s.) beraber Medine'ye hicret etti. Resul-i Ekrem Efendimiz'in katıldığı savaşların hepsine Hz. Ebu Bekir de katılmıştır. O, maddî ve manevi bütün gücünü Hz. Peygamber (s.a.s.) Rabbine kavuşuncaya kadar O'nu desteklemek için ortaya koymaya devam etti.

Hz. Peygamber'in (s.a.s.) vefatından sonra Araplardan bir kesimi ayrılığa düştü ve dinden döndü. Mekke, Medine ve Tâif'teki Sakîf halkı dışındaki Araplar zekât vermek istemediler. Hz. Ebû Bekir, büyük bir kararlılıkla bunlara karşı ordu düzenledi, üzerlerine gönderdi ve Arapları tekrar bir araya getirdi. Akabinde onları Kisrâ ve Kayser'in ülkelerini fethetmek için sevk etti. Ordularının İran ve Bizans ordularını hezimete uğratmasını Rabbi ona gösterdi. Arap yarımadasında İslâm birliğini sağladıktan sonra, H. 13/ M.634 yılında vefat etti.

Hz. Ebû Bekir (r.a.) fasih ve beliğ, hazırcevap, delili kuvvetli ve etkili bir hatipti. Sakîfe günündeki hitâbesi buna tanıklık eder.

Aşağıda kaydettiğimiz hadisi Efendimiz, Medine'de Ensar ile Muhacirin arasında kardeşlik tesis ederken söylemiştir. Resul-i Ekrem Efendimiz (s.a.s.) kendisine vefalı davrananlara karşı hep vefalı olmuştur. Onları ümmetine bizzat kendisi tanıtmış, haklarında medh u senada bulunmuştur. Hadis kitaplarının Fezail ile alakalı bölümlerinde bu hadisleri bulmak mümkündür.

"*Şayet ben Rabbimden başka bir dost edinecek olsaydım, Ebû Bekir'i seçerdim. Ama o benim dinde ortağım, mağara arkadaşım, ümmetim arasında halifemdir*" ifadesi ve "*Ebû Bekir gibisi nerede! Herkes beni tekzip ederken O tasdik etti, inandı; kızını benimle evlendirdi. Malıyla beni donattı, canıyla destekledi; darlık ve sıkıntı zamanlarında benimle beraber mücadele etti.*" [6]

Mekke döneminde İslamiyet'in yayılmasında Hz. Ebû Bekir'in Kureyş'in ileri gelenlerinden biri olmasının büyük tesiri vardır. Hz. Peygamber'in (s.a.s.) Mekkelileri İslamiyet'e gizlice davet ettiği sıralarda Kureyş'in ileri gelenlerinden birçok kimse onun vasıtasıyla Müslüman

6. Elmalı, a. g. e., XVIII, 159.

olmuştur. Bunlar arasında Aşere-i Mübeşşereden Hz. Osman, Talha b. Ubeydullah, Sa'd b. Ebû Vakkâs, Zubeyr b. Avvâm, Abdurrahman b. Avf ve Ebû Ubeyde b. Cerrâh olmak üzere Osman b. Maz'ûn, Abdullah b. Mes'ûd, Ebû Seleme el-Mahzûmî, Hâlid b. Saîd b. Âs, Ubeyde b. Hâris, Habbâb b. Eret, Erkam b. Ebu'l-Erkam, Bilâl-i Habeşî, Suheyb-i Rûmî (r. anhüm) gibi önemli kişiler bulunmaktadır.

Hz. Ebû Bekir, Mekke döneminde Kureyşli müşriklerin ağır işkencelerine maruz kalan Müslüman kölelerle yabancılardan erkek, kadın, zayıf ve güçsüz pek çok kimseyi efendilerine büyük paralar ödeyerek vererek satın alıp âzat etmiştir. Onun servetini bu şekilde harcamasından rahatsız olan babası Ebû Kuhâfe, güçsüz ve zayıf köleler yerine güçlü kuvvetli kimseleri satın almasını tavsiye ettiği zaman babasına '*satın aldığı kölelerden faydalanmayı düşünmediğini, bu hareketiyle Allah'ın rızasını kazanmayı umduğunu*' söylemiştir. Taberî, onun Allah yolundaki bu fedakârlığı üzerine el-Leyl sûresinin 5-7. âyetlerinin nâzil olduğunu rivayet eder.[7] Hz. Peygamber'in (s.a.s.) Erkam b. Ebu'l-Erkam'ın evinde bulunduğu bir sırada Hz. Ebû Bekir'in ısrarı üzerine Mescid-i Haram'a gidildi, o esnada üzerine saldıran Utbe b. Rabi'a tarafından öldüresiye dövüldü. Kendine gelip toparlanınca, annesinden Hz. Peygamber'in bulunduğu Erkam'ın evine götürülmesini istedi. Resûlüllah'ı sağ salim görünce ağlayarak ona sarılıp öptü; sonra da kendisine yardım eden annesinin hidayete ulaşması için Resûl-i Ekrem'in duasını niyaz etti. Hz. Peygamber (s.a.s.), onun bu samimi arzusu üzerine dua edince, annesi bu duanın bereketiyle Müslüman oldu.[8]

Hz. Ebû Bekir'in, tanınmış edip ve hatiplerin sözlerini gençliğinden beri dikkatle dinlediği, birçoğunu ezberlediği, bunları sık sık tekrarladığı ve ezberindeki şiirleri çok güzel okuduğu bilinmektedir. Hz. Peygamber (s.a.s.), şâiri Hassân b. Sâbit'e, Kureyş'in ensâbı konusunda ihtiyaç duyduğu bilgileri Hz. Ebû Bekir'den öğrenmesini tavsiye ederdi. Hz. Ebû Bekir'in şâir olduğunu ileri sürenler de vardır. Hatta onun soyundan gelen Halvetî

7. Elmalı, a. g. e., XVIII, 159.
8. Elmalı, a. g. e., XVIII, 159.

şeyhlerinden **Mustafâ el-Bekrî es-Sıddîkî**'nin dedesinin sözlerinden bir divan derlediği de bilinmektedir.[9]

Abdülhay es-Sâlimî'nin "Eş'âru Ebî Bekri's-Sıddîk" adlı eseri Süleymaniye Kütüphanesi'nde bulunmaktadır (Nâfiz Paşâ, nr. 443 vr. 32-52). Kasîde-i Bürde'nin baş tarafında "Kasîde-i Ebî Bekri's-Sıddîk radiyallâhu anh" başlığıyla yer alan bir sayfalık kaside (İstanbul, 1326) Osmanlı medreselerinde talebelere okutulurdu.[10]

Hz. Ebû Bekir'in Müslüman olmadan önceki durumu ile ilgili kaynaklarda fazla bilgi bulunmamaktadır. Ancak elbise ticaretiyle meşgul olduğu, İslamiyet'i kabul ettiği sırada 40.000 dirhem kadar sermayesi bulunduğu, ticaret kervanlarıyla Sûriye ve Yemen'e seyahat ettiği bilinmektedir. Hz. Peygamber'in yirmi beş yaşlarında iken katıldığı Sûriye ticaret kervanında, onun da bulunduğu rivayet edilir.

Hz. Ebû Bekir'in hitâbetinden örnekler:

1. HZ. EBÛ BEKİR'İN RESÛLÜLLAH'IN VEFATI GÜNÜNDEKİ HİTABESİ

دخل أبو بكر الصديق رضوان الله عليه ، على النبي عليه الصلاة والسلام وهو مُسَجًّى بثوب، فكشف عنه الثوب ، وقال :

" بأبي أنت وأُمّي ! طِبْتَ حَيًّا ، وطِبْتَ ميته ! وانقطع لموتك ما لم ينقطع لموت أحد من الأنبياء من النبوة ، فعَظُمْتَ من الصفة ، وجَلَلْتَ عن البكاء ، وخَصَصْتَ حتى صرت مَسْلاة ، وعَمَمْتَ حتى صرنا سَوَاءً ، ولولا أنَّ موتك كان اختيارًا منك لجُدْنا لموتك بالنفوس ، ولولا أنك نَهَيْتَ عن البكاء ، و لأَنْفَدْنا عليك ماء الشئون ، فأما ما لا نستطيع نفيَهُ عنا ، فكَمَدٌ و إدْنَافٌ ، يَتَخَالفان و يَبْرَحانِ ، اللهم فأبْلِغْه عنا السلام ، اذكرنا يا محمد عند ربك ، ولنكن من بالك ، فلولا ما خَلَّفْتَ من السكينة لم نُقِمْ لِماَ خَلَّفْتَ من الوحشة ، اللهم أبلغ نبينا عنا ، واحفظه فينا "

9. Elmalı, a. g. e., XVIII, 159.
10 Elmalı, a. g. e., XVIII, 159.

ثم خرج إلى الناس وهم في شديد غَمَراتِهم ، وعظيم سكراتِهم ، فخطب خطبة قال فيها :

" أشهد أن لا إله إلا الله وحده لا شريك له ، وأشهد أن سيدنا محمدًا عبده ورسوله ، و أشهد أن الكتاب كما نَزَل ، وأن الدِّين كما شرع ، وأن الحديث كما حَدَّث ، وأن القول كما قال ، وأن الله هو الحق المبين ... ثم قال : أيها الناس ، من كان يعبد محمدًا فَإِنَّ محمدًا قد مات ، ومن كان يعبد الله فإنَّ الله حَيٌّ لا يموت ، وإن الله قد تَقَدَّم إليكم في أمره ، فلا تَدَعُوه جَزَعا ، وإن الله قد اختار لنبيهِ ما عنده على ما عندكم ، وقبضه إلى ثوابه ، وخلف فيهم كتابه ، وسنة نبيه ، فمن أخذ بِهما عرف ، ومن فرق بينهما أنكر . {يَا أَيُّها الَّذِينَ آمَنُوا كُونُوا قَوَّامِينَ بِالْقِسْطِ} ، ولا يَشْغَلَنَّكُمُ الشَّيْطَانُ بموت نبيكم ، ولا يَفْتِنَنَّكُمْ عن دينكم ، فعاجلوه بالذي تُعْجِزُونه ، ولا تستنظروه فَيَلْحَقَ بكم ". (زهر الآداب ١/٣٥)

Hz. Ebû Bekir Sıddık (r.a.), çarşafa bürünmüş bir hâlde bulunan Hz. Peygamber'in (s.a.s.) yanına girdi. Hemen yüzünü açtı ve şöyle dedi:

"Anam babam sana fedâ olsun. Hayattayken eşsiz olduğun gibi vefatından sonra da eşsizsin. Peygamberlerden hiç birinin ölümü ile kesilmeyen peygamberlik, senin ölümünle sona erdi. Tavsif edilemeyecek kadar yücesin, ağlanmayacak kadar celallisin, insanları teselli edecek kadar özelsin. Başına gelen bu felaket tüm Müslümanlara yayıldı. Bu sebeple senin yakınlığına rağmen sana üzülmede ve seni kaybetmenin acısını duymada eşit olduk. Eğer ölümün senin isteğinle olmasaydı, senin ölümün karşılığında biz canlarımızı verirdik. Sen bizi ağlamaktan men etmeseydin gözyaşlarımızı son damlasına kadar akıtırdık.

Ey Allah'ım bizden ona selâm ulaştır. Ya Muhammed (s.a.s.)! Rabbinin yanında bizi hatırla. Senin aklında olalım. Eğer senin geriye bıraktığın sekinet olmasaydı, bıraktığın yalnızlığı taşıyamazdık. Ey Allah'ım peygamberine bizden selâm ulaştır ve onun sevgi ve saygısını bizim içimizde koru."

Daha sonra insanların yanına çıktı. Onlar büyük bir şok içinde idiler. Onlara bir hitâbede bulundu ve şöyle dedi:

"Tek ve ortağı olmayan Allah' tan başka Tanrı olmadığına tanıklık ederim. Yine ben efendimiz Muhammed'in (s.a.s.) onun kulu ve elçisi olduğuna şehadet ederim. Ayrıca kitabın indiği gibi, dinin başladığı gibi, hadisin söylediği gibi, sözün dediği gibi olduğuna ve Allah'ın açık gerçek olduğuna tanıklık ederim."

Daha sonra ey insanlar dedi: *"Kim Muhammed (s.a.s.)'e tapıyordu ise, bilsin ki Muhammed (s.a.s.) ölmüştür. Kim Allah'a ibadet ediyorsa bilsin ki O diridir ölmez. Hiç kuşkusuz Allah durumu size daha önce bildirmiştir. Öyleyse onu paniğe kapılarak bırakmayın. Şüphesiz ki Allah peygamberimiz için gönlündeki düşüncesini sizin içinizdeki düşünceye tercih etmiş; onun sevabına kulunu almıştır. Geriye size Kitabını ve Sünnetini bırakmıştır. Dolayısıyla bu ikisine yapışan, arif; bunların arasını ayıran ise inkâra düşmüş olur. "Ey iman edenler adaleti yerine getiriniz." Şeytan sakın sizi peygamberinizin ölümüyle meşgul etmesin. Asla sizi dininizden döndürmesin. Derhal onu aciz bırakacağınız işlemi yapın. Onu beklemeyin yoksa size yetişir."*[11]

2. HZ. EBÛ BEKİR'İN HALİFE SEÇİLDİKTEN SONRAKİ HİTÂBESİ

Hz. Peygamber'in (s.a.s.) vefatının ardından, Ensar ve muhacirin arasında halife seçimi hususundaki şiddetli tartışmalar Râşid Halifelerin ilki olacak olan Hz. Ebû Bekir'e bi'ât ile noktalanır.

Biattan hemen sonra ilk halife Hz. Ebû Bekir (r.a.) insanlara ilk hitâbesini yaptı.

Hz. Ebû Bekir'in (r.a.) seçildiği makam onu kibirlenmeye sürüklemedi. Zira onun bu hitâbesinde kalpleri yumuşatacak öğüt dolu sözler görüyoruz.

« أيها الناس : إني قد وُلِّيتُ عليكم ولست بخيركم ، فإن رأيتموني على حق فأعينوني ، وإن رأيتموني على باطل فسدِّدوني ، أطيعوني ما أطعت الله فيكم ، فإذا عصيته فلا طاعة لي عليكم ، ألا إن أقواكم عندي الضعيف حتى

11. Elmalı, a. g. e., XVIII, 159.

آخذ الحق له ، وأضعفكم عندي القويّ حتى آخذ الحق منه، أقول قولي هذا وأستغفر الله لي ولكم».

Allah'a hamdü sena ettikten sonra söyle dedi:

"Ey insanlar! Hiç şüphesiz ben, sizin en iyiniz olmadığım halde, size başkan seçildim. Öyleyse beni hak üzere görürseniz, bana yardım edin. Beni batıl üzerinde görürseniz beni düzeltiniz. Aranızda (veya hakkınızda) Allah' a itaat ettiğim sürece bana itaat ediniz. Allah' a karşı isyan edecek olursam bana itaat etme sorumluluğunuz yoktur, haberiniz olsun; Hakkını alıncaya kadar zayıf benim yanımda en güçlünüz; kendisinden hakkı alıncaya kadar da, güçlü, sizin en zayıfınızdır. Bu sözümü söylüyor, benim ve sizin için Allah'tan af diliyorum." [12]

3. HZ. EBÛ BEKİR'İN Bİ'ATTAN SONRA İKİNCİ HİTÂBESİ

Hz. Ebû Bekir halifeliğinin ikinci günü Üsâme ordusunu sevk etmek üzere hazırlıkları bitirince hemen orada askeri hitâbet diyebileceğimiz bir konuşma yapıyor. Burada da hilafet yükünün altına girmiş, sorumluluğunun bilincinde, insanlara âhireti hatırlatan, sorumluluğa davet eden bir hitâbe ile karşılaşıyoruz. Taberi'nin Tarih'inden naklediyoruz:

وقال الطبري : نادى منادي أبي بكر من بعد الغد من متوفَّى رسول الله صلى الله عليه وسلم : لِيُتَّمّ بعث أسامة : ألا لا يبقيَنَّ بالمدينة أحد من جند أسامة إلا خرج إلى عسكره ، وقام في الناس ، فحمد الله وَأثنى عليه ثم قال:

« يا أيها الناس : إنما أنا مثلكم ، وإني لا أدري لعلكم سَتُكَلِّفُونني ما كان رسول الله صلى الله عليه وسلم يُطيق . إن الله اصطفى محمداً على العالمين ، وعصمه من الآفات ، وإنما أنا مُتَّبِعٌ ، ولست بمبتدع ، فإن استقمت فتابعوني ، وإن زِغْت فَقَوِّمُوني : وإن رسول الله صلى الله عليه وسلم قُبِضَ ، وليس أحد من هذه الأمة يطلبهُ بمَظْلَمَةٍ ضَرْبَةِ سوط فما دونَها ، ألا وإن لي شيطاناً يعتريني

12. Elmalı, a. g. e., XVIII, 159.

، فإذا غضبت فاجتنبوني ، لاَ أُؤَثِّرُ في أشعاركم وأبشاركم ، ألا وإنكم تغدون وتروحون في أجل قد غُيِّبَ عنكم علمه ، فإن استطعتم ألاَّ يمضي هذا الأجل إلاَّ وأنتم في عمل صالح فافعلوا ، ولن تستطيعوا ذلك إلا بالله ، فسابقوا في مَهَلِ آجالكم من قبل أن تُسلِمَكم آجالكم إلى انقطاع الأعمال ، فإن قوما نسوا آجالهم ، وجعلوا أعمالهم لغيرهم ، فإياكم أن تكونوا أمثالهم ، الجِدَّ الجِدَّ ، وَالوَحا الوحا والنجاء النجاء ، فإن وراءكم طالباً حثيثاً ، أَجَلاً مَرّهُ سريع ، احذروا الموت اعتبروا بالآباء والأبناء والإخوان ، ولا تَغْبِطُوا الأحياء إلا بما تَغْبِطُون به الأموات »

et-Taberî şöyle dedi: Resûlüllah'ın (s.a.s.) vefatının ertesi günü Ebû Bekir'in münâdisi, Üsâme ordusunun gönderilmesinin tamamlanması için "Dikkat! Medine'de Üsâme ordusundan sakın kimse kalmasın. Karargâha çıkıldı" diye çağrıda bulundu. Hz. Ebû Bekir insanların önünde yerini aldı. Allah'a hamd ü sena ettikten sonra şöyle dedi:

"Ey halk ben de ancak sizin gibi bir insanım. Bilmiyorum, belki de bana Resûlüllah'ın (s.a.s.) güç yetirip yapabildiklerini bana teklif edeceksiniz. Kuşkusuz Allah Muhammed (a.s.)'ı seçerek bütün âlemlere gönderdi. Onu felaketlerden korudu. Ben ancak önceden var olan şeylere tâbî olma durumundayım. Yoksa ben yeni bir şey getirecek değilim. Eğer istikamet üzere olursam, bana tâbî olun. Eğer sapıtırsam, beni doğrultunuz. Kuşkusuz Resûlüllah (s.a.s.) vefat etti. Bu ümmetten hiç kimse onun bir kırbaç darbesi kadar veya daha az bir eziyet çekmesini istemez. Dikkat edin, benim öfkeli bir ânım vardır. Öfkelendiğim zaman benden uzaklaşın. Dikkat edin, sizden bilgisi gizlenmiş olan ecelinize doğru sabah akşam koşuyorsunuz. Eğer ecelin ise, ameli-i sâlih içinde iken yapabiliyorsanız bunu hemen yapın. Bunu ancak Allah'ın yardımı ile yapacaksınız. Öyleyse ecelleriniz sizi işten kesilme sonucuna teslim etmeden, siz bu süre içinde birbirinizle yarışın. Zira ecellerinizi unutmuş, işlerini başkası için yapan bir kavim gibi olmaktan sakının. Size gereken çalışmak yine çalışmak, hızlı olmak, seri

olmaktır. Zira sizin arkanızda sizi hızlıca almak için hızla gelen bir ecel var. Ölüme karşı tedbirli olun. Göçen atalar, oğullar ve kardeşlerden ibret alın. Ancak ölümü arzuladığınız duygularla hayatı arzulayınız. [13]

4. HZ. EBÛ BEKİR'İN BİATTAN SONRA ÜÇÜNCÜ HİTÂBESİ

Hz. Ebû Bekir, bu hitabesinde Allah ve Peygamberine inanan, onların gösterdikleri yolda yürüyen idarecilerle bundan mahrum olanları karşılaştırma yapar; böylece çizdiği olumlu ve olumsuz tablolarla dinleyicilere mukayese imkânı sağlar. Sonunda kötü idare edilen yerlerin iyi idarecilere kavuşması için fetihlerin gerekli olduğuna parmak basar.

« حمد الله وأثنى عليه و صلى النبي صلى الله عليه وسلم ، ثم قال :

إن أشقى الناس في الدنيا والآخرة الملوك ، فرفع الناس رؤوسهم ، فقال : ما لكم يا معشر الناس ؟ إنكم لطعَّانون عجلون ، إن من الملوك مَنْ إذا مَلَكَ زَهَّده الله فيما في يده ، ورغَّبَهُ فيما في يدي غيره ، وانتقصهُ شطرَ أجله ، وأشفق قَلْبَهُ الإشفاقَ ، فهو يحسد على القليل ، يَتَسَخَّطُ الكثير ، ويسأم الرخاءَ ، وتنقطع عنه اذو البهاء ، لا يستعمل العبرة ، ولا يسكُنُ إلى الثقة ، فهو كالدرهم القَسِيّ ، والسراب الخادع ، جَذِل الظاهر ، حزين الباطن . فإذا وَجَبَتْ نفسه ، ونَضَب عمره ، وضحا ظِلُّهُ ، حاسبه الله فأَشَدَّ حِسابَهُ ، وأقلَّ عفوَهُ .ألا إن الفقراء هم المرحومون ، وخير الملوك من آمن بالله ، وحكم بكتاب الله وسنة نبيهِ صلى الله عليه وسلم ، وإنكم اليوم على خلافة نبوة ، ومَفْرِقِ مَحَجَّةِ ، وسَتَرَوْنَ بعدي ملكاً عَضُوضاً ، وأُمة شعاعاً ، ودماً مُفاحًا ، فإن كانت للباطل نَزْوَة ، ولأهل الحق جَوْلَة ، يعفو لها الأَثَرُ ، وتموت السنن ، فالزموا المساجد ، واستشيروا القرآن ، والزموا الجماعة ، وليكن الإبرام بعد التشاور ، والصَّفقة بعد طول التناظر ، أي بلاد خَرْشَنَة ، إن الله سيفتح عليكم أقصاها كما فتح أدناها. »

13. Taberî, a.g.e., III, 211; İbnu Ebi'l-Hadid, a.g.e., IV, 167.

Allah'a hamdü senâ etti. Hz. Peygamber'e (s.a.s.) salâtü selam getirdikten sonra şöyle dedi:

"Hiç kuşkusuz dünyada ve âhirette insanların en bedbahtı krallardır." Bunun üzerine insanlar başlarını kaldırırlar. Ebû Bekir onlara: *"Size ne oluyor ey insanlar; kuşkusuz siz çok acele ta'n ediyorsunuz. Muhakkak öyle krallar vardır ki, krallığa geçtikleri zaman Allah onları ellerinde bulunanlardan uzaklaştırır; başkalarının elindekini arzu ettirir. Ölünceye kadar onu titretir; kalbine korku salar; bu sebeple aza haset eder, çoğa öfkelenir. Bolluktan bıkar, güzellikten zevk alma hissi körelir. İbret almaz, güvenmez; o, kalp para gibidir. Aldatıcı şarap gibidir. Dışı sevinen, içi üzüntüye gark olmuş gibidir. Böyle bir kimsenin ömrü bitip, gölgesi devrilip ölünce, Allah onu hesaba çeker. Hesabını şiddetli görür, affı az olur. Haberiniz olsun! Hiç kuşkusuz fakirlere merhamet edilecektir. Hükümdarların en iyisi, Allah'a inanan, O'nun kitabı ve Peygamberinin (s.a.s.) sünneti ile hükmedendir. Şüphesiz siz bugün bir peygamber vekili seçme durumunda; bir yol ayırımındasınız. Benden sonra zulümle elde edilmiş mülk, ayrılığa düşmüş ümmet ve akıtılan kan göreceksiniz. Batıl için bir sıçrayış ve hak ehli için de eli ayağına dolaşma söz konusu olursa, batılın etkisi onları siler; sünnetler ölür. Öyleyse cemaate devam edin, Kur'ân'a müracaat edin, cemaati terk etmeyin. Kesin karar istişareden, anlaşma uzun tartışmadan sonra olmalıdır. Hangi Rum (Bizans) ülkesi olursa olsun, kuşkusuz Allah (c.c.) en yakınının fethini size nasip ettiği gibi, en uzağınınkinin fethini de size nasip edecektir."* [14]

5. HZ. EBÛ BEKİR'İN BİR BAŞKA HİTABESİ

Hz. Ebû Bekir, bu hitâbesinde Yüce Yaratıcının sıfatlarından ve kudretinden bahis açarak dinleyicileri buradan hareketle âhiret hazırlığına, her atılan adımın sorumluluğunu yüklenmeye çağırıyor.

الحمد لله ، أحمده ، و أستعينه ، وأستغفره وأؤمن به وأتوكل عليه ،
وأستهدي الله بالهدى، وأعوذ به ، من الضلالة والردى ، ومن الشك والعمى ،

14. İbn Kuteybe, a.g.e., II, 233 vd.; el-Câhiz, a.g.e., II, 43 vd.; el-Kalkaşandî, Ebu'l-Abbas, Subhu'l-a'şa, Kahire, 1913-1918, I, 213; el-Hasrî, Ebu İshâk el-Kayrevânî, *Zehru'l-âdâb ve Semeru'l-elbâb*, Beyrut, 1972, I, 39; Krş. Ahmed Zeki Safvet, a.g.e., ı, 183 vd.

من يهد الله فهو المهتدي ومَنْ يُضْلِل فلن تجد له وليا مرشدا ، وأشهد أن لا إله إلا الله وحده لا شريك له ، له الملك وله الحمد يحيي و يميت ، وهو حي لا يموت ، يُعزّ من يشاء ، ويُضِلّ من يشاء بيده الخير ، وهو على كل شيء قدير ، وأشهد أنّ محمدا عبده ورسوله ، أرسلَه بالهدى ودين الحق لِيُظْهِرَهُ على الدين كله ولو كره المشركون ، إلى الناس كافّة ، رحمة لهم ، وحجة عليهم والناس حينئذ على شر حال في ظلمات الجاهلية ، دينهم بدعة ، ودعوتُهم فِرْية ، فأعزّ اللهُ الدينَ بمحمد صلى الله عليه وسلم ، وألّف بين قلوبكم أيها المؤمنون ، فأصبحتم بنعمته إخوانا ، وكنتم على شفا حفرة من النار فأنقذكم منها ، كذلك يبين اللهُ لكم آياته لعلكم تَهتدون . فأطيعوا الله ورسوله ، فإنه قال عزّ وجلّ : {مَنْ يُطِعِ الرسولَ فَقَدْ أطاعَ اللهَ ، ومَنْ تَوَلّى فما أرسَلْناك عليهم حفيظا}

أما بعد أيها الناس : إني أُوصيكم بتقوى الله العظيم في كل أمر ، وعلى كل حال ، ولزوم الحق فيما أحببتم وكرهتم، فإنه ليس فيما دون الصدق من الحديث خير، مَنْ يكْذِبْ يَفْجُرْ، من يفجرْ يَهْلِك ، وإياكم والفخر ، وما فخر من خلق من التراب ، وإلى التراب يعود ؟ هو اليوم حي ، وغدا ميت ، فاعملوا وعُدُّوا أنفسكم في الموتى ، وما أَشكَلَ عليكم فردُّوا علمَه إلى الله ، وقدِّموا لأنفسكم خيرا تجدوه مُحْضَرا ، فإنَّه قال عزَّ وجَلَّ {يَوْمَ تَجِدُ كُلُّ نَفْسٍ مَا عَمِلَتْ مِنْ خَيْرٍ مُحْضَرًا ، وَمَا عَمِلَتْ مِنْ سُوءٍ تَوَدُّ لَوْ أَنَّ بَيْنَهَا وَبَيْنَهُ أَمَدًا بَعِيدًا ، وَيُحَذِّرُكُمُ اللهُ نَفْسَهُ ، واللهُ رَءُوفٌ بالعِبَادِ } . فاتقوا الله عباد الله وراقبوه ، فاعتبروا بمن مضى قبلكم ، واعلموا أنه لا بدَّ من لقاء ربكم والجزاءِ بأعمالكم صغيرها وكبيرها ، إلا ما غفر الله ، إنه غفور رحيم ، فأنفسكم أنفسكم ، والمستعان الله ، ولا حول ولا قوة إلا بالله {إنَّ اللهَ وملائكتَهُ يُصَلُّونَ عَلَى النَّبِيّ ، يا أَيُّها الذين آمَنُوا صَلُّوا عَلَيْهِ وَسَلِّمُوا تَسْلِيمًا } اللهم صلِّ علَى محمد عبدِك ورسولك ، أَفْضَلَ ما صَلَّيتَ على أحد من خلقك ، وزكِّنا بالصلاة عليه

، وألحقنا به ، واحشرنا في زُمرَتِه ، وأَوْردنا حَوْضَه . اللهم أعِنَّا على طاعتك ، وانصرنا على عدوِّك .

Başka bir hitâbesinde de şöyle dedi: "Hamd Allah'a mahsustur. O'na hamd eder, O'ndan yardım ve marifet diler, O'na inanır, O'na dayanırım. Allah'tan beni doğru yola iletmesini ister; sapıklıktan, düşüklükten, kuşku ve körlükten O'na sığınırım. Allah kimi doğruya iletirse, o doğru yolu bulmuştur. Kimi de saptırırsa, onun için yol gösteren bir dost bulamazsın. Tanıklık ederim ki, tek olan Allah'tan başka tanrı yoktur. O'nun ortağı da yoktur; mülk onundur. O, ölmeyen diridir. Dilediğini yüceltir; dilediğini alçaltır. İyilik O'nun elindedir. O'nun her şeye gücü yeter. Yine tanıklık ederim ki, Muhammed (s.a.s.) O'nun kulu ve Resûlüdür. Zira Allah, bütün insanlığa merhamet ve bir delil olarak –ortak koşanlar çirkin görseler de- bütün dini ortaya koyması için onu hidayetle ve hak din ile gönderdi. O anda insanlar Câhiliye karanlığında kötü bir durumda idiler; dinleri bidat ve davetleri yalandı. Bu sebeple Allah dinini Muhammed (s.a.s.) ile yüceltti. Kalplerinizi -ey mü'minler- birleştirdi. Bu nedenle onun nimetiyle kardeş oldunuz. Hâlbuki siz ateş çukurunun kenarında idiniz. Sizi ondan o kurtardı. Belki doğru yolu bulursunuz diye âyetlerini bu şekilde açıklar. Öyleyse Allah'a ve Resûlüne itaat ediniz. Zira Allah (c.c.) şöyle buyurdu: *"Kim Resûle itaat ederse, Allah'a itaat etmiş olur. Kim de yüz çevirirse, Biz seni onlara bekçi olarak göndermedik."* (*Nisa sûresi*, 4/80). Şimdi ey insanlar! Muhakkak ki ben size, her hâl ü karda Yüce Allah'tan korkmanızı, hoşlandığınız ve hoşlanmadığınız şeylerde doğruluktan ayrılmamanızı tavsiye ederim. Çünkü doğru sözden başkasında hayır yoktur. Yalan söyleyen doğruluktan yan çizer; doğruluktan yan çizen ise mahvolur. Övünmekten sakınınız; sonra topraktan yaratılmış ve tekrar toprağa dönecek olan kimse nasıl övünür! O bugün sağ, yarın ise ölecektir. Öyleyse çalışınız ve kendinizi ölecekler arasında sayınız. Size kapalı olan durumun bilgisini Allah'a havale ediniz. Kendiniz için önceden iyilik gönderiniz ki, onu Allah katında hazır bulasınız. Çünkü Yüce Allah şöyle buyurdu: *"Herkesin iyilik ve kötülük olarak yaptığı her şeyi hazır bulduğu günde (insan) isteyecek ki, kötü-*

lükleri ile kendisi arasında uzun bir mesafe bulunsun. Allah kendisine (karşı gelmekten) sizi sakındırıyor. Allah kullarına oldukça şefkatlidir." (Âli İmrân sûresi, 3/30). Öyleyse ey Allah'ın kulları, Allah'tan sakınınız ve O'nun emir ve yasaklarını gözetiniz. Sizden önce geçenlerden ibret alınız. Rabbinize kavuşacağınızı ve O'nun, büyük küçük bütün işlerinize mutlaka karşılık vereceğini aklınızdan çıkarmayınız. Ancak Allah'ın bağışladıkları başka; zira O affedici ve merhametlidir. Kendinize geliniz kendinize! Yardım istenecek ancak Allah'tır. Güç ve kuvvet ancak Allah iledir. *"Hiç şüphesiz Allah ve melekleri Peygamber'e salât ediyorlar. Ey iman edenler siz ona salâtü selâm getiriniz."* (Ahzab sûresi, 33/56). Ey Allah'ım! Mahlûkatına yaptığın merhametin en üstünü ile kulun ve Resûlün Muhammed'e (s.a.s.) rahmet eyle! Ona salât getirmekle bizi temizle, bizi ona ulaştır. Bizi onun gurubunda haşret, onun havuzundan bize su ver. Ey Allah'ım! Sana itaatte bize yardım et ve düşmanlarına karşı bizi muzaffer kıl![15]

6. HZ EBÛ BEKİR'İN BİR BAŞKA HİTÂBESİ

Bu hitâbesinde Hz. Ebû Bekir, dinleyicilerini dengeli bir hayat yaşamaya; özellikle korkuyla ümit, fakirlikle zenginlik arasında dengeli olmaya, her an izlenildiğinin farkında olmaya davet ediyor.

« أُوصيكم بتقوى الله ، وأن تُثْنُوا عليه بما هو أهله ، وأن تَخْلِطُوا الرغبة بالرَّهبة ، وتجمعوا الإلحافَ بالمسألة ، فإن الله أثنى على زكريا وعلى أهل بيته فقال : {إِنَّهُمْ كَانُوا يُسَارِعُونَ فِي الْخَيْرَاتِ ويَدْعُونَنَا رَغَبًا ورَهَبًا وَ كَانُوا لَنَا خَاشِعِينَ » ثم اعلموا عباد الله أن الله ارتَهن بحقه أنفسَكم ، وأخذ على ذلك مواثيقكم ، وعوَّضكم بالقليل الفاني الكثير الباقي ، وهذا كتاب الله فيكم لا تَفْنَى عجائبه ، ولا يُطْفأُ نُوره ، فثقوا بقوله ، وانتصحوا كتابه ، واستبصروا فيه ليوم الظلمة ، فإنه خلقكم لعبادته ، ووكل بكم الكرام الكاتبين يعلمون ما تفعلون. »

Hz. Ebû Bekir bir hitâbede bulunarak Allah'ı hamd ü senâdan sonra şöyle dedi: "Size Allah'tan korkmanızı, lâyık olduğu şekilde O'nu senâ

15. İbn Abdi Rabbih, a.g.e., II, 131; krş. Ahmed Zeki Safvet, a.g.e., ı, 184 vd.

etmenizi, ümidi korku ile dengelemenizi, ihtiyacı olmadan dilenmeyi istemekle birleştirmenizi tavsiye etmekteyim. Zira Yüce Allah Zekeriyyâ'yı (a.s.) ve âilesini şöyle diyerek övdü: "*Onlar iyiliklerde yarışıyorlar; onlar hoşnutlukta ve korku halinde bize duâ ediyorlar. Onlar bize karşı huşû içinde idiler.*" (Enbiyâ sûresi, 21/90) Sonra şunu iyi biliniz ki ey Allah'ın kulları Allah kendi hakkı karşılığında nefislerinizi rehin aldı. Bu konuda da sizden güvence aldı. Yokluğa dönüşebilecek az karşılığında kalıcı olan çoğu size verdi. Bu, güzellikleri yok olmayan ve ışığı sönmeyen Allah'ın Kitabı'dır. Öyleyse O'nun sözüne güvenin ve O'nun kitabından öğüt alın, karanlık gün için onda yolunuzu arayınız. Zira Yüce Allah sizi Kendisine kulluk etmeniz için yarattı ve size "yapmakta olduklarınızı bilen *Muhterem Kâtipleri (Kirâmen Kâtibîn) vekil etti. (İnfitar sûresi 82/11-12).*"[16]

7. HZ. EBÛ BEKİR'İN ÜSÂME B. ZEYD'E TAVSİYELERİ

Resûl-i Ekrem Efendimiz, Bizans üzerine gidecek bir ordu tanzim etmiş ve komutanlığına da Hz. Üsame b. Zeyd'i (ö.54/673) tayin etmişti. Hz. Peygamber'in (s.a.s.) hastalığı artınca bazı Ashâb "Gönlümüz onu bu vaziyette bırakıp gitmeye razı olmuyor. Sonucun ne olacağını bekleyelim." tarzında görüş beyan etti. Diğer bazıları da Peygamber Efendimiz'in (s.a.s.) emrine uymayı uygun gördü. Hz. Ebû Bekir, Hz. Peygamber'in emrine uymanın her zaman hayır getirdiğini bildirerek ordunun hareket etmesinin önemini belirtti.[17]

« أيها الناس : قفوا أوصيكم بعشر فاحفظوها عني : لا تخونوا ، ولا تَغلُّوا ، ولا تَغدروا ، ولا تمثلوا ، ولا تقتلوا طفلا صغيرا ، ولا شيخا كبيرا ولا امرأة ، ولا تَقْعَرُوا نخلا ولا تحرقوه ، ولا تقطعوا شجرة مثمرة ، ولا تذبحوا شلة ولا بقرة ولا بعيرا إلا لِمَأْكَلَة ، وسوف تمرُّون بأقوام قد فرَّغوا أنفسهم في الصوامع فدعوهم وما فرَّغوا أنفسهم له ، وسوف تَقْدَمون على قوم يأتونكم

16. İbn Abdi Rabbih, a.g.e., II, 131; İbn Kuteybe, Uyûnu'l-Ahbâr, a.g.e., 231, vd.
17. Çağatay, Neşet- Çubukçu, İbrahim Agah, İslâm Medeniyetleri Tarihi, Ankara, 1976, s. 3; krş. Bulut, Mehmet, Kelâm Tarihi ve İtikâdî Mezhepler, İzmir, 2000, s. 90.

بآنية فيها ألوان الطعام ، فإذا أكلتم منها شيئا بعد شئ ، فاذكروا اسم الله عليها ، وتَلْقَوْنَ أقواما قد فحصوا أَوساط رءوسهم ، وتركوا حولها مثل العصائب ، فاخفِقُوهم بالسيف خفقا ، اندفعوا باسم الله. »

Hz. Ebû Bekir, Üsâme b. Zeyd ve ordusunu Ubnâ'ya[18] sevk ettiği zaman tavsiyede bulunarak şöyle dedi: "Ey insanlar! Durun! Size on hususu tavsiye edeceğim. Söyleyeceklerimi dinleyip ezberleyin. Hıyânet etmeyin; kin tutmayın, ahdinizi bozmayın, öç almayın, küçük çocuk, yaşlı ihtiyar ve kadın öldürmeyin. Hurmalıkları köklemeyin, yakmayın, meyveli ağacı kesmeyin, yemeniz dışında koyun, sığır, deve boğazlamayın. Mabetlerine sığınan topluluklar karşınıza çıkacak, onları ve gönül verdikleri inançlarını bırakın, onlara dokunmayın. İleride yine size çeşitli yemeklerle dolu kaplar getiren topluluklara rastlayacaksınız. Onlardan ardarda yediğiniz zaman Allah'ın adını anın. Ve yine başlarının ortasını kazıtan ve çevresini taç gibi bırakan kavimlerle karşılaşacaksınız. Allah'ın adıyla işe koyularak onlara kılıç sallayın.[19]

8. HZ. EBÛ BEKİR'İN AMR B. EL-ÂS'A VE EL-VELÎD B. UKBE'YE TAVSİYESİ

'Amr b. el-'Âs ve el-Velîd b. 'Ukbe, zekât memuru olarak görevlendirilmişlerdir. Hz. Ebû Bekir her ikisine de yaptığı konuşmada bazı tavsiyelerde bulunmuş, zekât toplarlarken riâyet edecekleri hususları hatırlatmıştır.

وشيع عمرو بن العاص والوليد بن عقبة مَبْعَثُهُما على الصدقة ، وأوصى كل واحد منهما بوصية واحدة :

« اتق الله في السر والعلانية ، فإنه من يتق الله يجعل له مخرجًا ، ويرزقه من حيث لا يحتسب ، ومن يتق الله يكفِّر عنه سيئاته ، ويُعْظِم له أجرا ، فإن

18. Suriye'nin doğu taraflarında Mûte yakınlarında babası Zeyd b. Hârise'nin öldürüldüğü yer.
19. Târîhu't-Taberî, et-Taberî, a.g.e., III, 213; İbnu'l-Esîr, a.g.e., II, 162; Krş. Ahmet Zeki Safvet, a.g.e., ı, 187

تقوى الله خير ما تواصى به عباد الله ، إنك في سبيل من سبل الله ، ولا يسعك فيهِ الإدْهانُ والتفريط والغفلة عما فيه قوام دينكم ، وعصمة أمركم فَلاَ تَنِ ولا تَفْتُر»

'Amr b. el-'Âs ve el-Velîd b. 'Ukbe'nin zekat toplama görevi ile görevlendirilmeleri haberi etrafa yayılmıştı. Ebû Bekir her ikisine de bir tavsiyede bulunarak şöyle dedi: "Gizli ve âşikare, her zaman Allah'tan kork! Gerçek şu ki, kim Allah'tan korkarsa, Allah ona bir çıkış kapısı açar; onu ummadığı bir taraftan rızıklandırır. Kim Allah'tan korkarsa, Allah da onun günahlarını örter ve karşılığını büyük verir. Allah'tan korkmak, hiç kuşkusuz, kullarının birbirlerine tavsiye ettiklerinden daha iyidir. Zira sen Allah'ın yollarından bir yoldasın. Bu yolda senin için dalkavukluk yaparak aldatma, atalet içinde bulunma ve dininizin kıvamını ve işinizin namusunu taşıyan şeylerden gaflet etmek câiz değildir. Sakın acz ve gevşeklik gösterme!"[20]

9. HZ. EBÛ BEKİR'İN BİR BAŞKA HİTÂBESİ

Hz. Ebu Bekir (r.a.), Ebu Ubeyde b. el- Cerrah hazretlerini Şam civarının fethine memur kılmıştı. Hz. Ebû Ubeyde, Suriye üzerine yürür. Nihayet el-Cabiye mevkiine yaklaşınca, Bizans İmparatoru Heraklius'un Antakya'da olduğu ve kendileri için büyük bir ordu topladığı haberi kendisine ulaşır. Hz. Ebû Ubeyde bu durumu haber vermek üzere Hz. Ebû Bekir'e bir mektup yazar. Mektubu alan Hz. Ebû Bekir (r.a) halkı toplar ve onların arasında ayağa kalkar:

وسار أبو عبيدة حتى إذا دنا من الجابية بلغه أن هرقل ملك الروم بأنطاكية ، وأنه قد جمع لهم جموعا كثيرة ، فكتب أبو عبيدة إلى أبي بكر يخبره بذلك ، فقام أبو بكر رضي الله عنه في الناس .

فحمد الله وأثنى عليه ثم قال : « أما بعد فإن إخوانكم المسلمين معافَوْنَ

20. et-Taberî, a.g.e., IV, 29; Krş. Ahmet Zeki Safvet, a.g.e., I, 187 vd.

مكلَّئون مدفوع عنهم ، مصنوع لهم ، وقد ألقى الله الرعب في قلوب عدوهم منهم ، وقد اعتصموا بحصونهم ، وأغلقوا أبوابها دونه عليهم ، وقد جاءتني رسلهم يخبرونني بهرب هرقل ملك الروم من بين أيديهم حتى نزل قرية من قرى الشام في أقصى الشام ، وقد بعثوا إليّ يخبرونني أنه قد وجه إليهم هرقل جندا من مكانه ذلك ، فرأيت أن أمد إخوانكم المسلمين بجند منكم يشدد الله بكم ظهورهم ، ويكبت بِهم عدوهم ، ويلق بهم الرعب في قلوبهم . فانتدبوا رحمكم الله مع هاشم بن عتبة بن أبي وقاص . واحتسبوا في ذلك الأجر والخير فإنكم إن نصرتم فهو الفتح والغنيمة . وإن تهلكوا فهي الشهادة والكرامة » .

Allah' a hamdü senadan sonra şöyle der:

"Şimdi beni dinleyin. Şüphesiz Müslüman kardeşleriniz, musibetlerden uzak, emniyet içinde, himaye görüyor ve ilerliyorlar. Zira Allah onlar vasıtasıyla düşmanlarının kalplerine korku düşürmüş, onlar da istihkâmlarına çekilip, kardeşlerinize karşı mevzilenmişlerdir. Onların elçileri bana Bizans İmparatoru Heraklius'un önlerinden kaçarak Suriye'nin en uzak köşesinde bir Suriye köyüne indiğini haber vermek üzere gelmiş bulunuyor. Heraklius'un bulunduğu bu yerden, üzerlerine asker sevk ettiği haberini de göndermişlerdir. Bunun için ben de Müslüman kardeşlerinize bir orduyla yardımlarına koşmayı düşünüyorum. Burada siz onlara destek olacaksınız. Onlar da düşmanlarının kalplerine korku salarak perişan edeceklerdir. Allah iyiliğinizi versin. Gidecek orduya Hâşim b. 'Utbe bin Ebî Vakkâs'ı kumandan tayin ettim. Ecir ve mükâfatını Allah'tan bekleyin. Zira muzaffer olursanız, bu mükâfat, fetih ve ganimet; ölürseniz şehitlik ve asalettir."[21]

---

21. Belâzûrî, Futûh el-Şâm s. 27; Krş. Ahmet Zeki Safvet, a.g.e., I, 201.

10. HZ. EBÛ BEKİR'İN HAŞİM BİN UTBE'YE TAVSİYESİ

« يا هاشم إنا إنما كنا ننتفع من الشيخ الكبير برأيه ومشورته وحسن تدبيره وكنا ننتفع من الساب بصبره وبأسه ونجدته ، وإن الله عز وجل قد جمع لك تلك الخصال كلها ، وأنت حديث السن مستقبَل الخير ، فإذا لقيك عدوك فاصبر وصابر ، واعلم أنك لا تخطو خطوة ، ولا تنفق نفقة ، ولا يصيبك ظمأ ولا نصب ولا مخمصة في سبيل الله إلا كتب الله لك به عملا صالحا ، إن الله لا يضيع أجر المحسنين »

فقال هاشم : إن يرد الله بي خيرا يجعلني كذلك ، وأنا أفعل ولا قوة إلا بالله ، وأنا أرجو إن أنا لم أقتل أن أقتل ثم أقتل إن شاء الله .

فقال له عمه سعد بن أبي وقاص رضي الله عنه : « يابن أخي لا تطعن طعنة ولا تضربن ضربة إلا وأنت تريد وجه الله ، واعلم أنك خارج من الدنيا رشيدا ، وراجع إلى الله قريبا ، ولن يصحبك من الدنيا إلى الآخرة إلا قَدَم صدق قدَّمته ، وعمل صالح أسلفته » .

فقال : أي عم لا تخالفن مني غير هذا ، إني إذاً لمن الخاسرين ، إن جعلت حلي وارتحالي وغُدُوِّي ورواحي وسيفي وطعني برمحي وضربي بسيفي رياء الناس .

ثم خرج فقدم على أبي عبيدة فتباشر بمقدمه المسلمون .

Haşim bin Utbe yürüyünce, Ebû Bekir (r.a.) onu şöyle diyerek uğurladı:

"Ey Haşim, biz, ihtiyarın; görüş, meşveret ve tavsiye edeceği tedbirlerinden; gencinse sabır, şiddet ve yiğitliğinden istifade ediyoruz. Hiç şüphesiz Allah (c.c), bütün bu hassaların hepsini sende topladı. Yaşın genç, istikbalin parlaktır. Düşmanınla karşı karşıya gelince sabırlı ol ve onu sa-

bırda geç. Bil ki, Allah yolunda atacağın her adım, yapacağın her iyilik, karşılaşacağın her açlık, susuzluk ve musibet sebebiyle Allah (c.c) senin için amel-i sâlih sevabı yazmıştır. Çünkü Allah ihsan sahiplerinin mükâfatını zayi etmez."

Bunun üzerine Haşim de şöyle dedi:

Eğer Allah benim için iyilik dilerse, beni böyle yapar. Ben yaparım; kuvvet ancak Allah'tan. Bir de diliyorum ki, inşallah, ölmeden öldürürüm de sonra ölürüm.

Amcası Sa'd bin Ebî Vakkas (r.a.) da ona şöyle dedi:

"Yeğenim; Allah rızasını göstermeyerek sakın saldırıya geçip, asla bir darbe vurmayın. Bil ki dünyadan dosdoğru çıkacak, yakında Allah'a varacaksınız. Dünyadan âhirete, attığın doğru bir adım ve işlediğin iyi işlerden başkası seninle gelmeyecek."

Buna cevaben Haşim, "Ey amca dedi: Sakın benden, bundan başkasını bekleme. Eğer gidişimi, dönüşümü, sabah akşam koşuşumu, ellerimin parçalanmasını, mızrağımla saldırışımı, kılıcımla vuruşumu insanlara gösteriş olsun diye yapacak olsam o takdirde şüphesiz hüsrana uğrayanlardan olurum."

Sonra yola çıktı. Ebû Ubeyde'nin yanına varınca, Müslümanlar onun gelişini birbirlerine müjdelediler.[22]

11. HZ. EBÛBEKİR'İN ÖLÜM HASTALIĞINDA HZ. ABDURRAHMAN BİN AVF İLE KONUŞMASI

« دخلت يوما على أبي بكر الصديق رضي الله تعالى عنه ، في علته التي مات فيها ، فقلت له : أراك بارئا يا خليفة رسول الله صلى الله عليه وسلم ، فقال: أَمَا إني على ذلك لشديد الوجع ، ولما لقيت منكم يا معشر المهاجرين أشد علَيَّ من وجعي ، إني وَلَّيْت أموركم خيركم في نفسي ، فكلكم وَرِمَ

22. Futûhu'ş-âm s. 28; Krş. Ahmed Zeki Safvet, a.g.e., I, 201 vd.

أَنْفُه أن يكون له الأمر من دونه ، والله لَتَتَّخِذُنَّ نضائد الديباج وستور الحرير ، ولَتَأْلَمُنَّ النوم على الصوف الأَذْرَبِّي، كما يألَم أحدكم النوم على حَسَك السَّعْدَان ، والذي نفسي بيده ، لأَن يُقَدَّم أحدكم فَتَضْرَبَ عنقه في غير حد خير له من أن يخوض غمرات الدنيا ، يا هادي الطريق جُرْت إنما هو والله الفجر أو البُجْر » .

فقلت : خفض عليك يا خليفة رسول الله صلى الله عليه وسلم ، فإن هذا يهِيضك إلى ما بك ، فو الله ما زلْتَ صالحا مصلحا ، ولا تأسى على شيء فاتك من أمر الدنيا، ولقد تخليت بالأمر وحدك فما رأيت إلا خيرا .

Abdurrahman ibn Avf dedi ki:

"Bir gün ölüm döşeğindeyken, Hz. Ebû Bekir'in yanına girdim. Ve ona; "Ey Resûlüllah'ın halifesi, sizi iyi görüyorum" dedim. Bana şöyle karşılık verdi: "Evet, şiddetli sancılarım var; karşıma çıkan meseleniz ise ey muhacirler bu ıstırabımdan daha da beter. İşlerinizi bence en hayırlınıza tevdi ettim. Her biriniz başkasının değil de onun emir sahibi olmasına kızgınsınız. Vallahi ilerde saf ipek kumaştan yapılmış yastıklar ve perdelere sahip olacaksınız. Ve deve dikeni üzerinde yatan birinizin duyduğu sızıyı siz Azerbaycan yünü üzerinde yatarken aynen duyacaksınız. Canım elinde olan Allah'a yemin ederim ki, birinizin öne çıkarılıp, had cezası olmayarak boynumun vurulması, kendisi için dünya meşgalesine dalmaktan daha hayırlıdır. Ey kılavuz haksızlık ettin. Vallahi bu yol ancak, kötü ve tehlikelidir."

Ben de şöyle dedim:

"Ey Resûlüllah'ın halifesi kendinize iyi bakın. Zira, bu kalbinize varıncaya kadar tekrar, tekrar kemiklerinizi incitir. Vallahi siz öteden beri sâlihsiniz ve düzelticisiniz. Dünya işinden kaçırdığınız her hangi bir şeye üzülmezsiniz. Bir işle baş başa kaldığınızda ancak iyiyi tercih edersiniz."[23]

---

23. El-Bakıllânî, İcâzu'l-Kur'ân, s.116; İbn Abdi Rabbîh, a.g.e., II, 208; et-Taberî, a.g.e., IV, 52

12. Hz. Ebûbekir'in (r.a.) Ölüm Döşeğindeyken Hz. Ömer'e (r.a.) Vasiyeti

« إني مستخلفك من بعدي ، ومُوصيك بتقوى الله ، إن لله عملا بالليل لا يقبله في النهار ، وعملا بالنهار لا يقبله بالليل ، وإنه لا تُقْبَل نافلةٌ حتى تُؤَدىَّ الفريضةُ ، فإنما ثَقُلَتْ موازين من ثقلت موازينه يوم القيامة باتباعهم الحقَّ في الدنيا وثِقَلِهِ عليهم ، وحُقَّ لميزان لا يوضع فيهِ إلا الحق أن يكون ثقيلا ، وإنما خفت موازين من خفت موازينه يوم القيامة باتباعهم الباطلَ وخفتِهِ عليهم ، وحُقَّ لميزان لا يوضع فيه إلا الباطل أن سكون خفيفًا . إن الله ذكر أهل الجنة فذكرَهم بأحسن أعمالهم ، وتجاوز عن سيئاتهم ، فإذا ذكرتهُم قلت إني أخاف ألا أكون من هؤلاء ، وذكر أهل النار فذكرهم بأسوأ أعمالهم ولم يذكر حسناتهم ، فإذا ذكرتهم قلت إني لأرجو ألا أكون من هؤلاء ، وذكر آية الرحمة مع آية العذاب ليكون العبد راغبا راهبا ، ولا يتمنى على الله غير الحق ، ولا يُلْقي بيده إلى التهْلُكة ، فإذا حفظت وصيتي فلا يكن غائب أَحَبَّ إليك من الموت وهو آتيك ، وإن ضيعت وصيتي فلا يكن غائبٌ أبغضَ إليك من الموت ولست بمعجز الله » .

"Benden sonra senin halife olmanı isterim. Sana Allah'tan korkmayı tavsiye ediyorum. Zira Allah'ın gündüzü kabul etmeyeceği gece yapılan bir takım ibadetler olduğu gibi, geceleyin kabul etmeyeceği gündüz yapılan bir takım işler de vardır. Durum şu; farz olan eda edilip yerine getirilmedikçe, nafile ibadet kabul edilmez. Amel sahipleri dünyada güçlüğüne rağmen hakka tabi oldukları için tartıları ağır gelecektir. İçine haktan başka bir şey konulmayan bir terazi için ağır gelmesi kadar tabii bir şey olmaz. Kıyamet günü tartıları hafif gelenlerinki ise ancak batıla tabi olduklarındandır. İçine batıldan başka bir şey konulmayan bir terazinin de hafif gelmesi kadar haklı bir şey yoktur. Allah cennetlikleri anarken en güzel amelleriyle onları anar ve günahlarından vazgeçer. Ben de onları ihtiyarlayınca, on-

lardan biri olmamaktan korkarım, derim. Allah cehennemlikleri anarken iyiliklerinden hiç bahsetmeyerek, kötü amellerini dile getirir. Bense onları hatırlayınca, asla bunlardan biri olmamamı niyaz ederim. Rahmet âyetini azap âyetiyle zikretti ki, kul korkuyla ümit arasında bulunsun, Allah'ın huzurunda haktan başkasını temenni etmesin ve kendini tehlikeye atmasın. Bu vasiyetimi hatırında tutarsan, gâip sana kapını çalacak olan ölümden daha sevimli olmasın. Eğer bu vasiyetimi kaydedersen, gâip sana ölümden daha beter olmasın. Allah'a karşı koyamazsın."[24]

HZ. ÖMER'İN HİTÂBETİ

Ebû Hafs Ömer b. el-Hattab el-Kuraşi Hz. Peygamber'in (s.a.s.) Hz. Ebu Bekir'den sonraki ikinci halifesidir. Emirü'l-mü'minin unvanı verilen ilk halifedir. Hz. Peygamber'in hicretini ilk olarak hicri tarih başlangıcı kabul eden, şehirleri kentleştiren, devlet idaresinde divanlar teşkil eden odur.

Hz. Ömer, Hz. Peygamber'in doğumundan on üç sene sonra doğdu. Câhiliye devrinde Kureyş'in büyüklerinden ve liderlerinden idi. Kabilesiyle Arap kabileleri arasında savaşlarda, mufâhare ve benzeri durumlarda elçilik yapıyordu. Asilzade, yiğit ve sağlam tedbir sahibi idi. İslâm davetinin başlangıcında Hz. Peygamber'in en büyük düşmanlarından biri iken Allah ona doğru yolu gösterdi de Müslüman oldu. Allah onunla dinini güçlendirdi ve Hz. Peygamber ile bütün savaşlara katıldı. Resûlüllah'ın vefatından sonra, ilk başlarda şoka girmesine rağmen Hz. Ebû Bekir'in etkili konuşması sonucunda sükûnete ermiş ve Hz. Ebû Bekir'in halife seçilmesine destek olmuştur. Hz. Ebû Bekir öleceğini hissedince, kendi yerine onu uygun gördüğünü belirtti. Halife seçildikten sonra devlet işlerini en iyi şekilde yaptı. Hz. Ebû Bekir'den kalan kamunun yararına olan işleri kesin kararlılık ve gayretiyle tamamladı. Kisra'nın mülkünü yerle bir etti, Kayser'in ülkelerini fethetti.

---

24. el-Cahiz, a.g.e., II, 22; İbnu'l-Esir, a.g.e., II, 208; İbn Abdi Rabbih, I, 298; Krş. Ahmed Zeki Safvet, a.g.e., I, 206, vd.

İnsanların en açık mantıklısı, ifade yönünden en beliği ve en doğrusu, aynı zamanda en çok şiir söyleyeni ve en çok eleştiri yapanı idi.[25]

Hz. Ömer'in hitâbetinden örnekler:

1. HZ. ÖMER'İN HİLÂFETE GEÇİŞİNDEKİ HİTABESİ

Hz. Ömer'e (r.a.) biat edilince minbere çıktı. Yaptığı bu ilk konuşmada şöyle dedi: "Size bir kaç söz söyleyeceğim; bunları iyi belleyin. Arapların durumu ancak, sürücüsünün peşinden ayrılmayan burnundan yaralı deveye benzer. Hâlbuki sürücüsünün kendisini nereye sürüp götürdüğüne bakmalıdır. Ben ise, Kâbe'nin Rabbine ant olsun ki, elbette onları doğru yola sevk edeceğim" dedi.[26]

2. HZ. ÖMER'İN BİR BAŞKA HİTABESİ

« ما كان الله ليراني أرى نفسي أهلاً لمجالس أبي بكر ، ثم نزل عن مجلسه مِرْقاة فحمد الله وأثنى عليه ، ثم قال : « اقرءوا القرآن تُعْرَفُوا به ، واعملوا به تكونوا من أهله إنه لم يَبْلُغْ حَقُّ ذي حَقٍّ أن يطاع في معصية الله ، ألا وإني أنزلت نفسي من مال الله بمنزلة والي اليتيم ، إن استغنيت عفَفت ، وإن افتقرت أكلت بالمعروف . تَقَرُّمَ الْبَهمة الأعرابية القضْمَ لا الخَضْمَ » .

İbn Kuteybe Uyûn'ul- Ahbar adlı eserinde şöyle der: Ömer, halife olunca minbere çıkıp şöyle hitâb etmiştir:

"Ebû Bekir'in oturduğu yere kendimi lâyık görmemi Allah hoş görecek değildir."

Sonra oturduğu yerden bir basamak aşağıya inip, Allah'a hamd ü sena ettikten sonra şöyle dedi: "Kur'ân okuyun ki onunla tanınasınız; onunla amel edin ki Kur'ân ehlinden olasınız. Hakikat şu ki, Allah'a isyanı anında saygı görmek hiç bir haklının hakkı olmadı. Evet, ben kendimi Allah'ın malına nispeten yetim vasisi gibi görüyorum. Eğer ihtiyacım olmazsa, iffetimi muhafaza edip elimi sürmem. Eğer fakir düşersem, ağzımı doldurarak değil, yemeğe yeni başlamış, bedevî kuzuları gibi ancak dinin müsaade ettiği ölçüde yerim."[27]

25. el-İskenderi ve ark. A.g.e., s. 111, 112.
26. et-Taberî, a.g.e., IV, 54; İbnu'l-Esir, a.g.e., 208; Krş. Ahmed Zeki Safvet, a.g.e., I, 211
27 İbn Kuteybe, *Uyûn'ul-Ahbar*, II, 235; İbn Abdi Rabbîhi, II, 132; Krş. Ahmed Zeki Safvet, a.g.e., I, 211 vd.

3. HZ. ÖMER'İN BİR DİĞER HUTBESİ

« يا أيها الناس : إني قد وليت عليكم ، ولولا رجاءُ أن أكون خيرَكم لكم ، وأقواكم عليكم ، وأشدكم استضلاعاً بما ينوب من مُهِمّ أمورهم ، ما توليت ذلك منكم ، ولكفى عمرَ مُهِمًّا مُحْزنًا انتظار مُوافقة الحساب بأخذ حقوقهم كيف آخذها ، ووضعِها أين أضعها ، وبالسير فيكم كيف أسير ، فربِّي المستعان ، فإن عمر أصبح لا يثق بقوَّة ولا حيلة إن لم يتداركه الله عز وجل برحمته وعونه وتأييده » .

Büyük tarihçi Taberî, Hz. Ömer'in bir gün lâyık-ı veçhile Allah'ı hamd ü sena ederek bir hutbe okuduğunu zikreder. Sonra kendini dinleyenlere Allah'ı ve âhiret gününü hatırlattı. Daha sonra şöyle dedi:

"Ey insanlar; evet, ben size başkan seçildim. Fakat sizin için en hayırlınız, başınızda en kuvvetliniz, acil ve mühim işlerinizde en güçlünüz olmam ümidi olmasaydı bu vazifeyi üzerime almazdım. Ve nasıl alacaksa haklarınızı almak, nereye koyacaksa koymak, nasıl dolaşacaksa aranızda gezip dolaşmakla ihtiyar ve üzgün bir halde hesap gününü beklemek Ömer'e yeterdi. Yardım dileyenlerin el açtığı Allah'a yemin olsun ki, eğer Aziz ve Celil olan Allah rahmeti, inayeti ve takviyesiyle onun elinden tutmazsa, Ömer ne bir kuvvet ve ne de bir çağrıya güveniyordu."[28]

4. HZ. ÖMER'İN BİR HİTÂBESİ

« إن الله عز وجل قد ولأني أمركم ، وقد علمت أنفع ما بحضرتكم لكم ، وإني أسأل الله أن يعينني عليه ، وأن يَحْرُسَنِي عنده كما حرسني عند غيره ، وأن يُلْهِمَنِي العدل في قَسمكم كالذي أمرني به ، وإني امرؤ مسلم وعبد ضعيف ، إلا ما أعان الله عز وجل ، ولن يغيّر الذي ولِيتُ من خلافتكم من خلقي شيئا إن شاء الله ، إنما العظمة لله عز وجل ، وليس للعباد منها شيء ، فلا يقولن أحد

28. et-Taberî, a.g.e., V, 25; İbn Ebi'l-Hadîd, a.g.e., III,124; Krş. Ahmed Zeki Safvet, a.g.e., I, 212

منكم إن عمر تَغَيَّرَ منذ وَلِي ، أَعقِل الحق من نفسي ، وأتقدّم وأبين لكم أمري ، فأيما رجل كانت له حاجة ، أو ظُلِمَ مَظْلِمَةً ، أو عتب علينا غي خلق فليؤذِّني ، فإنما أنا رجل منكم ، فعليكم بتقوى الله في سركم وعلانيتكم وحُرُماتكم وأعراضكم ، وأعطوا الحق من أنفسكم ، ولا يحمل بعضكم بعضا على أن تحاكموا إليَّ ، فإنه ليس بيني وبين أحد من الناس هَوَادة ، وأنا حبيب إليَّ صلاحُكم ، عزيز عليَّ عَنَتُكُم ، وأنتم أناسٌ عامَّتكم حَضَر في بلاد الله ، وأهل بلد لا زرع فيه ولا ضَرع ، إلا ما جاء الله به إليه ، وإن الله عز وحل قد وعدكم كرامة كثيرة ، وأنا مسئول عن أمانتي وما أنا فيه ، ومُطَّلع على ما بحضرتي بنفسي إن شاء الله ، لا أَكِلُهُ إلى أحد ، ولا أستطيع ما بَعُدَ منه إلا بالأمناء وأهل النصح منكم للعامة ، ولست أجعل أمانتي إلى أحد سواهم إن شاء الله » .

Hz. Ömer, bir gün insanlara şöyle hitap etti:

"Allah (c.c.) kuşkusuz beni sizin işlerinize başkan yaptı. Ben de sizin için bunların en yararlı olanını bildim. Ve bunda bana yardım etmesini, diğerlerinde olduğu gibi bunda da beni korumasını; aranızda hak tevziinde emrettiği gibi, bana âdil olmayı ihsan etmesini diliyorum. Ulu ve yüce Allah'ın yardımı olmadıkça ben sadece güçsüz bir Müslüman kulum. Sizlerin hilâfet makamına gelmiş olmam benim davranışlarımdan hiçbir şey değiştirmeyecek inşallah. Azâmet, yücelik ancak Yüce ve Ulu Allah'ındır. Kullarda bundan hiçbir şey yoktur. Sakın biriniz Ömer halife olduktan sonra durumu değişti demesin. Hakkı kendiliğimden anlar, işimi size takdim eder ve açıklarım. Herhangi bir şahsın ihtiyacı olur veya zulme uğrar yahut da bir davranıştan dolayı bize kızarsa, hemen bunu bana bildirirsin. Ben ancak içinizden bir ferdim. Gerek gizli, gerek aşikâr hallerinizde, namus ve şerefleriniz konusunda Allah'tan korkmanız gerekir. Hakkı kendiliğinizden teslim edin. Birbirinizi dava için bana sevk etmeyin. Zira insanlardan herhangi biriyle benim aramda bir kayırma söz konusu değildir. Doğruluğunuz, benim için memnuniyet vericidir. Günahkârlığınız ise

bana zor gelir. Siz, tümünüz Allah'ın beldelerinde bulunan insanlarsınız. Ve Allah'ın verdiği dışında ne ziraatı ve ne de hayvanı olan bir beldenin halkı değilsiniz. Aziz ve yüce Allah size birçok ihsan vaat etmiştir. Ben ise, üzerimdeki emanetten ve aranızdaki durumdan sorumluyum. Uhdemdekini kendim bilirim, onu kimseye bırakmam. Bu görevin uzaklara uzanan kısmına ise ancak içinizde, toplumun güvenini kazanmış hayır hah kişilerle erişirim. Ve üzerimdeki emaneti inşallah onlardan başkasına havale etmem."[29]

5. HZ. ÖMER'İN BİR DİĞER HUTBESİ

« يا أيها الناس ، إني داع فأَمِّنوا ، اللهم إني فَلَيِّنِّي لأَهل طاعتك ، بموافقة الحق ، ابتغاءَ وجهك والدار الآخرة ، وارزقني الْغِلظَة والشدة على أعدائك ، وأهلِ الدَّعارة والنفاقِ ، من غير ظلم مني لهم ، ولا اعتداءٍ عليهم ، اللهم إني شحيح ، فَسَخِّني في نوائب المعروف ، قَصْدًا من غير سَرَف ولا تبذير ولا رياء ولا سُمْعة ، واجعلني أبتغي بذلك وجهَكَ والدار الآخرة ، اللهم ارزقني خَفْضَ الجناحِ ، ولين الجانب للمؤمنين ، اللهم إني كثير الغفلة والنسيان ، فَأَلْهِمْني ذكركَ على كل حال ، وذكرَ الموت في كل حين . اللهم إني ضعيف عن العمل بطاعتك ، فارزقني النشاط فيها ، والقوة عليها ، بالنية الحسنة التي لا تكون إلا بعزتك وتوفيقك ، اللهم ثبتني باليقين والبِرِّ والتقوى ، وذكر المَقَام بين يديك ، والحياء منك ، وارزقني الخشوعَ فيما يرضيك عني ، والمحاسبةَ لنفسي ، وإصلاحَ الساعاتِ والحذرَ من الشُّبُهَات ، اللهم ارزقني التفكير والتدبير لما يتلوه لساني من كتابك ، والفهمَ له ، والمعرفة بمعانيه ، والنظر في عجائبه والعمل بذلك ما بقيت ، إنك على كل شيء قدير».

İbn Abdi Rabbih şöyle der: Hz. Ömer hilafete seçilince bir konuşma yapmıştı. Minbere çıkıp, Allah'a hamd ü sena ettikten sonra şöyle dedi:

29. et-Taberî, a.g.e., V, 26; İbn Ebi'l-Hadîd, a.g.e., III,124.

"Ey insanlar; şimdi ben dua ediyorum, siz de Âmin deyin. Allah'ım gerçekten ben sert mizaçlıyım. Zâtını ve âhiret yurdumu arzuladığım için, hakka tabî olmam karşılığında beni, Sana itaat edenlere karşı yumuşak başlı kıl. Zulmetmeden ve haddi aşmadan, düşmanlarına zalim ve münafıklara karşı da bana şiddet ve metanet ihsan eyle. Ey Allah'ım; ben cimriyim. Halka hizmet esnasında israf etmeden, döküp saçmadan ve gösteriş ve şöhret için olmadan adaletli olmak için beni cömert kıl. Bu insanlarda Senin rızanı ve âhiret yurdunu bana arzulat. Müslümanlara karşı bana yumuşaklık, sükûnet ve vakar ihsan et Allah'ım. Ya İlâhi, gerçekten ben çok gaflet ediyor ve unutuyorum. Her an bana Seni zikretmeyi ve her zaman ölümü hatırlatmayı benim içime koy. Ya Rabbi Sana hakkıyla itaat etmekten âcizim. Samimiyetle Sana ibadette ancak Senin izzet ve tevfikinle var olan kuvvet ve istek bana nasip eyle. İlâhi; Beni, ilm-i yakîn, iyilik ve takva ile, bir de huzurunda duracağımı hatırlatmak ve Senden haya etmekle kuvvetlendir. Senin razı olacağın şeylerde bana huşû; her en dürüst olmak ve şüphelerden sakınmak ihsan eyle. Ey Allah'ım kitabından her ne okumuşsam, onu ve hakikatini düşünmeyi, anlamayı, manalarını bilmeyi, akıllara hayret veren kısımlarına bakmayı ve hayatta kaldığım müddetçe de onunla amel etmeyi bana ihsan eyle. Hiç şüphesiz ki sen her şeye kadirsin."[30]

6. HZ. ÖMER'İN BİR BAŞKA HİTABESİ

« أيها الناس ، إن بعض الطمع فقر ، إن بعض اليأس غنى ، وإنكم تجمعون ما لا تأكلون ، وتأمُلون ما لا تُدْرِكون ، وأنتم مؤجَّلون في دار غرور ، كنتم على عهد رسول الله صلى الله عليه وسلم تؤخذون بالوحي ، فمن أسرَّ شيئًا أُخِذَ بسريرته ، ومن أعلن شيئا أخذ بعلانيته ، فأظْهِرُوا لنا أحسن أخلاقكم ، والله أعلم بالسرائر ، فإنه من أظهر لنا قبيحا وزعم أن سريرته حسنة لم نصدقه ، ومن أعلن لنا حسنة ظَنَنَّا به حسنا ، واعلموا أن بعض الشُّحِّ شعبة من

30. İbn Abdi Rabbih, a.g.e., II,133; Krş. Ahmed Zeki Safvet, a.g.e.,I, 213 vd.

النفاق ، فأنفقوا خيرا لأنفسكم ، وَمَنْ يُوقَ شُحَّ نَفْسِهِ فَأُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ . أيها الناس أطيبوا مثواكم ، وأصلحوا أموركم ، واتقوا الله ربكم ، ولا تُلبسوا نساءكم الْقُبَاطِيَّ فإنه إن لم يَشِفَّ فإنه يَصِفُ . أيها الناس : إني لَوَدِدْتُ أن أنجو كَفَافًا لا ليَ ولا عليَّ ، وإني لأَرجوا إن عُمِّرت فيكم يسيرا أو كثيرا أن أعمل بالحق فيكم إن شاء الله ؛ وأن لا يبقي أحد من المسلمين وإن كان في بيته إلا أتاه حقه ونصيبه من مال الله وإن يُعمل إليه نفسه ، ولم يُنْصب إليه بدنه ، أصلحوا أموالكم التي رزقكم الله ، ولَقَليل في رفق خير من كثير من عنف ، والقليل حتف من الحتوف يصيب البَرَّ والفاجر ، والشهيد من احتسب نفسه ، وإذا أراد أحدكم بعيرا فَلْيَعْمِد إلى الطويل العظيم فليضربه بعصاً ، فإن وجده حديد الفؤاد فَلْيَشْتَرِه » .

Hz. Ömer, bir başka zaman, bir hitâbede bulunarak, Allah'a hamd ü sena ve Peygamber'e (s.a.s.) salâtü selâmdan sonra şöyle dedi:

"Ey insanlar! Gerçekten bazı arzular, fakirlik ve bazı ümitsizlikler de zenginliktir. Sizler yiyemeyeceğiniz şeyleri topluyor, yetişemeyeceğiniz şeylere ümit besliyorsunuz. Şu gurur dünyasında siz, ecel şerbetini tadacaksınız. Resûlüllah (s.a.s.) zamanında vahiyle muâheze ediliyordunuz. Kim bir şey saklarsa, bu sırrından hesaba çekilir. Kim de bir şeyi ilân eder açığa vurursa, ortaya çıkan durumdan muaheze edilir. Öyleyse güzel ahlâk gösterin. Sırları Allah bilir. Gerçek şu ki kim kötü bir şey ortaya koyar da içinin temiz olduğunu iddia ederse, onu tasdik etmeyiz. Ve kim de aşikâr olarak güzel bir şey ortaya koyarsa biz onu güzel biliriz. Biliniz ki; bir kısım ihtiraslar, nifakın bir bölümüdür. Öyleyse kendiniz için iyilikte bulunun. "Kimler nefsinin ihtirasından korunursa, onlar kurtuluşa erenlerin ta kendisidir."

Ey insanlar! Yatacak yerinizi güzelleştirin. İşlerinizi düzene koyun ve Rabbiniz Allah'tan korkun. Kadınlarınıza keten elbiseler giydirmeyin. Çünkü bunlar çok ince değillerse de vücudun hatlarını belli ederler.

"Ey insanlar! Gerçekten ben, belki giyerim, belki giyemem bilmiyorum. Bir elbise kesip dikmek istedim ve gerçekten arzu ettim ki, ömrüm az veya çok olsun, Allah dilerse, içinizden hakkıyla iş yapayım. Evinde de otursa, çalışmayacak durumda da olsa, vücudu ayakta duramayacak da olsa, kendine hakkı ulaşmadık, Allah'ın malında payı gelmedik hiç bir Müslüman kalmasın. Sizler de Allah'ın rızk olarak bahşettiği mallarınızı ıslah edip iyi bakın. Şüphesiz ki iyi muamele ile az kazanç, kötü muameleyle çok kazançtan iyidir. Katledilmek iyiye de kötüye de ulaşan ölüm çeşitlerinden biridir. Şehit ise, mükâfatını Allah'tan bekleyen kimsedir. Biriniz bir yük devesi almak istediği zaman uzun ve büyük olanına yönelip bir değnekle ona vursun. Eğer onu keskin yürekli bulursa, hemen satın alsın."[31]

7. HZ. ÖMER'İN BİR BAŞKA HİTABESİ

« إن الله سبحانه وبحمده قد استوجب عليكم الشكر ، واتخذ عليكم الحجج فيما آتاكم من كرامة الآخرة والدنيا من غير مسألة منكم له ، ولا رغبة منكم فيه إليه ، فخلقكم تبارك وتعالى ولم تكونوا شيئا ، لنفسه وعبادته ، وكان قادرا أن يجعلكم لِأهون خلقه عليه ، فجعل لكم عامَّةَ خلقه ، ولم يجعلكم لشيء غيره ، وسَخَّرَ لكم ما في السماوات وما في الأرض ، أسبغ عليكم نِعمَهُ ظاهِرَةً وبَاطِنَةً ، وحملكم بالبرّ والبحر ، ورزقكم من الطيبات لعلكم تشكرون ، ثم جعل لكم سمعًا وبصرًا ، ومن نعم الله عليكم نِعم عَمّ بها بني آدم ، ومنها نعم اختص بها أهْلَ دينكم ، ثم صارت تلك النِّعم خواصُّها وعوامُّها في دولتكم وزمانكم وطبقتكم وليس من تلك النعم نعمة وصلت إلى امرئ خاصَّة إلا لو قُسِمَ ما وصل إليه منها بين الناس كلهم أتبعهم شكرها ، وفَدَحَهم حقها إلا بعون الله مع الإيمان بالله ورسوله ، فأنتم مُسْتَخْلَفُون في الأرض ، قاهرون لأَهْلها ، قد نصر الله دينكم ، فلم تصبح أمة مخالفة لدينكم

31. et-Taberî, a.g.e., V, 26; İbn Ebi'l-Hadid, a.g.e., III, 125; Krş. Ahmed Zeki Safvet, a.g.e., I, 214 vd.

إلا أمتان ، أمة مستعبَدَة للإسلام وأهله ، يتجرون لكم تستصفون معايشهم وكدائحهم ورَحْشَ جباههم ، عليهم المئونة ولكم المنفعة ، أو أمة تنتظر وقائع الله وسَطَوَاته في كل يوم وليلة ، قد ملأ الله قلوبهم رعبا ، فليس لهم مَعْقِلٌ يلجئون إليه ، ولا مَهْرَب يتقون به ، قد دَهِمتْهُم جنود الله عز وجل ، ونزلت بساحتهم مع رَفاغة العيش ، واستفاضة المال ، وتتابع البعوث ، وسدِّ الثغور بإذن الله في العافية الجليلة العامة ، التي لم تكن هذه الأمة على أحسن منها مذ كان الإسلام ، والله المحمود مع الفتوح العظام في كل بلد ، فما عسى أن يبلغ مع هذا شكرُ الشاكرين ، وذكرُ الذاكرين ، واجتهادُ المجتهدين ، مع هذه النعم التي لا يحصى عددها ، ولا يقدرُ قدرها ، ولا يستطاع أداء حقها ، إلا بعون الله ورحمته ولطفه . فنسأل الله الذي لا إله إلا هو ، الذي أبلانا هذا ، أن يرزقنا العمل بطاعته ، والمسارعة إلى مرضاته . فاذكروا عباد الله بلاء الله عندكم ، واستتموا نعمة الله عليكم ، وفي مجالسكم مَثْنَى وفُرَادَى فإن الله عز وجل قال لموسى : { أَخْرِجْ قَوْمَكَ مِنَ الظُّلُمَاتِ إِلَى النُّورِ وَذَكِّرْهُمْ بِأَيَّامِ اللهِ } وقال لمحمد صلى الله عليه وسلم : {وَاذْكُرُوا إِذْ أَنْتُمْ قَلِيلٌ مُسْتَضْعَفُونَ فِي الأَرْضِ } فلو كنتم إذ كنتم مستضعفين محرومين خيرَ الدنيا على شُعْبَة من الحق تؤمنون بها وتستريحون إليها مع المعرفة بالله ودينه ، وترجون بها الخير فيما بعد الموت لكان ذلك ، ولكنكم كنتم أشد الناس معيشة ، وأعظم الناس بالله جهالة . فلو كان هذا الذي ابتلاكم به لم يكن معه حظ في دنياكم غير أنه ثقة لكم في آخرتكم ؛ التي إليه المعاد والمُنْقَلَب ، وأنتم من جهد المعيشة على ما كنتم عليه ، كنتم أَحْرِياءَ أن تشِحُّوا على نصيبكم منه ، وأن تُظْهِرُوه على غيره فَبَلْهَ ما أنه قد جمع لكم فضيلة الدنيا ، وكرامة الآخرة ، أو لمن شاء أن يجمع له ذلك منكم، فأُذكركم الله الحائل بينكم وبين قلوبكم إلا ما عرفتم

حق الله فعلِمْتم له ، وقَسَرْتُم أنفسكم على طاعته ، وجمعتم مع السرور بالنعم خوفا لزوالها ولانتقالها ، ووجلاً من تحويلها فإنه لا شيء أسبل النعمة من كفرانها ، وإن الشكر أمن للغير ، ونماء للنعمة ، واستجلاب للزيادة ، وهذا الله عليَّ من أمركم ونهيكم واجب » .

Hz. Ömer, bir başka hitabesinde de şöyle dedi:

"Şüphesiz bütün noksanlardan münezzeh ve hamdına bürünülen Allah, Kendisine şükretmeyi size gerekli kılmıştır. O, sizden bir şey beklemeden ve sizin istediğinizle de olmaksızın vermiş olduğu dünya ve âhiret nimetleri hususunda gözlerinizin önüne deliller serdi. Yüce ve ulu Allah, hiçbir şey değilken sizi Kendisine ibadet etmeniz için yarattı. Sizleri Kendisinin en basit mahlukatı için yaratmaya muktedirken bütün yarattıklarını sizler için yarattı. Ve sizleri de ancak Kendisi için yarattı. Göklerde ve yerde ne varsa hepsini sizin istifadenize sundu. Gizli ve aşikâr muhtaç olduğunuz bütün nimetlerini sizlere verdi. Kara ve denizde sizlere seyahat imkânı verdi. Şükredesiniz diye sizlere helâl ve lezzetli yiyeceklerden rızk ihsan eyledi. Sonra size göz ve kulak verdi. Allah'ın Âdemoğullarının hepsine verdiği nimetlerden sizin için de vardır. Onlardan bir kısmı da, sizin dininizin tabirlerine tahsis ettiği nimetlerdir. Sonra bu nimetlerin gerek hususi gerek umumi hepsi, sizin devlet zaman ve tabakanıza intikal etti. Bu nimetlerden, özellikle bir kişiye ulaşan pay bütün insanlar arasında taksim edilecek olsaydı, Allah'a ve Resûlüne imanla birlikte Allah'ın yardımı olmaksızın onun şükrünü eda etmek onları yoracak onun hakkını yerine getirmek ise onlara ağır gelecekti. Siz ise yeryüzünde Allah'ın halifelerisiniz. İnsanlığın hâkimlerisiniz. Allah da dininize yardım etmiştir. İki milletten başka sizin dininize muhalif bir grup olmamıştır. Birincisi; İslâm ve Müslümanlar için köleleştirilmiş olan gruptur. Ki onlar sizin namınıza ticaret yaparlar. Siz onların kazançlarını, gayret ve alın terlerinin temiz olanını alırsınız. Meşakkati onların, menfaati sizin. Birisi de her gün ve her gece Allah'ın ordularının çarpışma ve üstünlüğüne bakarak Allah'ın

kalplerini korku doldurduğu bir gruptur. Onların sığınacakları ne bir kaleleri, korunacakları ne bir sığınakları vardır. Allah'ın (c.c.) orduları onları ablukaya aldı. Allah'ın izniyle bol erzak ve mühimmat bulunması, art arda müfrezeler gelmesi ve limanların tutulmuş olmasına rağmen, İslâm'ın zuhurundan beri bu milletin daha güzelini görmediği genel ve üstün bir emniyet içinde oldukları halde Allah'ın orduları onların arazilerine girdi. Büyük fetihlerle her beldede Allah'a hamd edilir. Fakat buna rağmen, bu sayısız ve paha biçilmez ve Allah'ın rahmet, lütuf ve inayeti olmadıkça hakkı ödenemeyecek nimetler yanında, şâkirlerin şükrü, zâkirlerin zikri, ve çalışanların çalışmasının kemale ulaştığı söylenemez. Bizi bununla imtihan eden, kendisinden başka tanrı olmayan Allah'tan dilerim ki, bize Kendine itaat ile çalışmak ve rızasına koşmak ihsan eylesin. Öyleyse, ey Allah'ın kulları; Allah'ın nezdinizdeki imtihanını hatırlayın. Her oturuşunuzda birer ikişer olmak üzere Allah'ın üzerinizdeki nimetini tamamlamasını isteyin. Zira Allah (c.c.) Musa'ya (a.s.) şöyle hitâb etti: "Kavmini karanlıklardan aydınlığa çıkar ve onlara Allah'ın günlerini hatırlat." Hz. Muhammed'e (s.a.s.) de şöyle hitâb etti: "Ve yeryüzünde az sayıda olduğunuz ve hakir görüldüğünüz zamanları hatırlayın." Eğer, zayıf sayıldığınızda, inandığınız Allah'ı ve dinini bilmeden müsterih olduğunuz ölümden sonraki hayatta da kendisiyle hayır dilediğiniz hakkın bir bölümünden dolayı dünyanın iyiliklerinden mahrum olsaydınız, bu olurdu. Fakat siz, insanların en kazançlısı, Allah'ı bilmekte ise en cahiliydiniz. Sizi kendisiyle imtihan ettiği bu olsaydı, bunun yanında sizin dünyada bir nasibiniz olmazdı. Şu kadar var ki, dönüp varacağınız yer olan âhirette o sizin için bir güven kaynağıdır. Hâlbuki şu anda geçim kaynağı içindesiniz. Bundan nasibinizi alabilir ve bunu başkalarına da gösterebilirsiniz. Bırakın, sizin için ve sizden, dileyenler için dünya üstünlüğünü ve âhiret iyiliğini birleştiren şeyleri… Ancak, hakkını bildiğiniz, onun için çalışıp nefesinizi ona itaate mecbur ettiğiniz sona erip gitmesinden korkup değişmesinden dolayı sevinçle nimetleri topladığınız müddetçe sizinle kalpleriniz arasına girmeyecek olan Allah'ı size hatırlatırım. Zira nimeti, küfran-ı nimetten

daha fazla alıp götüren hiç bir şey yoktur. Şükür, çeşitli hâdiseler için bir emniyet, nimetler içinde çoğalma vesilesi ve artış sebebidir. İşte Allah'ın üzerimde bulunan size karşı emir ve yasakları benim için bir görevdir.[32]

8. HZ. ÖMER'İN BİR BAŞKA HİTABESİ

« أيها الناس : من أراد أن يسأل عن القرآن ، ف ليأت أُبيَّ بن كعب ، ومن أراد أن سأل عن الفرائض ، فليأت زيدَ بن ثابت . ومن أراد أن يسأل عن الفقه فليأت معاذ بن جبل ، ومن أراد أن يسأل عن المال فليأتني ، فإن الله جعلني له خازناً وقاسما ، إني بادئ بأزواج رسول الله صلى الله عليه وسلم فمعطيهن ، قم المهاجرين الأولين الذين أُخرجوا من ديارهم وأموالهم أنا وأصحابي ، ثم بالأنصار الذين تبوءوا الديار والإيمان من قبلهم ثم من أسرع إلى الهجرة أسرع إليه العطاء ، ومن أبطأ عن الهجرة أبطأ عنه العطاء ، فلا يلومنّ رجل إلا مُنَاخَ راحلته ، إني قد بقيت فيكم بعد صاحبي ، فابتُليت بكم ، وابتليتم بي ، وإني لن يحضرني من أموركم شيء فأكله إلى غير أهل الجزاء والأمانة ، فلئن أحسنوا لأُحسنَنَّ إليهم ، ولئن أساءوا لأُنَكِّلَنَّ بهم » .

Bir hitâbede daha bulunan Hz. Ömer (r.a.), Allah' a hamdü senadan sonra şöyle dedi:

"Ey İnsanlar! Kim Kur'ân'dan bir şey sormak isterse, Ubeyy b. Ka'b'a gelsin. Kim ferâizden bir mesele sormak isterse Zeyd bin Sabit'e başvursun. Kim fıkıhtan bir şey sormak isterse Muaz b. Cebel' e sorsun. Kim de maldan bir şey isterse bana gelsin. Zira beni Allah malın hazinecisi ve taksimcisi yapmıştır. Bende emanet bu malı Resûlüllah'ın (s.a.s.) hanımlarından başlamak üzere herkese vereceğim. Sonra yurtlarından çıkarılıp mallarından uzaklaştırılmış olan ilk muhacirlere, bana ve arkadaşlarıma; sonra onlardan önce yurtta ve imanda karar kılmış olan Ensar devam ede-

32. et-Taberî, a.g.e., V, 27; İbn Ebi'l-Hadîd, a.g.e., III,125. Krş. Ahmed Zeki Safvet, a.g.e., I 215 vd.

ceğim. Sonra hicrette süratli olanlara ben de vermede süratli olacağım. Kim hicrette yavaş davranmışsa, ben de ona vermekte yavaş davranacağım. Sakın hiç kimse hayvanın ağılından başkasını kınamasın. Dostumdan sonra şüphesiz ben sizin aranızda kaldım. Böylelikle siz bana emanet edilmişken, ben sizinle imtihan edildim. Bana her hangi bir işiniz gelirse ben onu mükâfat ve emanet ehlinden başkasına bırakmayacağım. Eğer iyilik ederlerse elbette ben de onlara iyilik edeceğim. Eğer kötü davranırlarsa, ibret-i âlem için onları cezalandıracağım."[33]

9. *HZ ÖMER'İN BİR BAŞKA HUTBESİ*

« الحمد لله الذي أعَزَّنا بالإسلام ، وأكرمنا بالإيمان ، ورحمنا بنبيه صلى الله عليه وسلم ، فهدانا به من الضلالة ، وجمعنا به من الشتات ، وأَلَّف بين قلوبنا ، ونصرنا على عدونا ومكَّن لنا في البلاد ، وجعلنا به إخوانا متحابِّين ، فاجمدوا الله على هذه النعمة ، واسألوه المزيد فيها والشكر عليها ، فإن الله قد صدقكم الوعد ، بالنصر على من خلفكم ، وإياكم والعملَ بالمعاصي ، وكُفْرَ النعمة ، فقلما كفر قوم بنعمة ، ولم يَنْزِعُوا إلى التوبة ، إلا سُلِبوا عزَّهم ، وسُلِّطَ عليهم عدوُّهم ، أيها الناس : إن الله قد أعزَّ دعوة هذه الأمة ، وجمع كلمتها ، وأظهر فَلْجَها ونصرها وشرفها ، فاحمدوه عباد الله على نعمه ، واشكروه على آلائه ، جعلنا الله وإياكم من الشاكرين » .

Bir defasında da hitâbede bulunarak şöyle demişti:

"Bizi İslâmiyet'le şereflendiren, bize iman ihsan eden, Peygamberi (s.a.s.) ile bize merhamet edip, dalaletten hidayete çıkaran, dağılmaktan kurtarıp bir araya getiren, kalplerimizi birleştirip, bizleri düşmanımıza karşı muzaffer kılan, beldelerde bize imkân veren ve bununla bizi birbirini seven dostlar haline getiren Allah'a hamdolsun. Siz de bu nimetlerinden dolayı O'na hamd edip, nimetlerini arttırmasını ve onlardan dolayı şükretmeyi dileyin. Size muhalefet edenlere karşı Allah'ın yardım etme vadi

33. İbn Abdi Rabbih, a.g.e., II, 132.

elbette doğrudur. Kötülük işlemekten ve küfran-ı nimet etmekten sakının. Nimete küfür edip de, tövbeyi arzulamayan hiç bir kavim yoktur ki şereflerinden sıyrılıp, düşmanları üzerlerine musallat edilmiş olmasın.

Ey insanlar! Allah bu ümmetin davetini şerefli, ifadelerini kısa ve toplu kılıp, muzaffer, mensur ve şerefli kılacağını açıkladı.

Ey Allah'ın kulları! Nimetlerinden dolayı O'na hamd edip, lütuflarından dolayı O'na şükredin. Allah bizi de şükredenlerden kılsın."[34]

10. HZ. ÖMER'İN HİTÂBELERİNDEN BİR DİĞERİ

« والذي بعث محمدا بالحق لو أن جملاً هلك ضياعا بشط الفرات ، خشية أن يسأل الله عنده آل الخطاب » .

قال أبو زيد « آل الخطاب » يعني نفسه ما يعني غيرها.

Hz. Ömer (r.a.) halka hitâb edip dedi ki:

"Muhammed'i hak ile gönderen Allah'a yemin ederim ki; eğer Fırat kıyısında bir deve kaybolup ölse, Allah'ın onu Hattâb ailesinden sormasından korkarım."

Ebu Zeyd dedi ki:

Hattâb ailesinden (Âl-i Hattâb derken) kendisini kastediyor, başkasını kastetmiyor.[35]

11. HZ. ÖMER' İN DİĞER BİR HİTÂBESİ

« أيها الناس: ألا وإنه أنَى عَلَيَّ حِينٌ ، وأنا أحْسَب أن من قَرَأَ القرآن إنما يريد به الله وما عنده ، ألا وإنه قد خُيِّلَ إلَيَّ أن أقواما يقرءون القرآن يريدون به ما عند الناس ، ألا فأريدوا الله بقراءتكم ، وأريدوه بأعمالكم ، فإنما كنا نعرفكم إذ الوحي ينزل ، وإذ النبي صلى الله عليه وسلم بين أظهرنا ، فقد رُفِعَ الوحي ، وذهب النبي صلى الله عليه وسلم ، فإنما أعرفكم بما أقول لكم ، ألا

34. İbn Abdi Rabbih, a.g.e., II, 132; Krş. Ahmed Zeki Safvet, a.g.e., I, 217 vd.
35. et-Taberî, a.g.e., V, 18; Krş. Ahmed Zeki Safvet, a.g.e., I, 218.

فمن أظهر لنا خيرا ظَنَنَّا به خيرا ، وأثنيا به عليه ، ومن أظهر لنا شرًّا ظننا به شرًّا ، وأبغضناه عليه ، اقْدَعُوا هذه النفوس عن شهواتها ، فإنها طُلَعَة وإنكم إلاَّ تَقْدَعُوها تَنْزِعْ بكم إلى شرِّ غَاية ، إن هذا الحق ثقيل مَرِيء ، وإن الباطل خفيف وَبئ ، وتركُ الخطيئة خير من معاجلة التوبة ، وربَّ نظرةٍ زرعت شهوة ، وشهوةِ ساعةٍ أورثت حزنا طويلاً » .

وفي رواية صاحب العقد : «ألا وإني إنما أبعث عملي ليعلموكم دينكم وسنتكم ، ولا أبعثهم ليضربوا ظهوركم ، ويأخذوا أموالكم ، ألا من رابه شيءٌ من ذلك فَلْيَرْفَعْهُ إليَّ ، فوالذي نفسي بيده لأَقُصَّنَّكُمْ منه ، فقام عمر بن العاص فقال : يا أمير المؤمنين ، أ رأيت إن بَعَثْتَ عاملاً من عمالك ، فأَدَّبَ رَجلاً من رعيتك فضربه ، أ تَقُصُّه منه ؟ قال : نعم والذي نفس عمر بيده لأَقصَّنّه منه ، فقد رأيت رسول الله صلى الله عليه وسلم يقص من نفسه » .

وفي رواية الطبري :

وخطب عمر الناس يوم الجمعة فقال :

« اللهم إني أشهدك على أمراء الأمصار ، أني إنما بعثتهم ليعلموا الناس دينهم وسنة نبيهم ، وأن يقيموا فيهم فيئهم ، وأن يعدلوا ، فإن أشكل عليهم شيء رفعوه إليَّ » .

« يا أيها الناس : إني والله ما أرسل إليكم عمالاً ليضربوا أبشاركم ، ولا ليأخذوا أموالكم ، ولكني أرسله إليكم ليعلموكم دينكم وسنتكم ، فمن عمل به شيء سوى ذلك فليرفعه إليَّ ، فوالذي نفس عمر بيده لأَقُصّنَّه منه » .

فوثب عمرو بن العاص فقال :

يا أمير المؤمنين : أ رأيتك إن كان رجل من أمراء المسلمين على رعيّة فأدَّبَ بعض رعيّته إنك لتقصنه منه ؟ قال : إي والذي نفس عمر بيده إذن لأقصنه منه ، وكيف لا أقصّه منه وقد رأيت رسول الله صلى الله عليه وسلم يقُصّ من نفسه ؟ ألا لا تضربوا المسلمين فتذلوهم ولا تجمِّروهم فتفتنوهم ، ولا تمنعوهم حقوقهم فتكْفِرُوهم ، ولا تلزموهم الغياض فتضيِّعوهم » .

Bir defasında da halka şöyle dedi:

"Ey insanlar! Öyle bir zamanım oluyor ki, kim Kur'ân okursa, onunla yalnız Allah'ı ve O'nun yanındaki sevabı istiyor, zannediyorum.

Evet, bana öyle geliyor ki, Kur'ân okuyan bir takım insanlar bununla halk yanında muteber olmayı isterler. Evet, sizler de kıraatinizde ve amellerinizde Allah'ı isteyiniz. Eskiden, Peygamber (s.a.s.) aramızdayken ve vahiy nazil olurken sizi tanıyabiliyorduk. Peygamber (s.a.s.) gitti; vahiy çekildi. Şimdi ise sizi, ancak size söylediklerimi tatbik edip etmemenizle tanıyoruz.

Evet, kim iyi bir şey ortaya koyarsa, biz onu hayır bilir ve onunla o kimseyi överiz. Kim de kötü bir iş yaparak ortaya koyarsa, onu şer bilir, ondan dolayı ona buğz ederiz. Şu nefislerinizi, onun hoşuna giden şeylerden alıkoyun. Zira o her şeye iltifat eder. Siz onu menetmezseniz, elbette o sizi en kötü sonuca çekip götürür. Bu gerçek ağır, neticesi makbuldür. Batıl ise hafiftir ve sonucu da çok kötüdür. Hatayı terk etmek tövbeye alışmaktan daha iyidir. Nice bakış, bir şehvet tohumu eker, bir anlık şehvet ise uzun bir hüzne gider.

el-'Ikd sahibinin rivayetinde: "Bakın, ben size valilerimi, sırtlarınıza vursunlar, mallarınızı alsınlar diye göndermiyorum. Ancak ben onları size dininizi ve davranışlarınızı öğretmeleri için gönderiyorum. Evet, kimin bundan bir şüphesi varsa, hemen onu bana ulaştırsın. Canım, elinde olan Allah'a yemin ederim ki, ben ondan, sizin kısas hakkınızı alırım."

Amr b. As kalkıp şöyle dedi: "Ey Mü'minlerin Emiri, ne dersiniz. Valilerimizden birini gönderseniz, o da halkından birini terbiye için dövse, ona da kısas tatbik eder misiniz?"

Hz. Ömer, şöyle cevap verdi:

"Ben, Resûlüllah'ı (s.a.s.) kendine kısas yapılırken gördüm."

et- Taberî'nin Rivayetleri:

Hz. Ömer bir cuma günü halka hitâb ederek şöyle dedi:

"Allah'ım! Gerçekten ben, vilâyet valilerinin ancak halka dinlerini ve peygamberlerinin sünnetini öğretmeleri, onlara haraç vergisini tatbik etmeleri ve bunu yaparken âdil olmaları için gönderdiğime seni şahit tutuyorum. Eğer onlara bir şey güç gelirse, onu bana yazarlar."

"Ey insanlar! Vallahi ben valileri size yüzünüze vursunlar ve ne de mallarınızı alsınlar diye gönderiyorum. Ama ben onları size dininizi ve peygamberinizin sünnetini öğretsinler diye gönderiyorum. Kim bunun dışında bir şey yaparsa hemen onu bana bildirin. Ömer'in, canı elinde olan Allah'a yemin ederim ki mutlaka bunun intikamını ondan alacağım."

Hemen Amr b. As ayağa kalkıp, şöyle dedi:

"Ey Mü'minlerin Emiri! Ne dersiniz, Müslümanların valilerinden birisi, tebaasından birini cezalandırırsa bunun intikamını ondan alacaksınız, öyle mi?"

Şöyle cevap verdi:

"Evet, Ömer'in canı elinde Allah'a yemin ederim ki, o takdirde bunun intikamını ondan alırım. Resûlüllah (s.a.s.) kendini cezalandırdığını görmüşken, nasıl olur da ben bunun intikamını ondan almam. Sakın ha; hakir görüp de Müslümanları dövmeyin. Gönüllerini çelmek için onları toplamayın. Onları saygısızlığa mecbur edip de haklarına engel olmayın, onları sıkıştırıp koruluğa sokmayın (kanunsuzluğa zorlamayın)."[36]

---

36. el-Cahiz, el-Beyân ve't-tebyîn, III, 71; el-Kalkaşandi, a.g.e., I, 214; İbn Abdi Rabbih, a.g.e., II,132; et-Taberî, a.g.e., V, 19.

12. RAMÂDE[37] YILINDAKİ HİTÂBESİ

« أيها الناس : استغفروا ربكم إنه كان غفاراً ، اللهم إني أستغفرك وأتوب إليك ، اللهم إنا نتقرَّب إليك بعمّ نبيك وبقية آبائه وكبار رجاله فإنك تقول : (وَقَوْلُكَ الْحَقُّ) {وَأَمَّا الْجِدَارُ فَكَانَ لِغُلاَمَيْنِ يَتِيمَيْنِ فِي الْمَدِينَةِ ، وَكَانَ تَحْتَهُ كَنْزٌ لَهُمَا ، وَكَانَ أَبُوهُمَا صَالِحًا } فحفِظتهما لصلاح أبيهما ، فاحفظ اللهم نبيك في عمه ، اللهم اغفر لنا إنك كنت غفاراً ، اللهم أنت الراعي لا تُهْمِل الضالَّة ، ولا تدع الْكَسِيرَة بِمَضْيَعَة ، اللهم قد ضَرَعَ الصَّغيرُ وَرَقَّ الكبير ، وارتفعت الشكوى ، وأنت تعلم السِّرَّ وأخفى ، اللهم أَغِثْهُم بِغياثِك ، قبل أن يَقْنَطُوا فَيَهْلِكُوا ، فإنه لا ييأسُ من رَوْحِ الله إلا القوم الكافرون » .

فما برحوا حتى علَّقوا الحذاء ، وقلَّصوا المآزر ، وطفق الناس بالعباس يقولون : « هنيئًا لك يا ساقي الحرمين » .

Ramâde yılında, Allah rahmet etsin, Hz. Abbas yanındayken bir hitâbede bulundu:

Allah'a hamd ü sena ve Peygamber'ine salât ve selâmdan sonra şöyle konuştu.

"Ey insanlar! Allah'tan mağfiret dileyin. Zira O mağfiret sahibidir. Allah'ım! Ben Sen'den mağfiret diliyor ve Sana tövbe ediyorum. Allah'ım Peygamberin amcası ve hayatta kalan ataları ve yaşlıları ile Sana yaklaşmaya çalışıyoruz. 'İki yetim çocuğa aitti ve duvarın altında onlara ait bir hazine vardı. Ve babaları sâlih bir zat idi.' (Kehf sûresi, 18/82) buyuruyorsun. Babalarının sâlih bir kimse olmasından dolayı onları korumuştun. Peygamberini de amcası ile koru Allah'ım.

Allah'ım; bizi mağfiret et. Çünkü sen mağfiret sahibisin.

Allah'ım; sevk ve idare eden Sensin. Yolunu kaybetmişleri kendi haline bırakma.

---

37. H. 18. Senesinde Medine ve civarında şiddetli bir açlık baş göstermişti. Rüzgâr toprağı kül gibi savurduğundan bu yıla, Râmâde (Kül) yılı dendi. (et-Taberî, a.g.e., IV, 223).

Allah'ım; çocuklar yalvarıyor, ihtiyarlar boyun eğiyor ve şikâyetler Sana yükseliyor. Açığını da gizlisini de bilirsin. Ümidi kesip helâk olmadan önce Sen bunların duasını kabul eyle. Zira 'ancak kâfir olan bir topluluk Allah'ın rahmetinden ümitsizliğe düşer.'"

Buradan ayrılır ayrılmaz, saf tuttular. Hazırlıklarını yaptılar. Hz. Abbas'ın çevresine toplanan Müslümanlar "müjdeler olsun, Haremeyn'in sâkîsî" demeye başladılar.[38]

13. HZ. ÖMER'E BAZILARININ KENDİSİNİ HZ. EBÛ BEKİR'E TERCİH ETTİĞİ HABERİ ULAŞTIĞINDA ÎRAD ETTİĞİ HUTBE

وبلغه أن قوما يفضلونه على أبي بكر الصديق ، فوثب مُغْضَبًا حتى صَعِدَ المنبر ، فحمد الله وأثنى عليه ، وصلى على نبيه صلى الله عليه وسلم ثم قال :

« أيها الناس : إني سأخبركم عني وعن أبي بكر ، إنه لما توفِّي رسول الله صلى الله عليه وسلم ارتدت العرب ، ومنَعَت شاتها وبعيرها ، فأجمع رأيُنا كُلُّنا أصحاب محمد صلى الله عليه وسلم أن قلنا له يا خليفة رسول الله إن رسول الله كان يقاتل العرب بالوحي والملائكة يُمِدُّه الله بهم ، وقد انقطع ذلك اليوم ، فالزم بيتك ومسجدك ، فإنه لا طاقة لك بقتال العرب ، فقال أبو بكر : أ وكلكم رأيه على هذا ؟ فقلنا نعم ، فقال : والله لأَن أخِرَّ من السماء فتخطَفَني الطير ، أحب إليَّ من يكون رأيي هذا ، ثم صعد المنبر ، فحمد الله وكبَّرَه ، وصلى على نبيه صلى الله عليه وسلم ، ثم أقبل على الناس فقال :

« أيها الناس : من كان يعبد محمدا ، فإن محمد قد مات ، ومن كان يعبد الله فإن الله حي لا يموت . أيها الناس : أ أن كثر أعداؤكم ، وقلّ عددكم ، ركب الشيطان منكم هذا المركب؟ والله لَيُظْهِرَنَّ الله هذا الدين عَلَى الأديان

38. İbn Abdi Rabbih, a.g.e., I, 32; Krş. Ahmed Zeki Safvet, a.g.e., I, 220.

كلِّها ، ولو كره المشركون ، قولُه الحق ، ووعد الصدق ، بل نَقْذِفُ بالحَقّ على الباطل فَيَدْمَغُه فإذا هو زاهق . وكم من فئة قليلة غلبت فئة كثيرة بإذن الله ، والله مع الصابرين . والله أيها الناس : لو مَنَعُوني عِقالاً لجاهدتهم عليه ، واستعنت عليهم الله وهو خير معين » ثم نزل .

Hz. Ömer'e, birtakım insanların kendisini Hz. Ebû Bekir'e tercih ettikleri haberi ulaşır. Buna canı çok sıkılan Hz. Ömer minbere çıkar. Allah'a hamd u sena ve Peygamberi'ne (s.a.s.) salât ve selamdan sonra şöyle der:

"Ey insanlar! Bakın ben size, kendimden ve Hz. Ebû Bekir'den bazı şeyler anlatacağım. Resûlüllah (s.a.s.) vefat edince, bazı Araplar koyununu, devesini zekât olarak vermekten çekinerek irtidat ettiler. Bunun üzerine Muhammed'in (s.a.s.) ashabı olarak, bizim hepimizin fikri; 'Ey Resûlüllah'ın halifesi; şüphesiz Resûlüllah vahyin ve meleklerin yardımlarıyla, Arap'larla savaşıyor ve Allah da onlarla Resûlü'nün imdadına koşuyordu. Bugün ise, vahiy kesilmiş durumda. Git, evinden ve mescidinden ayrılma. Çünkü senin Araplarla savaşacak gücün yok,' demek hususunda birleşti. Bunun üzerine Ebû Bekir şöyle sordu:

-Hepiniz de bu fikirde misiniz?

-Evet, dedik.

-Vallahi, bu fikirde olmaktansa gökten düşerek kuşlara yem olmak daha iyidir dedi. Ve sonra minbere çıkıp, Allah'a hamd ve tekbir, Peygamberine (s.a.s.) salât ve selâmdan sonra insanlara şöyle dedi.

"Ey insanlar! Kim Muhammed'e tapıyorsa, O şimdi ölmüştür. Kim de Allah'a tapıyorsa, şüphesiz Allah diridir, ölmez.

Ey insanlar! Düşmanlarınızın çok, sizin sayınızın ise azlığı düşüncesine şeytan mı sizi kaptırıyor? Allah'a yemin ederim ki, müşrikler istemese de Allah bu dini bütün dinlerin üstüne çıkaracaktır. Onun sözü hak, vadi haktır. 'Biz batıla karşı hakkı söyleriz. Hak batılı bastırır. Bir de bakmışsınız ki, o yok olup gitmiştir.' 'Nice, bir avuç topluluklar Allah'ın izniyle kalabalık topluluklara galip gelmiştir. Allah sabredenlerle beraberdir.'

Vallahi, ey insanlar! Eğer onlar bir deve tüylerini bile vermek istemeselerdi, mutlaka bunun için onlarla savaşır, onlara karşı Allah' tan yardım dilerdim. O, en güzel yardımcıdır." Bunları söyledikten sonra minberden indi.[39]

14. HZ. ÖMER'İN İRAN'IN FETHİNDEN SONRA YAPTIĞI KONUŞMA

كان المثنى بن حارثة الشَّيْبَاني أمير جيش العراق قدم على أبي بكر بالمدينة يستمده فألفاه مريضًا ، ووصى أبو بكر عمر بالمبادرة إلى إرسال الجيوش معه ، وكان أول ما عمل به عمر ، أن نَدَبَ الناس مع المثنى إلى أهل فارس ، قبل صلاة الفجر ، من الليل التي مات فيها أبو بكر. وكان وجه فارس من أكره الوجوه إليهم ، وأثقلها عليهم لشدة سلطانِهم ، وشوكتهم ، وعزهم ، وقهرهم الأمم - يندبهم ثلاثة أيام فلا ينتدب إلى فارس ، فلما كان اليوم الرابع عاد فندب الناس إلى العراق ، فكان أول منتدب أبو عبيد بن مسعود الثقفي - والد المختار. وتتابع الناس .

Irak ordusu komutanı el- Musenna bin Haris'e eş-Şeybâni Medine'ye, Hz. Ebû Bekir'e yardım istemek için gelmiş, onu hasta yatağında sıkıntılar içinde bulmuştu. Ebû Bekir, Ömer'den onunla beraber derhal ordular göndermesini istedi. Hz. Ömer, ilk iş olarak, Ebû Bekir'in vefat ettiği gecenin sabah namazından önce, halkı el- Müsenna ile beraber İranlılara karşı davet etmek oldu. Hâlbuki Müslümanlar için en sevimsiz ve en isteksiz oldukları cihet sultanlarının şiddeti, silâhlarının gücü ve milletleri ezmeleri yüzünden İran cihetiydi. Hz. Ömer, onları tam üç gün davet etti. Kimse İran'a gitmek için çıkmadı. Dördüncü gün olunca, bundan vazgeçerek, halkı Irak'a davet etti. O zaman ilk ortaya çıkan el-Muhtar'ın babası Ebû Ubeyd bin Mes'ûd es-Sakafî oldu. Halk, birbiri peşine onu takip etti ve Irak'a gidecek ordu hazırlandı.[40]

39. *Tehzibu' l-Kâmil*, I, 8.
40. et-Taberi, a.g.e., IV, 60; İbn el-Esir, a.g.e., II, 211. Krş. Ahmed Zeki Safvet, a.g.e., I, 222 vd.

15. HZ. ÖMER'İN (R.A.) KONUŞMASI

« إن الحجاز ليس لكم بدار إلا إلى النُّجْعَة ، ولا يقوى عليه أهله إلا بذلك ، أين الطُّرَّاء المهاجرون عن موعود الله ، سيروا في الأرض التي وعدكم الله في الكتاب أن يورثكموها ، فإنه قال : { لِيُظْهِرَهُ عَلَى الدِّينِ كُلِّهِ } والله مُظهر دينه ومُعِز ناصره ، ومُولي أهلِهِ مواريث الأُمم أين عباد الله الصالحين ...» ؟

فلما اجتمع له البعث أمَّر عليهم أو لهم انتدابًا وهو أبو عبيد وقال له : «اسمع من أصحاب رسول الله صلى الله عليه وسلم ، أشركهم في الأمر ، ولا تجتهد مسرعا حتى تتبين فإنها الحرب، الحرب لا يصلحه الرجل المكيث الذي يعرف الفرصة والكَفَّ» .

Hz. Ömer, ordu toparlanınca, Müslümanların arasından kalkıp şöyle konuştu:

"Şüphesiz, Hicaz, ancak otlak aramak üzere sizin yurdunuzdur. Ot arayanlar onu ancak burada bulabilirler. Nerede Allah'ın vadine uyarak aniden ileri atılıp, hicret edenler. Allah'ın, kitabında sizi varis kılacağını vaat ettiği topraklarda seyr ü sefer edin. Zira 'İslâm'ı, bütün dinlerden üstün kılmak için….' ifadesiyle Allah, dinini müdafaa edeceğini, ona yardım edenleri üstün kılacağını ve milletlerin miraslarını, Kendi dinine sahip çıkanlara bırakacağını söylüyor. Hani, nerede Allah'ın sâlih kulları…"

Derhal müfreze toplanınca, en öndekini, Ebû Ubeyd'i, onlara komutan yaptı ve ona şöyle dedi:

"Resûlüllah'ın (s.a.s.) ashabından gelecek fikirleri dinle ve meselelerde onlara da yer ver. Araştırıp çabucak kararını verme. Zira bu savaştır. Ona ancak, fırsatı ve gevşemeyi, ganimeti bilen pusu kurmuş kimseler yaraşır."[41]

41. et-Taberi, a.g.e., IV, 60; İbnu'l-Esir, a.g.e., II, 211. Krş. Ahmed Zeki Safvet, a.g.e., I, 222 vd.

16. HZ. ÖMER'İN EBÛ UBEYD B. MES'ÛD'A TAVSİYESİ

« إنك تقدم على أرض المكر والخديعة ، والخيانة والجَبْرية ، تقدم على قوم قد جُرءُوا على الشر فعلوه ، وتناسوا الخير فجهلوه ، فانظر كيف تكون ، واحزُن لسانك ، ولا تفشينَّ سرك ، فإن صاحب السر ـ ما ضبطه ـ متحصن لا يؤتى من وجه يكرهه ، وإذا ضيّعه كان بمضْيَة» .

Hz. Ömer Ebû Ubeyd'e doğru yürüdü. O zaman dedi ki:

"Evet sen, hile ve tuzak, hıyanet ve zulüm topraklarına gidiyorsun. Öyle bir millet üzerine yürüyorsun ki, onlar kötülüğe cüret edip onu işlediler. İyiliği terk edip, unuttular, öyleyse ne olacağına bak. Dilini tut. Sakın sır verme. Çünkü sır sahibi onu tuttuğu müddetçe emniyet altındadır. Sır almak için hep güler yüz gösterilir. Sırrını verince de yokluğa mahkum edilir."[42]

17. HZ. ÖMER'İN SA'D B. EBÎ VAKKAS'I TEŞYİ EDERKEN YAPTIĞI KONUŞMA

وشيع جيش سعد بن أبي وقاص ، حين وجهه لحرب العراق ، فقام في الناس خطيبا فقال : « إن الله تعالى إنما ضرب لكم الأمثال ،وصَرَّف لكم الأقوال ، لِيُحْي بِها القلوب ، فإنَّ القلوب ميتة في صدورها حتى يحي الله ، من علم شيئا فلينتفع به ، وإن للعدل إمارات وتباشيرَ فأما الإمارات : فالحياء ، والسخاء ، والهين ، واللين . وأما التباشير : فالرحمة ، وقد جعل الله لكل أمر باباً ، وَيَسَّرَ لكل باب مفتاحا . فباب العدل الاعتبار ومفتاحه الزهد ، والاعتبار ذكر الموت بتذكر الأموات ، والاستعداد له بتقديم الأعمال ، والزهد أخذ الحق إلى كل أحد له حق ولا تُصَانع في ذلك أحداً ، واكتف بما يكفيك من

42. *Tarihu't-Taberi*, IV, 66.

الكفاف ، فإن من لم يكفه الكفاف ،لم يغُنْه شيء ، إني بينكم وبين الله ، وليس بيني وبينه أحد ، وإن الله قد ألزمني دفع الدعاء عنه ، فأَنْهُوا شَكاتكم إلينا ، فمن لم يستطع ، فإلى من يُبَلِّغُناها ، نأخذ له الحق مُتَعْتَع»

Hz. Ömer (r.a.), Sa' d bin Ebî Vakkas ordusunu Irak savaşı için hazırladı. Onları teşyi ederken onlara hitabede bulundu. Şunları söyledi:

"Şüphesiz Allah Teâlâ kalplerinizi diriltmek için size misaller getirip, kapalı sözleri sizlere açıkladı. Çünkü Allah diriltmedikçe kalpler göğüslerde ölüdür. Bir şey bilen ondan istifade etsin. Gerçekten adaletin birtakım belirti ve müjdeleri vardır.

Belirtileri: Hayâ, cömertlik, ağırbaşlılık ve nezakettir.

Müjdeleri ise: Merhamettir. Allah her iş için bir kapı açmış ve her kapı içinde bir anahtar vermiştir. Buna göre adaletin kapısı geçmişten ibret almak, anahtarı da zühddür. Geçmişi anmak suretiyle ölümü hatırlamak ve ölmeden önce güzel işler yapmakla ona hazırlanmaktır. Zühd ise hak sahibi olana hakkını vermektir. Bu hususta kimseye yaltaklanma. Herkese yettiği kadarıyla sen de yetin. Çünkü başkasına yetenle kanmayan kimseyi hiç birey doyuramaz. Ben sizden Allah'a karşı sorumluyum. Aramızda ise hiç bir vasıta yoktur. Allah, kendisine şikâyet bırakmama görevini bana yüklemiştir. Öyleyse, şikâyetini bize ulaştırmazsa, ulaştırabilecek birini söyleyin ki, biz de hakkını alıp verelim."[43]

18. HZ. ÖMER'İN SA'D BİN EBİ VAKKAS'A TAVSİYESİ

« ياَ سَعْدُ سَعْدَ بني وُهَيْبٍ ، لاَ يُغَرَّنَّكَ من الله أن قيل خالُ رسول الله صلى الله عليه وسلم، وصَاحبُ رسول الله ، فإن الله عز وجل لا يمحو السَّيِّءِ بالسيئ ولكنه يمحو السيئ بالحسن ، فإن الله ليس بينه وبين أحد نسب إلا طاعتُه ، فالناس شَرِيفُهُم و وضِيعُهم في ذات الله سوَاءٌ ، الله ربُّهم وهم عباده ،

43. et-Taberi, a.g.e., IV, 85; Krş. Ahmed Zeki Safvet, a.g.e., I, 223 dd.

يتفاضلون بالعافية ، ويدركون ما عنده بالطاعة ، فانظر الأمر الذي رأيت النبي صلى الله عليه وسلم منذ بُعِثَ إلى أن فارقنا فَالْزَمْهُ ، فإنَّهُ الأمر ، هذه عظتي إليك إن تركتها ورغبت عنها حِبِطَ عملك ، وكنت من الخاسرين » .

Hz. Ömer, Irak harbinin komutanı olarak Sa' d bin Ebi Vakkas'ı tayin edince ona tavsiyede bulunup şöyle dedi:

"Ey Vüheyb oğullarının göz aydınlığı olan Sa'd! Senin hakkında Resûlüllah'ın (s.a.s.) dayısı ve Resûlüllah'ın arkadaşı denilmesi seni sakın Allah'tan uzaklaştırmasın. Çünkü Allah kötülüğü kötülükle silmez ama kötülüğü iyilikle silip götürür. Zira Allah'la kul arasında itaatten başka bir nispet söz konusu değildir. Şu halde, insanların zayıfı da kuvvetlisi de Allah'ın kullarıdır. O'nun verdiği afiyetle mutlu olurlar ve O'na itaat ile de katındaki mükâfata erişirler. Öyleyse, bi'setinden itibaren bizi bırakıp gidinceye kadar Peygamber'in (s.a.s.) takip ettiği yoldan ayrılma. İşte, mesele bu. Sana tavsiyem, eğer bu yolu tutmaz yüz çevirirsen, amelin hiç olup gider. Sen de iman fakirlerinden olursun."[44]

19. HZ. ÖMER'İN SA'D BİN VAKKAS'A BAŞKA BİR TAVSİYESİ

« إني قد وليتك حرب العراق ، فاحفظ وصيتي فإنك تقدم على أمر شديد كريه ، لا ُيخَلِّصُ منه إلا الحقُّ ، فعَوِّدْ نفسك ومن معك الخَيْرَ واسْتَفْتِحْ به ، واعلم أن لكل عادة عَتَادًا ، فَعَتَاد الخير الصبرُ فالصبرَ الصبرَ على ما أصابك أو نابك ، يجتمع لك خشية الله ، واعلم أن خشية الله تجتمع في أمرين : في طاعته ، واجتناب معصيته ، وإنما أطاعه من أطاعه بِبُغْضِ الدنيا وحب الآخرة ، وعصاه من عصاه بِحُبِّ الدنيا وبُغْضِ الآخرة ، وللقلوب حقائقُ يُنْشِئها الله إنشاء ، منها السر ، ومنها العلانية ، فأما العلانية فَأن يكون حامدُه وذَامُّه في

44. et-Taberî, a.g.e., 4,84 İbnu'l-Esir, a.g.e., II, 220; Krş. Ahmed Zeki Safvet, a.g.e., I, 224

الحق سواءً ، وأما السر فيعرف بظهور الحكمة من قلبه على لسانه وبِمحبة الناس ، فلا تزهد في التحبب ، فإم النبيين قد سألوا محبتهم ، وإن الله إذا أحب عبدًا حَبَّبهُ ، وإذا أبغض عبدًا بَغَّضه ، فاعتبر منزلتك عند الله تعالى بمنزلتك عند الناس ممن يشرع معك في أمرك » .

Onu Irak'a göndermeden önce yanına çağırdı ve son olarak şöyle dedi:

"Biliyorum ki ben seni Irak harbine başkan tayin ettim. Öyleyse tavsiyemi tut. Çünkü sen, çok çetin ve zor bir işe gidiyorsun. Seni ondan, Hak'tan başkası kurtaramaz. O zaman kendini ve maiyetini iyiliğe ulaştırır ve her işe iyilikle başla. Bil ki her alışkanlığın bir malzemesi vardır. İyiliğin malzemesi de sabırdır. Sana değen ya da yaklaşan musibetlere, aman sabret de, Allah korkusu sende artsın. Şunu bil ki Allah insanda, iki şeyde toplanır: O'na itaat ile isyandan çekinmek. O'na itaat edenler, ancak dünya nefreti ve âhiret sevgisiyle itaat ederler. İsyancılar ise, dünyayı sevip, âhiretten hoşlanmadıkları için asi olurlar. Kalpler için bizzat Allah'ın yarattığı hakikatler vardır. Gizlilik ile aşikârlık bunlardandır. Aşikârlık bir kişiyi zem ve methetmenin gerçeğe mutabık olmamasıdır. Gizlilik ise, kalbindeki hikmetin dilinden dökülüp, insanların ondan hoşlanmasıyla bilinir. Öyleyse; sevimliliği elden bırakma. Çünkü Peygamberler bile, hep sevilmelerini istemişlerdir. Evet, Allah bir kulu sevdi mi, başkasına da sevdirir. Bir de nefret ederse, ondan nefret ettirir. O zaman, Allah katındaki makamını, seninle savaşanlar yanındaki değerinle aynı olduğunu bilesin."[45]

20. HZ. ÖMER' İN SA' D BİN EBÎ VAKKAS'A YAZDIĞI UZUNCA BİR TAVSİYESİ

« أما بعد : فإني آمُرُكَ ومن معك من الأجناد بتقوى الله على كل حال ، فإن تقوى الله أَفْضَلُ العُدَّة على العدو ، وأقوى المكيدة في الحرب ، وآمرك

45. et-Taberi, a.g.e, II, 85; Krş. Ahmed Zeki Safvet, a.g.e., I, 224 vd.

ومن معك أن تكونوا أشدَّ احتراسا من المعاصي منكم من عدوكم ، فإن ذنوب الجيش أخوفُ عليكم من عدوكم ، وإنما يُنصَر المسلمون بمعصية عدوهم لله ، ولولا ذلك لم تكن لنا بهم قوة ، لأَن عددنا ليس كعددهم ، ولا عُدَّتنا كعدتهم ، فإنِ استوينا في المعصية ، كان لهم الفضل علينا في القوة، وإلاّ نُنصَرْ عليهم بفضلنا لم نَغْلِبْهُم بقوتنا ، فاعلموا أن عليكم في سيركم حَفَظَةً من الله يعلمون ما تفعلون ، فاستحيوا منهم ولا تَعْمَلوا بمعاصي الله وأنتم في سبيل الله ، ولا تقولوا إنَّ عَدُوَّنَا شَرٌّ منا ، فلن يُسَلَّطَ علينا ، فربَّ قوم سُلِّطَ عليهم شَرٌّ منهم كما سُلِط على بني إسرائيل (لما عملوا بمَسَاخِطِ الله) كُفّرُ الْمَجُوس ، فجاسوا خِلالَ الديار وكان وعدا مفعولاً ، واسألوا الله العَوْنَ على أنفسكم كما تسألونه النصرَ على عدوكم . أسأل الله تعالى ذلك لنا ولكم . وتَرَفَّقْ بالمسلمين في مسيرهم ، ولا تجشّمهم مسيرا يُتبعهم ، ولا تُقَصِّرْ بهم عن منزل يَرْفُق بهم ، حتى يبلغوا عدوهم (وَالسَّفَرُ لم يَنْقُصْ قُوَّتَهُمْ) فإنهم سائرون إلى عدو مقيم ، حامي الأنفس والكُراع ، وأقوم بمن معك في كل جمعة يوما وليلة ، حتى تكون لهم راحةٌ يُحْيُونَ فيها أنفسَهم ويَرُمُّونَ أسلحتهم وأمتعتهم ، ونَحِّ منازلَهم عن قوى أهل الصلح والذمة ، فلا يدخلها من أصحابك إلا من تثق بدينه ، ولا يَرْزَأْ أحدا من أهلها شيئا ، فإن لهم حرمة وذمة ابتليتم بالوفاء بها ، كما ابْتُلوا بالصبر عليها ، فما صبروا لكم فتولوْهم خيرا ، ولا تستنصروا على أهل الحرب بظلم أهل الصلح ، وإذا وطِئْتَ أرض العدوِّ فَأَذْكِ العيون بينك وبينهم ، ولا يَخْفَ عليك أمرُهم ، وليكن عندك من العرب ، أو من أهل الأرض من تطمئن إلى نصحه وصدقه ، فإن الكذوب لا ينفعك خبرُه ، وإن صَدَقَك في بعضه ، والغاش عَيْن عليك ، وليس عينا لك ، وليكن منك عند دنوِّك من أرض العدو أن تُكثر ثر الطلائع ، وتَبُثَّ السرايا بينك وبينهم ، فتقطع

السرايا أمدادَهم ومَرافِقَهُمْ ، وتَتَّبع الطلائع عوراتِهم ، وتَنَقَّ للطلائع أهْلَ الرأْيِ والبأس من أصحابك ، وتخيَّر لهم سوابقَ الخيل ، فإن لقوا عدوًّا كان أول ما تلقاهم القوة من رأْيك ، واجعل أمر السرايا إلى أهل الجهاد ، والصْبرِ على الجِلاَد ، ولا تَخُصَّ بها أحدا بِهَوًى ، فتضيع من رأيك وأمرك ، أكثر مما حابيت به أهل خاصتك ولا تبعثن طليعة ، ولا سرية ، في وجهٍ تتخوف فيه غَلَبَةً أو ضَيْعَةً ونِكَايَةً ، فإذا عاينت العدوَّ ، فاضمم إليك أقاصِيَكَ وطلائعك وسراياك ، واجمع إليك مكيدتك وقوتك ، ثم لا تعالجهم المناجزةَ ،ما لم يَسْتَكْرِهْك قتال ، حتى تُبصِرَ عَوْرَةَ عدوِّك ومقاتلته ، وتعرف الأرض كلها كمعرفة أهلها ، فتصنع بعدِّك ، كصنعه بك ، ثم أذْكِ أحْراسَكَ على عسكرك وتَيَقَّظْ من البَيات جهدَك ، ولا تُؤْتَى بأسير ليس له عَقْدٌ إلاّ ضربت عنقه ، لِتُرْهِبَ به عدوَّ الله وعدوَّك ، والله ولي أمرك ومن معك وولي النصر لكم على عدوِّكم ، والله المستعان » .

Hattâb oğlu Ömer, Sa' d bin Ebî Vakkas'la (r.a.) beraberindeki ordulara şöyle yazmıştı:

"Şimdi... Evet, ben sana ve beraberindeki ordularına her vaziyette Allah'tan sakınmanızı şiddetle tavsiye ediyorum. Zira Allah'a takva ile bağlanmak, düşmana karşı en üstün hazırlık ve harpte en kuvvetli tuzaktır. Yine sana ve beraberindekilere, düşmanınızdan daha çok, günahlarınızdan korunmanızı emrediyorum. Çünkü askerin günahları, onlar için düşmandan daha endişe vericidir. Müslümanlar ancak, düşmanlarının Allah'a karşı isyankâr olmaları sebebiyle muzaffer olurlar. Eğer böyle olmasaydı, bizim için onlara karşı bir kuvvetimiz olmazdı. Çünkü bizim sayımız onların sayısı kadar olmadığı gibi, hazırlığımız da onlarınınki kadar değildir. Şu halde, eğer günaha dalacak olursak, kuvvetteki üstünlük düşmanımızın eline geçer. Zaten biz onlara kuvvetimizle değil, faziletimizle galip geleceğiz. Biliniz ki, üzerinizde, davranışlarınızda ne yaptığınızı Allah'ın izniyle

bilen gözetleyici (Hafaza) melekleri vardır. Onlardan hayâ edin ve Allah yolunda olduğunuz halde Allah'a karşı günah işlemeyin. Düşmanımız bizden daha kötü olduğundan, elbette bize musallat edilmeyecektir demeyin. Zira nice kavimlere onlardan daha şerlileri musallat edilmiştir. Nitekim İsrail oğullarına (Allah'ın razı olmadığı işleri yaptıkları için) Mecûsi kâfirleri musallat edilmişti de onlar evlerin aralarına kadar girerek öldürecek adam araştırdılar. Bu, yerine getirilmiş bir vaattir. Düşmanlarınıza karşı zafer istediğiniz gibi, nefislerinize karşı da Allah'tan yardım isteyin. Ben de, bizim ve sizin için Allah'tan bunu istemekteyim. Düşmanlarına ulaşıncaya kadar, sevkıyat esnasında Müslümanlara yumuşak davran. Onları meşakkatli güzergâhtan değil de kendileri için elverişli olanından sevk et. (Sefer, kuvvetlerini eksiltmez.) Zira onlar canları, at ve silâhları savunma vaziyetinde bulunan yerli bir düşman üzerine yürüyorlar. Her cuma, maiyetinle birlikte bir gün bir gece konakla ki, güçlerini tazelemeleri, silâh ve malzemelerini gözden geçirmeleri için bir istirahat imkânı bulsunlar. Onların menzillerini zimmîlerin, barışa varılmış olanların, köylerinden uzak tut. Onların arasına arkadaşlarından, ancak dinine bağlılığına güvendiğin birisi girsin ve oranın halkından hiç kimsenin kılına bile dokunmasın. Zira onlar için, bir dokunulmazlık ve zimmet vardır ki, onlar buna sabretmekle denendikleri gibi siz de, ahde vefa ile deneneceksiniz. Size karşı koymadıkları müddetçe onlara iyi muamele edin. Barış altındakilere işkence ile muhariplere üstün gelmeye kalkışmayın. Düşman topraklarına ayak basınca, öncüler gönder. Durumlarına böylelikle vakıf olursun. Bir de, yanında, Araplardan yahut o yer halkından tavsiye ve sadakatine güvendiğin kimseler bulunsun. Zira bazılarında doğru da olsa, yalancının getirdiği haber sana bir yarar sağlamaz. Aldatan kişi senin lehine değil, aleyhine casusluk yapar. Düşman toprağına yaklaştığın an, öncüleri çoğalt, seninle düşman arasına kuvvetler sevk et. Zira, bu kuvvetler onlara gelecek yardım ve takviyelere mani olur; öncüler ise, sızabilecekleri zayıf gedikleri takip ederler. Öncüler için askerlerinden akıllı ve güçlü olanları tercih et. Onlara koşu atları ver. Düşmanla karşılaştıklarında onlardan göreceğin ilk şey görüşündeki isabetin gücüdür. Seriyye görevini, cihada

müsait olanlara, vuruşmada sabır gösterenlere ver. Kimseyi arzusuna göre, bu iş için görevlendirme. Çünkü böyle yaptığı takdirde, özel kişilerine yaptığın iltimastan da öte, görüşünü ve işini kaybedersin. Üstün gelmekten veya zâyiat vererek düşmanı alt etmekten endişe ettiğin cihete, sakın ne bir öncü ve ne de bir seriyye gönderme. Bizzat düşmanı görünce, uzaktaki öncü ve seriyyeleri geri çek. Bütün maharet ve kuvvetini yanında topla. Sonra, savaşmak sana çirkin gelmedikçe onlarla mübarezede acele etme ki düşmanının ve cephelerinin sızılacak zayıf yerini göresin, civar halkın tanıdığı gibi, araziyi tanıyıp, onların sana yaptığı kötülüğe mukabele edesin. Daha sonra, askerine öncülerini gönder. Bütün gayretini harekete geçir, Allah'ın ve senin düşmanın olan bu kişilere dehşet saçmak için, eline geçen anlaşmasız her esirin derhal boynunu vur. Allah senin ve beraberindeki ordunun yardımcısı olsun. Düşmanlarınıza karşı zaferi tekeffül eden o, yardım istenecek olan da odur."[46]

21. HZ. ÖMER'İN MUHACİRLERE TAVSİYESİ

« بسم الله وبالله ، وعلى عون الله ، امضوا بتأييد الله وما النصر إلا من عند الله ، ولزوم الحَقِّ والصبر ، فقاتلوا في سبيل الله من كفر بالله ، ولا تعتدوا إن الله لا يحب المُعْتَدِينَ ، ولا تَجْبُنُوا عند اللقاء ، ولا تُمَثِّلُوا عند القدرة ، ولا تُسْرِفُوا عند الظهور ، ولا تَقْتلوا هَرِمًا ولا امرأة ولا وليدًا ، وتوقُّوا قتلهم إذا التقى الزحفان ، وعند شَنِّ الغارات »

Hattâb oğlu Ömer (r.a.) el- Eleviyye akdi sırasında şöyle diyordu:

"Allah'ın adıyla ve Allah için ve Allah'ın yardımına dayanarak ve onun teyidi ile bunu imzalayın. Allah katından zafer, ancak hakka ve sabra sarılmakladır. Öyleyse Allah yolunda, onu inkâr edenlerle savaşın. Haddi aşmayın. Çünkü Allah haddi aşanları sevmez. Düşmanla karşılaştığınız zaman korkaklaşmayın. Kendinizi güçlü hissedince de misilleme yapmaya kalkışmayın. Galip gelince, haddi aşarak, yaşlıları, kadın ve çocuk-

46. İbn Abdi Rabbih, a.g.e., I, 40; Krş. Ahmed Zeki Safvet, a.g.e., I, 225 vdd.

ları öldürmeyin. İki ordunun karşılaşması halinde de, şiddetli çarpışmalar sırasında da bundan sakının."[47]

22. HZ.ÖMER'İN NECRAN HALKININ CİZYE'YE BAĞLANMASI HUSUSUNDA YA'LÂ B. ÜMEYYE'YE TAVSİYESİ:

أول بعث بعثه عمر بعث أبي عبيد ، ثم بعث يَعْلى بن أمية إلى اليمن، وأمره بإجلاء أهل نجران ، لوصية رسول الله صلى الله عليه وسلم في مرضه بذلك ، ولوصية أبي بكر رحمه الله بذلك في مرضه ، وقال :

« ائتهم ولا تَفْتِهم عن دينهم ، ثم أجلِهم مَن أقام منهم على دينه ، وأقرر المسلم ، وامسح أرض كل مَن تُجْلي منهم ، ثم خَيِّرهم البلدان ، وأعلمهم أنا نُجْليهم بأمر الله ورسوله ألا يُترك بجزيرة العرب دِينان ، فليخرجوا من أقام على دينه منهم ، ثم نعطيهم أرضًا كأرضهم إقرارًا لهم بالحق على أنفسنا ، ووفاءً بذمتهم ، مما أمر الله من ذلك بدلاً بينهم وبين جيرانِهم من أهل اليمن وغيرهم فيما صار لجيرانِهم بالريف » .

et-Taberi, Tarihindeki rivayetinde şöyle der:

Hz. Ömer'in sevk ettiği ilk müfreze, Ebû Ubeyd müfrezesidir. Sonra Resûlüllah'ın (s.a.s.) da, rahmetli Ebû Bekir'in de ölüm döşeğinde vasiyet etmeleri dolayısıyla, Ya'la bin Umeyye'yi Yemen'e gönderecek, Necranlıların cizyeye bağlanmasını emretti.

Ve şöyle dedi:

"Git onlara, dinlerinden dönmeye zorlama… Sonra onlardan dininde kalanları Cizye'ye bağla. İslâm'a girenleri iskân et. Cizye'ye bağladığın herkesin toprağını ölçüp, sonra Müslüman ve Gayr-i Müslim şehirler arasında muhayyer olduklarını söyle. Arap yarım adasında tek din kalıncaya dek, Allah ve Resûlü'nün emriyle kendilerini Cizye'ye bağlayacağız. Bunun için eski dinlerinde kalanlar ortaya çıksınlar. Onların üzerimizdeki haklarını ikrar etmek ve kasaba komşularının zimmetine, karşılık,

47. İbn Abdi Rabbih, a.g.e., I, 40; Krş. Ahmed Zeki Safvet, a.g.e., I, 227 vdd.

Yemenli ve diğer komşularıyla aralarında bulunan Allah'ın emrettiği zimmete sadık kalmak gayesiyle onlara, kendi arazileri gibi bir arazi vereceğiz diye ilân et."[48]

23. HZ. ÖMER'İN BİR HİTÂBESİ

ولما انتهى إلى عمر قتل أبي عبيد بن مسعود نادى في المهاجرين والأنصار وخرج حتى أتى صِرارا فعسكر به ،واستشار الناس فكلهم أشار عليه بالسير إلى فارس واستشار ذوي الرأي فأشاروا عليه أن يقيم ويبعث رجلاً فقام في الناس فقال:

« إن الله عز وجل قد جمع على الإسلام أهله ، فَأَلَّفَ بين القلوب ، وجعلهم فيه إخوانًا ، والمسلمون فيما بينهم كالجسد لا يخلو منه شيء من شيء أصاب غيره . وكذلك يحق على المسلمين أن يكونوا (وأرهم شورى بينهم) بين ذوي الرأي منهم ، فالناس تبع لمن قام بهذا الأمر ، ما اجتمعوا عليه ورضوا به لزم الناس وكانوا فيه تبعا لهم ، ومن قام بهذا الأمر تبع لأولي رأيهم ما رأوا لهم ورضوا به من مكيدة في حرب كانوا فيه تبعا لهم .

يا أيها الناس إني إنما كنت كرجل منكم حتى صرفني ذوو الرأي منكم عن الخروج فقد رأيت أن أقيم وأبعث رجلاً ، وقد أحضرت هذا الأمر من قدمتُ ومن خلَّفتُ » .

Hz. Ömer'e Ebû Ubeyd bin Mes'ud'un ölüm haberi gelince, muhacirler ve Ensara bunu ilân etti. Yola çıkıp Sırâr denilen yere gelince orada bir toplantı yaptı. Muhacirlerle istişare etti.

Hepsi ona, İran üzerine yürümeyi tavsiye etti. O zaman görüş sahiplerine danıştı. Onlar ise orada kalıp bir elçi göndermesini tavsiye ettiler. Bunun üzerine Ömer kalkıp mücahitler arasında şöyle hitâb etti:

48. et-Taberi, a.g.e., IV, 62; Krş. Ahmed Zeki Safvet, a.g.e., I, 228.

"Elbette Allah (c.c.) dostlarını İslâm'da toplamış, kalplerini birleştirip, İslâm kardeşi kılmıştır. Müslümanlar kendi aralarında, bir noktasına değen sızıyı, her noktası hisseden bir vücut gibidirler. Müslümanların kendilerinden olan görüş sahipleri arasında (ki onların işleri aralarında müşavere iledir) bu şekilde olmaları gerekir. Halk, bu işi yürütenlere tabidir. Onların fikir birliğine varıp kabul ettikleri her şey halkın faydasınadır. Onlar da, bu konuda halka tabidirler. Ayrıca bu işi yürütenler de, halktan görüş sahiplerinin fikrine uyarlar. Bu görüş sahiplerinin düşündükleri ve kabul ettikleri savaş hileleri hep onların lehinedir. Çünkü onlar da bu konuda işi yürütenlerin istifadesine tabidirler.

Ey insanlar! Gerçekten ben, görüş sahipleri beni sefere çıkıştan caydırıncaya kadar, ancak içinizden biriniz gibi düşünüyordum. Şimdi ise burada kalıp, bir elçi göndermeyi uygun gördüm ve bu iş için göndereceğime, yerime bırakacağımı da hazırladım."[49]

24. HZ. ÖMER'İN HUTBESİ

ولما تجمعت جموع الفرس بنَهاوَنْد كتب سعد إلى عمر يخبره بذلك فاجتمع الناس وقام عمر على المنبر خطيبا فأخبرهم الخبر واستشارهم وقال:

« هذا يوم له ما بعده من الأيام ، ألا وإني قد هممت بأمر وإني عارضه عليكم فاسمعوه ، ثم أخبروني وأوجزوا ، ولا تنازعوا فتفشلوا وتذهب ريحكم ، ولا تكثروا ولا تطيلوا فتفشَغَ بكم الأمور ، ويلتوي عليكم الرأي ، أ فمن الرأي أن أسير فيمن قِبلي ومن قدَرت عليه ، حتى أنزل منزلا وسطا بين هذين المصرين فأستنفرهم ثم أكون لهم رِدءا حتى يفتح الله عليهم ويقضي ما أحبَّ ، فإن فتح الله عليهم أن أضرِّيهم عليهم في بلادهم ليتنازعوا ملكهم. »

49. et-Taberî, a.g.e., IV, 83; Krş. Ahmed Zeki Safvet, a.g.e., I, 228.

İran orduları Nihavend'de toplanınca Sa'd, bu haberi Hz. Ömer'e yazar. Bunun üzerine halk toplanır. Hz. Ömer konuşmak üzere kalkıp kürsüye çıkarak, bu haberi onlara bildirir. Ve onların fikirlerini sorarak şöyle der:

"Bu gün, bundan sonra devam edecek günlerden biridir. Evet, ben, gerçekten bir iş tasarladım. Şimdi, onu size arz edeceğim. Dinleyin, sonra bana varmak istediğiniz neticeyi bildirin. Görüşmeleriniz de kısa ve özlü olsun. Münakaşaya girmeyin. Sonra moraliniz bozulur. Ve kuvvetten düşersiniz. Çok konuşup, çok uzatmayın. Yoksa işler gözünüzde büyür, fikirleriniz aleyhinize dönebilir. Ne dersiniz? Ben diyorum ki; etrafımdakileri ve sözümün geçtiği kimseleri alıp onlarla yürüyelim. Nihayet bu iki şehir arasında uygun bir yere konaklar ve oranın halkını savaşa çağırırım. Sonra Allah onlara fetih kapılarını açıp, dilediğini gerçekleştirene kadar ben onlara kalkan olurum. Eğer Allah onlara fetih nasip ederse yurtlarında mülklerinin mücadelesini vermeleri için düşmana karşı onları salarım."

Osman bin Affân ve Resûlüllah (s.a.s.) ashabından görüş ve fikir sahiplerinden bir kaçı kalkıp görüş beyan ederek şöyle dediler:

"Biz böyle düşünmüyoruz. Fakat senin görüş ve sözün asla onlardan kapalı kalmasın. Dediler ki, onların tam karşısında Arapların ileri gelenleri ve süvarileri var. Kim saldırıya geçerse onların ordularını yarar ve krallarını öldürür. Böylece bundan daha büyük bir savaş çıkarmış olur. Senden sadece izin istiyorlar. Yardım falan istemiyorlar. Onlara izin verip harbe davet et ve onlara dua et."[50]

HZ. OSMAN'IN HİTÂBETİ

Osman b. Affân el-Kureşî el-Emevî, hulefâ-i râşidîn'in üçüncüsüdür. Hz. Peygamber'in (s.a.s.) doğumundan altı yıl sonra doğdu. Farklı okumaya müsait Kur'ân-ı Kerîm nüshalarını Kureyş lehçesi üzerinde cemetti ve onu çoğaltarak önemli merkezlere birer nüsha gönderdi. İlk müslüman olanlardandır. Mekke'nin en zenginleri arasında sayılıyordu. Büyük serve-

50. et-Taberî, a.g.e., IV, 237; Krş. Ahmed Zeki Safvet, a.g.e., I,233.

tini İslâm'ı desteklemek ve mücahitleri teçhiz etmek için Allah yolunda sarf etti. Bedir dışında, Peygamberimiz'le birlikte bütün gazvelere katıldı. Bedir'e de, Efendimiz'in izniyle katılmadı. Zira hanımı ve Efendimiz'in kızı Rukiye ölüm döşeğinde idi. Resul-i Ekrem katılamamasına rağmen ona Bedir savaşında ganimetten bir hisse ayırdı.

Hz. Ömer, vefatından önce, halifeyi seçmesi için Hz. Osman'ın da içinde bulunduğu altı kişiyi önerdi. Hilafet şurası da Hz. Osman'ı seçtiler. Hz. Ömer'in başlattığı savaşları tamamladı. Altı yıllık hilafeti döneminde herhangi bir karışıklık olmadı. Ancak ondan sonra Mısır ve Irak'a yerleşmiş bazı bedevîler, bölgelerin valiliklerine ehliyetlerine ve halifenin güvenine ve ona tavsiyesine bakılmaksızın akrabalarını tercih ediyor gerekçesiyle Hz. Osman'a saldırdılar. Medine'de evini kuşattılar ve onu muhasara altına aldılar. 35 H. yılında Kur'ân okurken şehit edildi. Onun öldürülmesi, Müslümanlar arasındaki ayrılığın, hilafet makamına saldırma cüretinin ve halifelerin öldürülüp onlara karşı çıkılmasının başlamasına sebep oldu.

Hz. Osman, halifelerin beliğlerinden biri ve onların lafız bakımından en vecizi, mana yönünden en sağlam görüşlüsü ve ifadesi en kolay olanı kabul edilmiştir.[51]

HZ. OSMAN'IN HİTÂBETİNDEN ÖRNEKLER

1. HZ. OSMAN'IN Bİ'ATTAN SONRAKİ İLK HİTABESİ

Hz. Osman kendisine biât edildikten sonra insanlara hitap ederek şöyle dedi:

أماًّ بعد فإني قد حُمِّلت وقد قبلت ألاَ وإِنِّي متّبع ولست بمبتدع ألَ وإنّ
لكم عليّ بعد كتاب الله عزّ وجلّ وسُنَة نبيّه صلى اله عليه وسلم ثلاثا : اتّباع

51. el-İskenderî ve arkl. a.g.e., s. 113.

مَن كان قبلي فيما اجتمعتم عليه وسننتم ، وسَنَّ سنة أهل الخير فينا لم تسنُّوا عن ملأ ، والكفَّ عنكم إلاّ فيما استوجبتم ألا فإن الدنيا خَضِرة قد شُهِّيت إلى الناس ، ومال إليها كثير منهم ، فلا تركنوا إلى الدنيا ولا تثقوا بِها ، فإنها ليست بثقة ، واعلموا أنَّها غير تاركة إلا مَن تركها .

"Bana bir vazife verildi, ben de kabul ettim. Ben, benden öncekilerin yolundan gideceğim. İcraatımda, aziz ve celil olan Allah'ın Kitabı ve Resûlüllah'ın sünnetinden sonra üç şeyi daha takip edeceğim. Bunlardan biri, üzerinde ittifak ettiğiniz ve takip ettiğiniz konularda benden öncekilere ittiba. İkincisi, daha sonrakiler tarafından ihdas edilmeyen fakat sonradan ehl-i hayrın ortaya koyduğu yolu takip etmek. Üçüncüsü de, cezayı hak etmediğiniz sürece size ceza vermemek.

Dünya göz alıcıdır. İnsanları kendisine çeker. İnsanların çoğu kendisini ona kaptırmıştır. Dünyaya meyledip ona güvenmeyiniz, o güvenilir değildir. Bilmiş olun ki, dünyayı terk etmeyeni dünya terk etmez."[52]

2. HZ. OSMAN BİN AFFAN'IN (R.A) BİR BAŞKA KONUŞMASI

يا ابنَ آدم، اعلم أنَّ ملك الموت الذى وُكِّل بك لم يزل يخلِّفك، و يتخطَّى إلى غيرك منذ أنت فى الدنيا، و كأنه قد تخطَّى غيرك إليك و قصدك، فخُذْ حِذْرَك و استعدَّ له، و لا تغفُل فإنه لا يغفُل عنك، و اعلم ابن آدم إن غَفَلت عن نفسك و لم تستعدَّ لم يستعدّ لها غيرك، و لا بد من لقاء الله فخذ لنفسك، و لا تكلها إلى غيرك، و السلام. كذا فى الكنز.

"Âdemoğlu! Bilmiş ol ki, ruhunu almakla vazifeli olan melek seni bırakmaz, ecelin geldiğinde seni bırakıp da başkasına gitmez. Sanki o, başkasını bırakıp da sana gelecekmiş gibi ölüme hazır ol. Gafil olma, çünkü sen unutulmuş değilsin.

52. et-Taberî, a.g.e., IV, 422.

Âdemoğlu! Bil ki sen kendinden gafil olur, ölüm sonrasına hazırlanmazsan, başkası senin yerine hazırlanmaz. Mutlaka Allah'ın huzuruna çıkacaksın, kendini hazırla, kendi işlerini başkasına havale etme. Vesselâm."[53]

3. HZ. OSMAN BİN AFFAN'IN (R.A) BİR BAŞKA KONUŞMASI

أيها الناس اتقوا الله، فإن تقوى الله غُنْم، و إن أكَيس الكَيْس من دان نفسه، و عمل لما بعد الموت، و اكتسب من نور الله نوراً لظلمة القبر، و ليخشَ عبدٌ أن يحشره الله أعمى و قد كان بصيراً، و قد يكفي الحكيم جوامع الكلم، و الأصم ينادَى من مكان بعيد، و اعلموا أنَّ من كان الله معه لم يَخَفْ شيئاً، و من كان الله عليه فمن يرجو بعده؟ كذا في الكنز.

"Ey insanlar! Allah'a muhalefetten sakınınız. Çünkü Allah'a muhalefetten sakınmak bir ganîmettir. En akıllı insan, kendisini hesaba çeken, kendisini iyi idare eden, ölümden sonrası için amel eden ve kabrin karanlığı için Allah'ın nurundan faydalanandır. Kul, dünyada gözleri gördüğü halde Allah'ın kendisini âmâ olarak haşr etmesinden korksun. Hikmetten anlayana mânâlı bir söz kâfidir. Mânen sağır olanlar zaten hakkı duyamaz.

Biliniz ki, Allah kiminle beraberse o hiçbir şeyden korkmaz. Allah kime de gazap etmişse, onun, affını isteyeceği başka kimse yoktur."[54]

4. HZ. OSMAN BİN AFFAN'IN (R.A) BİR DİĞER KONUŞMASI

أيها الناس، اتقوا الله في هذه السرائر؛ فإني سمعت رسول الله صلّى الله عليه و سلّم يقول: "و الذي نفس محمّد بيده، ما عمل أحد عملاً قطُّ سرّاً إلا ألبسه الله رداءه علانية، إنْ خيراً فخير و إنْ شراً فشر، ثم تلا هذه الآية:

53. el-Kândehlevi, Muhammed Yusuf, *Hayatu's-Sahabe*, Dimaşk, 1983/1403, II, 454. *Kenzu'l-ummâl*, 109.
54. el-Kândehlevî, a.g.e, III, 455.

"وَ رِياَشاً —لم يقل وَ رِيشاً— وَ لِبَاسُ التَّقْوَى ذلِكَ خَيْرٌ" قال: السمت الحسن. كذا في الكنز.

Hasan-ı Basrî hazretleri rivayet ediyor.

Hz. Osman'ı minberde şöyle hitap ederken gördüm;

"Ey insanlar! Kimsenin görmediği, vâkıf olamadığı işlerinizde Allah'a muhalefetten sakınınız. Çünkü ben Resûlüllah'ın (s.a.s.) şöyle buyurduğunu işittim: 'Muhammed'i kuvvet ve iradesi ile yaşatan Allah'a yemin ederim ki, gizli bir iş yapanın yaptığını Allah, hayırsa hayır olarak, şerse şer olarak mutlaka açığa çıkarır.' Sonra şu âyet-i kerîmeyi okudu: **'**Ey insan oğlu! Ayıp yerlerinizi örtecek ve sizi süsleyecek olan elbiseler gönderdik. Takva örtüsü ise daha hayırlıdır.' (A'râf sûresi, 7/26).

Buradaki takva örtüsü, güzel durum, vakar, demektir.[55]

5. HZ. OSMAN BİN AFFAN'IN (R.A) BİR BAŞKA KONUŞMASI

لا تكلِّفوا الصغير الكسب؛ فإنكم متى كلَّفتموه الكسب سرق، و لا تكلِّفوا الأمَةَ غير ذات الصنعة الكسب؛ فإنكم إن كلَّفتموها الكسب كسبت بفرجها، و عفُّوا اذ أعفكم الله، و عليكم من المطاعم بما طاب منها. كذا في الكنز.

"Küçük çocukları kazanca zorlamayınız.[56] Eğer onları kazanca zorlarsanız, hırsızlık yaparlar. Elinde bir sanatı olmayan cariyeleri de kazanca zorlamayın. Eğer onları kazanca zorlarsanız, zina yaparak istediğiniz parayı kazanmaya mecbur olurlar. Namus ve şerefinizi koruyun ki, Allah da sizin namus ve şerefinizi korusun. Yiyeceklerinizin helâl ve temiz olmasına dikkat ediniz."[57]

---

55. İbn Cerîr; İbn Ebî Hâtim; Kenz, 2/137.
56. O devirde Araplar küçük çocuklarına günde belli bir miktar para kazanmalarını emrederlerdi. Bu parayı getirmedikleri takdirde onları döverlerdi.
57. el-Kândehlevî, a.g.e., III, 455.

6. HZ. OSMAN BİN AFFAN'IN (R.A) BİR BAŞKA KONUŞMASI

يا أيها الناس إياكم و الميسر –يريد النرد- فإنها قد ذكرت لى أنها في بيوت ناس منكم، فمن كان في بيته فليحرقها أو يكسرها، ... يا أيها الناس إني قد كلمتكم في هذا النرد، و لم أركم قد أخرجتموها، فلقد هممت أن آمر بحزم الحطب، ثم أرسل إلى بيوت الذين هنّ في بيوتهم فأحرقها عليهم. كذا في الكنز (7\433)

Zeyd b. Salt, Hz. Osman'ın minberde şöyle dediğini naklediyor:

"Ey insanlar! Kumar âletlerinden sakınınız. Duyduğuma göre bazılarınızın evinde kumar âletleri varmış. Kimin evinde varsa hemen yaksın, yahut da kırsın."

Başka bir defasında da minberde şöyle dedi:

"Ey insanlar! Kumar âletleri meselesinde size bazı şeyler söylemiştim. Bakıyorum hâlâ onları yok etmediniz. Artık karar verdim, kimin evinde kumar âleti varsa bir kucak odun gönderip evinin yakılmasını emredeceğim."[58]

7. HZ. OSMAN BİN AFFAN'IN (R.A) BİR BAŞKA KONUŞMASI

إنَّ الله عز و جل إنما أعطاكم الدنيا لتطلبوا بها الآخرة، و لم يعطكموها لتركنوا إليها، إنَّ الدنيا تفنَى و الآخرة تبقى، فلا تُبطرنَّكم الفانية و لا تَشغلنَّكم عن الباقية، فآثروا ما يبقى على ما يفنى، فإنّ الدنيا منقطعة، و إن المصير إلى الله، اتَّقوا الله جلَّ و عزَّ؛ فإن تقواه جُنَّة من بأسه و وسيلة عنده، و احذروا من الله الغِيَر، و الزموا جماعتكم، لا تصيروا أحزاباً "وَ اذْكُرُوا نِعْمَةَ اللهِ عَلَيْكُمْ إِذْ كُنْتُمْ أَعْدَاءً فَأَلَّفَ بَيْنَ قُلُوبِكُمْ فَأَصْبَحْتُمْ بِنِعْمَتِهِ إِخْوَاناً".

58. el-Kândehlevî, a.g.e., III, 456.

"Azîz ve celîl olan Allah size âhireti kazanmanız için dünyayı vermiştir. Onu sadece bağlanasınız diye size vermemiştir. Dünya fânî, âhiret ise bâkîdir. Fânî olan dünya sizi şımartıp da bâkî olan âhiretten alıkoymasın. Bâkî olanı fânî olana tercih ediniz. Dünya yok olup gidicidir. Sonunda varılacak yer Allah'ın huzurudur.

Azîz ve celîl olan Allah'dan korkunuz. Çünkü Allah korkusu, insanı, O'nun gazabından koruyan bir kalkan ve rızasını kazanmak için de bir vesiledir. Hâdiseler karşısında Allah'dan sakının. Cemaate katılın, fırka fırka ayrılmayın. **"Allah'ın size olan nimetlerini hatırlayınız; düşmandınız, kalplerinizi kaynaştırdı da O'nun nimeti sayesinde kardeş oldunuz."** (Âl-i İmrân sûresi, 3/103). [59]

8. HZ. OSMAN BİN AFFAN'IN (R.A) BİR BAŞKA KONUŞMASI

فعاد عمر فقال :إن هذا يوم له ما بعده من الأيام فتكلموا ، فقام عثمان بن عفان فتشهد وقال :

« أرى يا أمير المؤمنين أن تكتب إلى أهل الشام فيسيروا بشأمهم ، وتكتب إلى أهل اليمن فيسيروا من يمنهم ، ثم تسير أنت بأهل هذين الحَرَمين إلى البصرة : البصرة والكوفة ، فتلقى جميع المشركين بجمع المسلمين ، فإنك إذا سرت بمن معك وعندك . قلّ في نفسك ما قد تكاثر من عدد القوم ، وكنت أعزّ عزا وأكثر يا أمير المؤمنين ، إنك قد تستبقي من نفسك بعد العرب باقيةً ، ولا تمتنع من الدنيا بعزيز ، إن هذا اليوم له ما بعده من الأيام ، فاشهده برأيك وأعوانك ولا تغب عنه » .

Hz. Ömer devlet işleriyle alakalı bir meselede, içlerinde Hz. Osman'ın da bulunduğu bir grupla istişarede bulunuyordu. Söz konusu hususla ilgili olarak Hz. Osman bin Affan kalkarak şehadet getirip şöyle dedi: "Ey

59. et-Taberî, a.g.e., III, 446.

mü'minlerin emiri! Ben düşünüyorum ki sen Şam halkına yaz. Onlar Şam'dan Yemen halkına yazsınlar. Onlar da Yemen'den yürüsünler. Daha sonra sen bu Haremeyn'in halkıyla Basra ve Kûfe şehirlerine yürürsün. O zaman bütün müşrikler Müslüman birlikleriyle karşı karşıya gelirler. Böylece sen, maiyetin ve etrafındakilerle birlikte ilerleyince bu kavmin kalabalık sayısı senin gözünde azalır. Sen daha üstün ve daha güçlü olursun. Ey mü'minlerin emiri. Çünkü sen, Araplara bir şey olduktan sonra tek başına taş taş üstünde bırakmazsın. Dünyada hiçbir güçlüden çekinmezsin. Onlardan hiç birini barındırmazsın. Doğrusu bu günden sonra nice günler daha var. Şimdi sen kendin ve yardımcılarınla buna şahit ol ve bundan uzaklaşma." Sonra oturdu.[60]

HZ. ALİ'NİN HİTÂBETİ

Ebu'l-Hasan Ali b. Ebî Tâlib (r.a.), hicretten yaklaşık yirmi iki yıl önce (m. 600) Mekke'de doğduğu kabul edilmektedir. Babası Resûlüllah'ın (s.a.s.) amcası Ebû Tâlib, annesi de Fâtıma bint Esed b. Hâşim'dir. Ebû Tâlib'in en küçük oğludur. Mekke'de baş gösteren kıtlık üzerine Hz. Peygamber (s.a.s.) amcası Ebû Tâlib'in yükünü hafifletmek için onu himayesine almıştır. Hz. Ali beş yaşından itibaren hicrete kadar Resul-i Ekrem'in yanında büyümüştür.[61] Damadı, hulefâyi râşidîn'in dördüncüsü ve Müslüman hatiplerin lideridir. Hz. Ali, Hz. Peygamber'in (s.a.s.) doğumundan otuz iki yıl sonra doğdu. O, çocuklardan Müslüman olanların ilkidir. O, hiçbir şey kendine zor gelmeyen güçlü bir yiğitti. Tebük gazvesi hariç, Hz. Peygamber (s.a.s.) ile birlikte bütün gazvelere katıldı. Resûlüllah'ın (s.a.s.) zafere ulaşmasında cansiperâne gayretleri oldu.

Hz. Osman şehit edilince, Hicaz halkı Hz. Ali'ye biat etti. Hz. Mu'âviye ve Ümeyye Oğulları tarafını tutan Şam bölgesinin halkı, Hz Osman'ın öldürülmesine ve kanaatlerine göre katillerin araştırılmasında yeterli ilgi gösterilmediğine kızarak ona biat etmekten kaçındılar. Bu

60. et-Taberî, a.g.e., IV, 238.
61. Fığlalı, Ethem Ruhi, Ali, DİA, II, 371.

durumda Müslümanlar arasında büyük fitne meydana geldi ve iki guruba ayrıldılar. Bunlar ne Hz Ali'nin ne de Hz Muaviye'nin emrine aldırmadan bir süre savaştılar. Sonunda hicrî 40 yılında suç şebekesinin bir parçası olan Haricilerden biri, Hz. Ali'ye tuzak kurdu, Kûfe câmiinden çıkarken şehit etti.

Hz. Ali, Resûlüllah'tan (s.a.s.) sonra insanların en fasihi, en âlimi, en zâhidi ve hak yolunda en tavizsizi idi. Hitâbeleri pek çoktur.[62] "Nehcu'l-Belâğa" gibi bir edebiyat klasiği Hz. Ali'ye nispet edilmektedir.

HZ. ALİ'NİN HİTABETİNDEN ÖRNEKLER

1. HZ. ALİ'NİN HALİFE SEÇİLDİĞİNDE YAPTIĞI İLK KONUŞMA

إنَّ الله عز و جل أنزل كتاباً هادياً بيَّن فيه الخير و الشر، فخُذوا بالخير و دعُوا الشر. الفرائضَ أدُّوها إلى الله سبحانه يؤدِّكم إلى الجنة، إنَّ الله حرّم حُرَماً غير مجهولة، و فضّل حرمة المسلم على الحُرَم كلها، و شدَّ بالإخلاص و التوحيد المسلمين، و المسلم من سلم الناس من لسانه و يده إلا بالحق، لا يحل أذى المسلم إلا بما يجب، بادروا أمر العامة، و خاصةَ أحدكم الموت (أى بادروا الموت)، فإن الناس أمامكم ، و انَّما من خلفكم الساعة تحدُوكم. تخفَّفوا تلحقوا؛ فإنما ينتظر الناس أخراهم، اتَّقُوا الله عبادَه في عباده و بلاده، إنكم مسؤولون حتى عن البقاع و البهائم ، أطيعوا الله عز و جل و لا تَعصوه، و اذا رأيتم الخير فخُذوا به، و اذا رأيتم الشر فدعُوه، و اذكروا إذ أنتم قليل مستضعفون في الأرض.

Ali b. Hüseyn'den: Ali (r.a.) halife seçildiği zaman ilk konuşmasını yaptı. Allah'a hamd ve senâdan sonra şöyle dedi:

"Azîz ve celîl olan Allah, içinde hayır ve şerri beyan ettiği, doğru

62. el-İskenderî ve arkl. a.g.e., s. 114.

yolu gösteren kitabı Kur'ân'ı indirdi. Onun için hayırlı olanı yapın, şerri bırakın. Noksan sıfatlardan münezzeh olan Allah'ın emrettiği farzları yapınız ki, Allah sizi cennete koysun.

Allah haramları açıkça bildirmiş, müslümanların haklarını gayr-i müslimlerin hepsinin haklarından üstün kılmış, müslümanları samimî tevhid inancı ile birbirine bağlamıştır. Müslüman, hakkı yerine getirmenin dışında, elinden ve dilinden kimseye zarar gelmeyendir. Hak ettiği cezanın dışında müslümana eziyet edilemez.

Umumun menfaati için çalışınız. Bilhassa ölüm için hazırlanınız. Görüyorsunuz ki herkes ölüyor. Ölüm sizin de peşinizde. Yükünüzü hafifletin, kendinizi dünyaya tamamen bağlamayın ki, âhiretinizi kazanasınız. Oraya kavuşasınız. Önce gidenler, gelecek olanları bekliyorlar.

Ülkeler ve kullar arasındaki muâmelelerinizde Allah'a muhalefetten sakınınız. Çünkü sizler, köylerinizden ve hayvanlarınızdan da sorumlusunuz. Azîz ve celîl olan Allah'a itaat ediniz, O'na âsî olmayınız. Hayır bildiğiniz şeyleri yapın, şer kabul ettiğiniz şeyi de yapmayın. Yeryüzünde az ve zayıf olduğunuz zamanları hatırınızdan çıkarmayın."[63]

2. HZ. ALİ'NİN RAMAZAN'IN GİRMESİ SEBEBİYLE YAPTIĞI KONUŞMA

كان على يخطب إذا حضر رمضان ثم يقول: هذا الشهر المبارك الذى فرض الله صيامه، و لم يفرض قيامه، ليحذر رجل أن يقول: أصوم إذا صام فلان، و أفطر إذا أفطر فلان، ألاَ إنَّ الصيام ليس من الطعام و الشراب، و لكن من الكذب و الباطل و الكفر، ألاَ لا تَقَدَّموا الشهر، إذا رأيتم الهلال فصوموا، و إذا رأيتموه فأفطروا، فإن غُمَّ عليكم فأتمُّوا العدَّة. قال: كان يقول ذلك بعد صلاة الفجر و صلاة العصر. كذا في الكنز.

İmam Şa'bî'den: Hz. Ali (r.a.), Ramazan ayı geldiği zaman konuşma yapar, şöyle derdi:

63. et-Taberî, III, 457

"Bu, Allah'ın oruç tutmayı farz kıldığı mübarek aydır. Gecelerini ibâdetle geçirmenizi emretmedi. Kimse, 'Falan oruca başladığı zaman oruca başlarım, falan bayram ettiği zaman bayram ederim,' demesin. Dikkat edin! Oruç, sadece yemeyi ve içmeyi terk etmek değildir; her türlü yalanı, küfrü ve batılı da terketmektir.

Dikkat edin de oruca, Ramazan girmeden başlamayın. Hilâli gördüğünüz zaman hemen oruca başlayın, gelecek ayın yine hilâlini gördüğünüz zaman da bayram ediniz. Eğer hava bulutlu ise sayıyı (otuza) tamamlayınız."

Hz. Ali bu konuşmalarını sabah ve ikindi namazlarından sonra yapardı.[64]

3. HZ. ALİ'NİN KABİRDEKİ VE ÖTESİNDEKİ KORKULAR HAKKINDAKİ BİR KONUŞMASI

خطب على، فحمد الله و أثنى عليه، و ذكر الموت فقال: عباد الله، و اللهِ الموت ليس منه فَوْت؛ إن أقمتم له أخذكم، و إن فررتم منه أدرككم، فالنجاةَ النجاةَ، و الوَحاء الوَحاء (السرعة السرعة)، وراءكم طالب حثيث: القبرُ؛ فاحذروا ضَغْطته و ظلمته و وحشته، ألاَ و إن القبر حفرة من حفر النار، أو روضة من رياض الجنّة، ألاَ و إنه يتكلم في كل يوم ثلاث مرات، فيقول: أنا بيت الظلمة، أنا بيت الدود، أنا بيت الوَحْشة، ألاَ و إن وراء ذلك ما هو أشد منه، نار حرُّها شديد، و قعرها بعيد، حُلِيُّها حديد، و خازنها مالك، ليس لله فيه —و في لفظ: فيها- رحمة، و ألا وراء ذلك جنة عرضها السموات و الأرض أعدَّت للمتقين، جعَلَنا الله و إياكم من المتَّقين، و أجارنا و إياكم من العذاب الأليم. كذا في الكنز.

هذه الخطبة عن الأصبغ بن نباتة قال:

64. el-Kândehlevî, a.g.e., III, 458.

صعد على ذات يوم المنبر، فحمد الله و أثنى عليه، و ذكر الموت – فذكر نحوه و زاد بعد قوله: أنا بيت الوحشة، ألا و إن وراء ذلك يوماً يشيب فيه الصغير، و يسكر فيه الكبير، و تضع كل ذات حمل حملها، و ترى الناس سُكارَى و ما هم بسكارَى و لكنَّ عذاب الله شديد. و زاد في روايته: ثم بكى و بكى المسلمون حوله.

İbn Asâkir'den naklediyor: Hz. Ali bir konuşmasında Allah'a hamd ve senâdan sonra ölümü hatırlatarak şöyle dedi:

"Ey Allah'ın kulları! Vallâhi ölümden kurtuluş yoktur. Önüne durursanız sizi alır, kaçarsanız yakalar. Kurtuluş yoluna koşunuz! Acele edin! Acele edin! Arkanızda sizi hemen isteyen kabir var. Onun sıkmasından, karanlığından ve yalnızlığından korununuz. Kabir ya cehennem çukurlarından bir çukur, ya da cennet bahçelerinden bir bahçedir. O her gün üç defa lisân-ı hâl ile: 'Ben karanlık eviyim! Ben, yılan çayan yuvasıyım! Ben, yalnızlık diyarıyım!' der.

Dikkat edin! Ondan ötesi daha da kötüdür. Cehennemin ateşinin ısısı yüksek, dibi derin ve ziynetleri de demir kelepçelerdir. Bekçisi Mâlik'tir. Orada Allah'ın merhameti yoktur. Cehennemin ötesinde ise muttakîler için hazırlanmış, genişliği yer ve gökler kadar olan cennet vardır. Allah bizleri ve sizleri muttakîlerden kılsın! Bizleri ve sizleri elem verici azaptan korusun."

Esbağ b. Nebâte'den gelen rivayette ise, "Ben, yalnızlık diyarıyım!" dedikten sonra Hz. Ali'nin şöyle devam ettiği ilave edilmektedir:

"Dikkat edin, kabir hayatından sonra öyle bir gün gelecek ki, o gün, küçükler ihtiyar olur, büyükler sarhoş olur, 'her hâmile kadın çocuğunu düşürür. Sen insanları sarhoş zannedersin, gerçekte onlar sarhoş değildirler. Allah'ın azabının şiddetinden bu hale gelmişlerdir.' (Hacc sûresi, 22/2)." Daha sonra Hz. Ali ve etrafındakiler ağladılar.[65]

65. Kenz, 8/110; Bidâye, 8/6.

4. HZ. ALİ'NİN AHİRET İÇİN ÇALIŞMAYA TEŞVİK EDEN BİR KONUŞMASI

أما بعد فإن الدنيا قد أدبرت و آذنت بوداع، و إن الآخرة قد أقبلت و أشرفت باطِّلاع، و إن الضمار اليوم و غداً السباق، ألا و إنكم في أيام أمل من ورائه أجل؛ فمن قصَّر في أيام أمله قبل حضور أجله فقد خُيِّب، ألا فاعلموا لله في الرغبة كما تعلمون له في الرهبة، ألا و إني لم أرَ كالجنة نائم طالبها و لم أرَ كالنار نائم هاربها، ألا و إنه من لم ينفعه الحق ضره الباطل، و من لم يستقم به الهدى جار به الضلال، ألا و إنكم قد أُمرتم بالظَّعَن و دُللتم على الزاد، ألا أيها الناس إنما الدنيا عَرَض حاضر يأكل منها البر و الفاجر و إن الآخرة وَعْدٌ صادق يحكم فيها ملك قادر، ألا إن الشيطان يعدكم الفقر و يأمركم بالفحشاء، و الله يعدكم مغفرة منه و فضلاً و الله واسع عليم. أيها الناس، أحسنوا في عمركم تُحفظوا في عقبكم، فإن الله تبارك و تعالى وعد جنته من أطاعه، و وعد ناره من عصاه، إنها نار لا يهدأ زفيرها، و لا يُفكُّ أسيرها، و لا يجبر كسيرها، حرُّها شديد، و قعرُها بعيد، و ماؤها صديد، و إن أخوف ما أخاف عليكم اتباعُ الهوى و طولُ الأمل. كذا في الكنز.

İbn Asâkir'den: Hz. Ali (r.a.) müslümanlara hitaben yaptığı bir konuşmasında Allah'a hamd ve senâdan sonra şöyle dedi:

"Dünya sırt çevirdi, vedâ etmek üzere. Âhiret bize doğru yöneldi ve bakmaya başladı. Bu gün hazırlık günüdür, yarın müsabaka var.

Dikkat edin! Sizler, peşinden ecel gelecek olan arzu ve istekler âlemindesiniz. Kim, bu ecel gelmeden önce arzu ve isteklerini dizginlemezse, sonra pişman olur. Sıkıntılı ve korkulu zamanlarınızda Allah'a ibâdet ettiğiniz gibi, bolluk ve rahat içinde olduğunuz zamanlarda da ibâdet ediniz. Ben, cennet gibi tâliplileri, cehennem gibi kaçanları uykuda olan bir yer, görmedim. Haktan faydalanmayan, bâtılın zararına duçar olur. Doğru

yoldan nasibini almayan kimse de sapıklığa düşmeye mahkûmdur. Sizler göçle emredildiniz, azık hazırlamalısınız.

Ey insanlar! Dünya, iyi ve kötü insanların yemek yediği açık bir sofradır. Âhiret ise, her şeye muktedir bir Hükümdarın hükümlerinin geçerli olduğu yerdir. 'Şeytan size fakir olacağınızı telkin ediyor ve kötülüğü emrediyor. Allah ise sizi affetmeyi ve lütfunu vâdediyor. Allah, her şeyi ihata eder ve her şeyi bilir.' (Bakara sûresi, 2/268).

Ey insanlar! Hayatınızda iyilik yapın ki, arkanızdan kötü konuşulmasın. Noksan sıfatlardan münezzeh ve yüce olan Allah, kendisine itaat edenlere cennetini, isyan edenlere de cehennemini vâdetti. Cehennemin gürültüleri asla kesilmez, oraya düşen kurtulamaz, oranın açtığı yaralar tamir edilmez. Cehennemin ateşi şiddetli, dibi derin, suları ise irindir. En korktuğum şey, sizin nefsinize uymanız ve hiç ölmeyecekmiş gibi dünyaya bağlanmanızdır."[66]

5. HZ. ALİ'NİN EMR-İ Bİ'LMARUF VE NEHY-İ ANİ'L-MÜNKER HAKKINDAKİ BİR KONUŞMASI

أيها الناس، إنما هلك من كان قبلكم بركوبِهم المعاصي، و لم ينههم الربانيُّون و الأحبار، أنزل الله بهم العقوبات، ألا فمرُوا بالمعروف ، و انهَوا عن المنكر، قبل أن ينزل بكم الذي نزل بهم، و اعلموا أن الأمر بالمعروف و النهى عن المنكر لا يقطع رزقاً، و لا يقرِّب أجلاً، إن الأمر ينزل من السماء إلى الأرض كقطر المطر إلى كل نفس بما قدَّر الله لها من زيادة أو نقصان في أهل أو مال أو نفس، فإذا أصاب أحدكم النقصان في أهل أو مال أو نفس، و رأى لغيره غيره؛ فلا يكوننَّ ذلك له فتنة، فإن المرء المسلم ما لم يَغْشَ دناءة، يظهر تَخشُّعاً لها إذا ذكرت، و يغرى به لئام الناس كالياسر الفالج الذى ينتظر أول فوزة من قداحه، توجب له المغنم، و تدفع عنه المغرم، فكذلك المرء المسلم البريء من الخيانة إنما ينتظر إحدى الحسنيين إذا ما دعا الله، فما عند

66. el-Kândehlevî, a.g.e., III, 458 vd.

الله هو خير له، و إما أن يرزقه الله مالاً، فإذا هو ذو أهل و مال. الحَرْث حَرْثان: المال و البنون حرث الدنيا، و العمل الصالح حرث الآخرة، و قد يجمعهما الله لأقوام. قال سفيان بن عيينة: و من يحسن يتكلم بهذا الكلام إلا علي بن أبي طالب؟. كذا في الكنز

Yahya b. Ya'mer naklediyor:

Ali b. Ebî Tâlib (r.a.) halka bir konuşma yaparak Allah'a hamd ve senâdan sonra şöyle dedi: "Ey insanlar! Sizden öncekiler günahlara daldıkları için helâk oldular. Âlimleri ve din adamları onlara mâni olmadılar, Allah da onları cezalandırdı. Dikkat edin! Onların başına gelenler gibi sizin başınıza da bir felâket gelmeden önce iyiliği emredin, kötülüğe engel olun. Bilin ki iyiliği emretmek ve kötülüğü yasaklamak, ne rızkı keser, ne de eceli yaklaştırır. İyiliği emretmek gökten inen yağmur gibidir. O Allah'ın takdiri üzere, kimisinin elindekini daha bollaştırır, kimisinin de malına, canına veya âilesine bir zarar verir. Sizden birinin malına, canına veya âilesine bir zarar gelir de, bunun aynının başkasının da başına gelmesini istemezse, bu felâket onun için bir zarar değildir. Kötülüğün tesirinde kalmayan müslüman, kötülük anıldığı zaman ürperir. Kötü insanlar, ilk oyunda kazanıp zengin olmayı ve borçlarını ödemeyi uman mağrur kumarbaz gibidirler. İyi müslümanlar dua ettikleri zaman, Allah indinde kendileri için hayırlı olan iki iyilikten birini isterler. Eğer Allah onun için zenginliği muvafık görmüşse birden bire o mal, mülk ve çoluk çocuk sahibi olur. İki türlü gelir vardır; mal ve evlat, dünya geliri, salih amel ise âhiret geliridir. Allah bunların her ikisini de kulları için bir araya getirmiştir."

Süfyan b. Uyeyne bu güzel konuşma için şöyle dedi: "Bu güzel konuşmayı Ali b. Ebî Tâlib'den başka kim yapabilir?"[67]

67. El-Kândehlevî, a.g.e., III, 464 vd.

6. HAKEM OLAYINDAN SONRA HZ. ALİ'NİN YAPTIĞI KONUŞMA:

" الحمد لله و إن أتى الدهر بالخطب الفادح ، والحدَث الجلل ، وأشهد أن لا إله إلا الله وحده لا شريك له ليس معه إله غيره ، وأن محمداً عبده ورسوله صلى الله عليه وعلى آله . أما بعد فإن معصية الناصح الشفيق العالم المُجَرِّبِ تُورث الحيرة وتُعقب الندامة ، وقد كنت أمرتكم في هذه الحكومة أمري ونخلت لكم مخزون رأيي، لو كان يطاع لقصير أمر ، فأبيتم عليّ إباء المخالفين الجفاة ، والمنابذين العصاة ، حتى ارتاب الناصح بنصحه ، وضن الزَّنْد بقَدْحه ، فكنت وإياكم كما قال أخو هَوزَان :

أمرتُهم أمري بمنعرَج اللوى * فلم يستبينوا النصح إلا ضحى الغد

"Kader ağır hitâbeti ve önemli olayları gündeme getirse de hamd Allah'a mahsustur. O'nun, kendisiyle başka hiç bir ilah bulunmayan ve hiçbir ortağı olmayan Tek İlah olduğuna, Hz. Muhammed'in (salât O'na ve âilesine olsun) O'nun kulu ve Resûlü olduğuna tanıklık ederim.

İmdi, hiç kuşkusuz şefkatli, bilgili ve deneyimli bir öğütçünün günah işlemesi, şaşkınlık yaratır ve pişmanlık getirir. Ben bu hükümette size bazı emirler vermiştim. Gizli görüşlerimi kısaca bildirmiştim; şayet itâat edilseydi, eksik bir emre itâat edilmiş olurdu. Siz bana zâlim muhalifler, isyancı itirazcılar gibi karşı çıktınız. Öyle ki öğütçü öğüdünde, kınayan kınamasında şüpheye düştü. Ben de size zarar gelmesinden ve Ebû Hevzân'ın dediği gibi onlara emrimi, ızdıraptan kıvranırken verdim. Fakat onlar, öğüdümü ancak yarının kuşluk vakti algılayabildiler.

7. HZ. ALİ'NİN BİR HUTBESİ

وقام علي بن أبي طالب فقال :

« أصاب القوم يا أمير المؤمنين الرأي ، وفهموا ما كُتب به إليك ، وإن هذا الأمر لم يكن نصرُه ولا خذلانه لكثرة ولا قلة ، وهو دينه الذي أظهره ،

وجنده الذي أعزه وأيده بالملائكة حتى بلغ ما بلغ ، فنحن على موعود من الله ، والله منجز وعده ، وناصر جنده ، ومكانك منهم مكان الظلام من الخرز يجمعه ويمسكه ، فإن احْتلَّ تفرق ما فيه وذهب ، ثم لم يجتمع بحذافيره أبدًا ، والعرب اليوم وإن كانوا قليلا فهي كثير عزيز بالإسلام فأقم واكتب إلى أهل الكوفة ، فهم أعلام العرب ورؤساؤهم ، ومن لم يحفِل بمن هو أجمع وأحدُّ وأجدُّ من هؤلاء ، فليأتهم الثلثان وليقم الثلث ، واكتب إلى أهل البصرة أن يمدوهم ببعض من عندهم » .

فسر عمر بحسن رأيهم وأعجبه ذلك منهم .

Hz. Ömer, devletin işleriyle ilgili genel bir görüşmek yapmak için bir istişare meclisi teşkil etti. Söz sırası Hz. Ali'ye gelince ayağa kalkarak Halifeye şöyle dedi:

"Ey mü'minlerin emiri, (Rey) görüşün kavme ulaştı. Sana gönderilen mektubun mahiyetini de anladılar. Aslında bu işin ne zafer ne de perişanlığının azlıkla veya çoklukla hiç bir alâkası yoktur. O Allah'ın yardım ettiği dinidir. Sonuç alınıncaya kadar meleklerle takviye edip, güçlendirdiği ordusudur. Biz, Allah'ın vadine dayanıyoruz. Allah ise vadini yerine getirecek ve ordusunu muzaffer kılacaktır. Onlara nispette senin durumun boncuk dizen bir kişinin hali gibidir. Boncukların bağı bir çözüldü mü ne varsa dağılıp gider. Sonra, katiyen hepsini bir arada görmen mümkün değildir. Araplar az idiyseler de bugün artık İslâm ile güçlenmiş ve artmışlardır. Şu halde hemen uygulamaya koy ve bunu Kûfe halkına yaz. Zira onlar, Arapların ileri gelenleri ve reisleridir. Kendilerinden daha kalabalık ve daha gayretli topluluklara bile aldırmazlar. Kuvvetin üçte ikisi onlara gitsin, üçte biri de burada kalsın. Basra halkına da yaz. Yanlarındaki kuvvetin bir kısmıyla onların imdadına yetişsinler."

Hz. Ömer, onların isabetli görüşüne sevindi ve onların bu durumu hoşuna gitti.[68]

68. et-Taberî, a.g.e., IV, 237; Krş. Ahmed Zeki Safvet, a.g.e., I, 234.

8. ALİ BİN EBÎ TALİB'İN KONUŞMASI

فعاد عمر فقال : إن هذا يوم له ما بعده من الأيام فتكلموا ، فقام علي بن أبي طالب فقال: « أما بعد يا أمير المؤمنين فإنك إن أشخصت أهل الشام من شأمهم ، سارت الروم إلى ذراريّهم ، وإن أشخصت أهل اليمن من يمنهم ، سارت الحبشة إلى ذراريّهم وإنك إن أشخصت من هذا الأرض ، انتقضت عليك الأرضُ من أطرافها وأقطارها ، حتى يكون ما تدع وراءك أهمَّ إليك مما بين يديك من العورات والعِيالات ، أقرِرْ هؤلاء في أمصارهم ، واكتب إلى أهل البصرة فليتفرقوا فيها ثلاث فرق : فلتَقُم فرقة لهم في حُرَمهم وذراريهم ، ولتقم فرقة من أهل عهدهم لئلا ينتقضوا عليهم ، ولتسر فرقة إلى إخوانهم بالكوفة مددا لهم .

إن الأعاجم إن ينظروا إليك غدا قالوا هذا أمير العرب وأصل العرب ، فكان ذلك أشد لكَلَبهم وألْبَتهم على نفسك ، وأما ما ذكرت من مسير القوم فإن الله أكرَهُ لمسيرهم منك ، وهو أقدر على تغيير ما يكره ، وأما ما ذكرت من عددهم فإنا لم نكن نقاتل فيما مضى بالكثرة ولكنا كنا نقاتل بالنصر » .

فقال عمر : أجَلْ والله لئن شخصتُ من هذه البلدة لتنتقضَنَّ عليَّ الأرض من أطرافها وأكنافها ، ولئن نظرت إليَّ الأعاجم لا يفارقُنَّ العَرْصة ، وليُمِدَّنَّهم من لم يمدهم ، وليقولُن : هذا أصل العرب ، فإذا اقتطعتم أصل العرب : فأشيروا عليَّ برجل أوَلِّه ذلك الثغر غدا ، قالوا أنت أفضل رأيا ، وأحسن مقدُرة ، قال : أشيروا عليَّ واجعلوه عراقيا ، قالوا يا أمير المؤمنين أنت أعلم بأهل العراق ، وجنده قد وفدوا عليك ورأيتهم وكلمتهم ، فقال : أما والله لأولينَّ أمرهم رجلا لَيكوننّ لأول الأسنة إذا لقيها غدا ، وقيل من يا أمير المؤمنين ؟ فقال : النعمان بن مُقَرِّن المزني ، فقالوا هو لها ، والنعمان يومئذ بالبصرة ، فولاّه .

Yukarıda anılan toplantıda Hz. Ömer dönüp şöyle dedi: Doğru bunu bundan sonra da günler takip edecektir. Konuşun. Bunun üzerine Ali bin Ebî Talip yerinden kalktı ve şöyle dedi:

"Şimdi ey Mü'minlerin Emiri! Doğrusu sen Şamlıları, Şam'dan harekete geçirirsen, Rumlar onların kadın ve çocukları üzerine yürürler. Eğer Yemen ehlini Yemen'den alırsan o zaman, Habeşliler onların kadın ve çocuklarının üzerine yürürler. Ve doğrusu sen bu yerden çıkarsan, geride bıraktıkların, gözlerin önündeki çoluk çocuktan daha ehemmiyetli oluncaya kadar; bu yerin kenarından köşesinden sana karşı çözülmeler olur. Bunları kendi bölgesinde bırak. Basra ehline yaz. Orada üç gruba ayrılsınlar. Bir grup kadınların ve çocukların yanında kalsın. Bir grupta, geceleyin Kûfe'deki kardeşlerine yardım için yürüsün.

Doğrusu, yarın yabancılar sana bakarlarsa bu Arapların emîri ve aslıdır, derler. Bu ise onların her taraftan arzu edip sana gelmeleri için daha tesirli olur. Sözünü ettiğin kavmin yürümesine gelince, onların seni bırakıp gitmelerini Allah ziyadesiyle çirkin görür. Ve o, çirkin gördüğünü değiştirmeye en güçlü olan da odur. Onların söylediğin sayısına gelince, doğrusu biz, geçmişte sayı çokluğu ile savaşmıyor; Allah'ın yardımıyla savaşıyorduk."

O zaman Ömer şöyle dedi: " Evet. Allah' a yemin olsun ki, bu şehirden çıkarsam, halkı, ölüsü ve dirisiyle bana karşı vaziyet alırlar. Eğer Arap olmayanlar bana bakarlarsa, meydandan ayrılmazlar ve onların yardım etmedikleri milletler onların yardımına koşarlar. İşte Arapların direği budur. Onu onlardan alırsanız onların direğini devirmiş olursunuz" derler.

Öyleyse, yarın bu cepheye tayin edeceğim birini gösterin bana.

– Sen bizden daha ileri görüşlü ve daha güçlüsün dediler.

– Böyle birini bana gösterin, Irak'lı olsun, dedi.

– Ey mü'minlerin emiri. Sen Irak ehlini daha iyi bilirsin. Askerlerin sana geldiler, onları gördün. Onlarla konuştun, dediler.

– Ama vallahi, onların işlerine öyle bir adamı vekil edeceğim ki yarın karşılaşınca, ilk mızrak için hiç çekinmeden hedef olacak, dedi.

O zaman:

– Bu kim? Ya emîru'l -mü'minin, denildi. Cevaben.

– En- Numan bin Mukarrin el-Muzenî, dedi.

– O buna ehildir, dediler.

Nu'man o gün Basra'da idi. Onu görevlendirdi.[69]

69. et-Taberî, a.g.e., IV, 238

Üçüncü Bölüm

HULEFÂ-İ RÂŞİDÎN DÖNEMİNDEKİ BAZI HATİPLER

HULEFÂ-İ RÂŞİDÎN DÖNEMİNDEKİ BAZI HATİPLER

Eserimizin buraya kadar olan bölümünde, önce Habib-i Kibriya Efendimiz'in hitabetini incelemeye çalıştık. Ardından Hulefa-yı Erbaa Efendilerimizin hitabetlerinden örnekler sunduk. Bundan sonraki bölümde de diğer Asr-ı Saadet hatiplerinden örnekler takdim etmek istiyoruz.

1- HZ. AİŞE BT. HZ. EBÛ BEKİR ES-SIDDÎK (Ö.58/678)

Hz. Ebû Bekir'in kızı olup Peygamber Efendimiz'in (s.a.s.) en çok sevdiği ve kendisinden en çok hadis rivayet eden eşidir. Hz. Peygamber (s.a.s.) onunla hicretin ikinci senesi evlendi. Müslüman kadınlar arasında dini en iyi bilendi. Ashab çoğunlukla Hz. A'işe'ye fetva sorar ve aldıkları cevaplarla amel ederlerdi.[1]

A. HZ. AİŞE'NİN (R.ANHA) BABASININ ÜZÜNTÜSÜNDEN DOLAYI İRAD ETTİĞİ BİR HİTÂBE

يروى أنه بلغ عائشة رضي الله عنها أن أقواما يتناولون أبا بكر رضي الله عنه فأرسلت إلى أَزْفَلَة من الناس ، فلما حضروا أسدلَتْ أستارها وعلَتْ وِسادها ، ثم قالت :

« أبي وما أبِيَه ، أبي والله لا يَعْطُوه الأيدي ، ذاك طَوْد مُنيف ، وفَرْع مديد ، هيهات كَذَبَت الظنون ، أنجح إذ أكديتم ، سبق إذ وَنَيْتُم ، سبق الجواد إذا استولى على الأمد ، فتى قريش ناشئا ، كهفها كهلا ، يفك عانيها ، ويَريش

1. ez-Ziriklî, a.g.e., IV, 5.

مُمْلِقها ، ويَرْأَب شَعْبَها ، ويَلُمُّ شَعَثَها ، حتى حَلِيته قلوبها ، ثم استشرى في دين الله ، فما ربحت شكيمته في ذات الله عز وجل ، حتى إذا اتخذ بِفِنائه مسجدا ، يحيى فيه ما أمات المبطلون ، وكان رحمه الله غزير الدمعة ، وقيذ الجوانح ، شَجِيّ النَّشِيج ، فانقَضَّت إليه نسوان مكة وولِدانها ، يسخرون منه ويستهزئون به {اللهُ يَسْتَهْزِئُ بِهِمْ ، وَيَمُدُّهُمْ فِي طُغْيَانِهِمْ يَعْمَهُونَ } فأكبرت ذلك رجالاتٌ من قريش ، فجنت قِسِيَّها ، وفوَّقَت سهامها ، فامتثلوه غرضا ، فما فَلُّوا له صَفَاة ، ولا قصفوا له قناة ، ومرَّ على سيسائه ، حتى إذا ضرب الدين بجرانه ، ورست أوتاده ، ودخل الناس فيه أفواجا ، ومن كل فرقة أرسالا وأشتاتًا ، اختار الله لنبيه ما عنده ، فلما قَبَضَ الله نبيه صلى الله عليه وسلم ضرب الشيطان رِوَاقه ومَدَّ طُنُبه ، ونَصَبَ حبائله ، وأجلب بخيله ورجله ، واضطرب حبل الإسلام ، ومَرِجَ عهده ، وماج أهله ، وبُغِي الغوائلُ ، فظنت رجال أن قد أكثبت أطماعُهُم ، ولات حين الذي يرجون ، وأنَّى والصِّديقُ بين أظهرهم ، فقام حاسرا مشمِّراً ، فجمع حاشيته ، ورفع قُطريه ، فرَدّ رَسَن الإسلام على غَرْبه ولَمَّ شَعَثَه بطنه ، فانتاش الدين فنعشه ، فلما أراح الحق على أهله ، وقرَّر الرءوس على كواهلها ، وحقن الدماء في أُهُبها ، أتته منيته ، فسدّ ثُلْمته بنظيره في الراحة ، وشقيقه في السيرة والمِعدَلة ، ذلك ابن الخطاب ، فلله دَرّ أمّ حملت به ، فدرَّت عليه ، لقد أحدت به ، ففنَّخ الكفرة ، وديَّخها ، وشرد الشرك شَذَرَ مَذَرَ ، وبعَج الأرض وبَخَعها ، فقاءت أُكُلَهَا ولفظت خَبْأها ، تَرأَمه ويصدف عنها ، وتَصَدَّى له ويأباها ، ثم وزع فيها فيئها ، وودّعها كما صحبنا ، فأَرُوني ماذا ترتئون ، وأيَّ يومَيْ أبي تنقِمون ، أ يوم إقامته إذ عدل فيكم أم يوم ظَعْنِه إذ نظر لكم أقول قولي هذا وأستغفر الله لي ولكم ، ثم أقبلت على الناس بوجهها، فقالت: أنشدُكم الله هل أنكرتم مما قلت شيئا ، فقالوا : اللهم لا »

Nakledilir ki, bazı grupların Hz. Ebû Bekir'i (r.a.) dile doladıkları haberi Hz. 'Âişe'ye ulaşır. Bunun üzerine o, haber gönderir. Bir miktar insan odasının önünde hazır olunca, perdelerini çeker, yastığını yükseltir, sonra şöyle der:

"Babam, ah babam. Vallahi babama elinizi süremezsiniz. O yüksek bir dağ gibi, en şereflinizdir. Heyhat, zanlarınız boşa çıktı. Kazdığınız kuyuya kendiniz düşünce, o kurtuldu. Hedefi almakta olan asıl at gibi ileri geçti. Siz tökezleyince, o Kureyş'in delikanlı genci ve yetişkin kurtarıcısıdır. Kureyş'in akan gözyaşını siler, fakirine yardım eder, azgınlarını ıslah ederdi. Nihayet bütün Kureyş'in kalbi ona ısınıncaya dek, onların işlerini yoluna koyardı. Sonra o, Allah'ın (c.c.) dini uğrunda galeyana gelmişti. Onun direnişi Allah (c.c.) içindi. Hatta evinin avlusunu, fesatçıların öldürdüğü ruhları diriltecek bir mescit haline getirdi. Rahmetlinin gözünün yaşı dinmedi. Kendinden geçmiş, sesi kısılmış bir haldeydi. Zira Mekke'nin kadınları ve çocukları onunla alay edip, dalga geçerek etrafına toplanırlardı. Hâlbuki 'Asıl Allah onlarla istihza eder ve taşkınlıkları, azgınlıkları içinde serseri dolaşmalarına mühlet verir.' (Bakara sûresi, 2/15). Bu bile Kureyş'in erkeklerini kuşkulandırdı. Hemen onu hedef alarak yaylarını gerdiler; okunu takıp hedef aldılar. İslâm dini gelip kuvvetleninceye dek kendisine karşı kılıçları ile saldırmaktan; omurga kemiklerini kırana dek sopaları ile saldırmaktan geri durmadılar. Nihayet, din işlerini boynuna yüklenip, İslâm'ın temelleri sağlamlaşınca ve insanlar her taraftan bölük, bölük cemaatler halinde İslâm'a girince, Allah, peygamberi için katındaki yeri tercih etti. Peygamber'in (s.a.s.) ruhunu kabz edince şeytan çadırını kurdu; ipini uzattı ve tuzağını kurdu. Süvarilere ve yayalara seslendi: İslâm'ın bağı titredi. Zaman bozuldu. Halk dalgalandı. Kötülükler sınırı aştı. Bunun üzerine bazıları umduklarının yaklaştığını sandı. Hâlbuki umduklarının zamanı değildi. Ebû Bekir-i Sıddık onlar arasındayken ne mümkün. O, bunları düzeltmek için işe koyuldu. Kopan İslâm ipinin iki ucunu birleştirdi. Etrafını toplayıp İslâm dinini en uzak noktasına kadar götürdü. Rıfk ile işini yoluna koydu. Din yükseldi. Onu da yükseltti. Haklıya hakkını verip, herkesi ikna edip kan davasını ortadan kaldırınca, ölüm pençesine yapıştı.

Merhamette eşi, hâl ve adaletinde kardeşi olan Hattâb oğlu ile bıraktığı boşluğu doldurdu. Aşk olsun, ona hamile kalan ve onu emziren anaya.... Anası onu bir tane doğurmuştu. Bunun için, kâfirleri perişan ederek, hükmü altına aldı. Şirk; bölük pörçük dağılıp gitti. Fetihler yapıp ganimetler elde etti. Fethedilen yerler bütün her şeyini ortaya koydu. Sırlarını sererek ifşa ettiler. Hâlbuki babam bundan kaçınıyordu. İtiraz ettiler. Razı olmadı. Sonra, paylarını dağıttı ve bir dost gibi onlara veda etti. Haydi, söyleyin bakalım. Ne düşünüyorsunuz? İçinizde adaleti uygulayarak bulunduğu günü mü, size Hz. Ömer'i tavsiye ederek göç ettiği günü mü?

Bu konuşmamı yapıyor, Allah'tan benim ve sizin için mağfiret diliyorum.

Sonra bizzat insanların yanına gelip şöyle dedi:

Allah aşkına söyleyin; söylediklerimden hiçbirini yadırgadınız mı?

Aman Allah'ım, hayır dediler."[2]

B-HZ. AİŞE'NİN BABASI İÇİN AĞITI

« نضر الله وجهك يا أَبَتِ ، شكر لك صالحَ سعيك ، فلقد كنتَ للدنيا مُذِلاّ بإِدبارك عنها ، وللآخرة مُعِزًّا بإقبالك عليها ، ولئن كان أجلَّ الحوادث بعد رسول الله صلى الله عليه وسلم رُزؤك ، أعظم المصائب بعده فَقْدُكَ ، وإن كتاب الله ليَعِدُ بحسن الصبر فيك حُسْنَ العوَض منك ، وأنا أستنجز موعود الله تعالى بالصبر فيك ، وأستقضِيه بالاستغفار لك ، أما لئن قاموا بأمر الدنيا ، لقد قمت بأمر الدين ، لما وَهَي شَعْبه ، وتفاقم صَدْعه ، ورَجَفت جوانبه ، فعليك سلام الله توديعَ غيرِ قالية لحياتك ، ولا زاريةٍ على القضاء فيك » .

Hz. Ebû Bekir (r.a) vefat ettiğinde Hz. 'Âişe kabrinin başında oturarak şöyle demişti.

"Allah yüzünü ak etsin ve dürüst çalışmanın mükâfatını versin, ba-

2. El-Kalkaşandi, a.g.e, I, 248; İbn Abdi Rabbih, a.g.e, II, 206; en-Nuveyrî, Şıhabuddin Abdulvahhâb, *Nihâyetu'l-ereb*, Kahire, 1975, VII, 230; Krş. Ahmed Zeki Safvet, a.g.e., I, 207 vd

bacığım. Bırakıp gideceğin için, dünyayı önemsemiyor; oraya varacağın için öbür dünyayı üstün tutuyordun. Olayların en büyüğü şüphesiz Resûlüllah'dan (s.a.s.) sonra senin felâketin; musibetlerin en beteri de senin kaybındır. Şüphesiz Allah'ın kitabı, senin yokluğuna tahammül sebebiyle sana güzel bir karşılık vereceğini vaat ediyor. Ben senin yokluğuna sabretmekle Allah'ın vadini gerçekleştirmesini istiyor; senin için istiğfar etmekle de bunun tahakkukunu niyaz ediyorum. Ama onlar dünya işlerini düzene koydularsa, sen de, güçsüz, düzensiz, muzdarip bir toplumun dar zamanında din işlerini deruhte ettin. Allah'ın selâmı üzerine olsun. Hayatta kalmanı arzuladığımdan dolayı kızmayarak, takdiri ilâhiye de gücenmeyerek sana veda ediyorum."[3]

2- EBÛ UBEYDE B. EL- CERRÂH

Ebû Ubeyde (ö.18/ 639), emirlik ve komutanlık yapmış bir sahabe olup, cennetle müjdelenen on kişiden biridir.[4]

YERMUK SAVAŞINDA EBÛ UBEYDE'NİN HİTÂBESİ

« يا عباد الله ، انصروا الله ينصركم ويثبت أقدامكم ، فإن وعد الله حق ، يا معشر المسلمين اصبروا ، فإن الصبر منجاة من الكفر ، ومرضاة للرب ، ومَدْحضة للعار ، ولا تُبرِحوا مصافكم ، ولا تخطوا إليهم خطوة ولا تبدءوهم بقتال ، وأشرعوا الرماح ، واستتروا بالورَق ، والزموا الصمت إلا من ذكر الله ، حتى آمركم إن شاء الله » .

Yermuk savaşında Müslümanlar Bizanslılara karşı harekete geçince, Ebû Ubeyde (r.a) Müslümanların arasında ilerleyerek şöyle dedi:

"Ey Allah'ın kulları, Allah'ın dinine yardım edin ki, Allah da size yardım etsin, adımlarınızı muhkem kılsın. Zira Allah'ın vaadi haktır. Ey İslâm cemaati sabırlı olun. Çünkü sabır, küfürden kurtuluşa sebep, Rabb'ın

3. Zehru'l-Âdâb, I, 40; İbn Abdi Rabbih, a.g.e., II, 7; en-Nuveyri, a.g.e, V, 167; el-Cahiz, a.g.e., II, 160.
4. ez-Ziriklî, a.g.e., IV, 21.

rızasını kazanmaya vesile ve utançtan kurtulmaktır. İnşallah, ben emir vermedikçe, sıralarınızı bozmayasınız. Onlara doğru bir adım atmayın ve ilk olarak savaşa siz başlamayın. Mızraklarınızı oldukça kaldırın. Kalkanlarınızı siper yapın. Allah'ı zikretmek dışında kelâm etmeyin.[5]

3- HALİD B. VELİD (Ö.21/642)

el-Mugîra el-Mahzûmî el-Kuraşî: Câhiliye devrini idrak etmiş, Kureyş'in eşrafındandı. Mekke fethinden önce Müslüman oldu. Allah'ın kılıcı diye anılır. Girdiği savaşların hiç birinde yenilmemiş büyük bir komutandır. Allah, onun eliyle bu ümmete nice fetihler hediye ettiği büyük bir sahabidir.[6]

YERMÜK GÜNÜ HALİT BİN VELİD'İN HİTÂBESİ

ووجه هرقل إلى كل جيش من جيوش المسلمين جيشا يفوقه ، فأشار عمرو بن العاص على الأمراء بالاجتماع ، فأرسلوا إلى أبي بكر في ذلك فأشار عليهم بمثل رأي عمرو ، فاجتمعوا في اليرموك وكل واحد من الأمراء أمير على جيشه ، والروم أمامهم ، وبين الفريقين خندق ؛ فكان الرزم يقاتلون باختيارهم ، وإن شاءوا احتجزوا بخنادقهم ، فأرسل الأمراء إلى أبي بكر يستمدونه .

فكتب إلى خلد بن الوليد أمير جند العراق يأمره أن يستخلف على جنده بعد أن يأخذ معه نصفه ويتوجه إلى الشام مددا لأمرائه ؛ فسار إلى الشام ؛ ووافى المسلمين وهم متضايقون ، إذ وصل باهان مددا للروم ، فولى خالد قتاله ، وقاتل كل أمير من بإزائه متساندين ، فرأى خلد أن هذا القتل لا يجدي نفعا ما دامت كل فرقة من الجيش لها أمير فجمع الأمراء وخطبهم .

فحمد الله وأثنى عليه وقال :

« إن هذا يوم من أيام الله ، لا ينبغي فيه الفخر ولا البغي ، أخلِصوا

5. Belâzûrî, *Futûhu'ş-Şam* s.195.
6. ez-Ziriklî, el-A'lâm, III. baskı, II, 341- 342.

جهادكم ، وأريدوا الله بعملكم ، فإن هذا يوم له ما بعده ، ولا تقاتلوا قوما على نظام وتعبية ، على تساند وانتشار ، فإن ذلك لا يحل ولا ينبغي ، وإن من وراءكم لو يعلم علمكم حال بينكم وبين هذا فاعلموا فيما لم تؤمروا به بالذي ترون أنه الرأي من واليكم ومحبته » .

قالوا فهات فما الرأي؟ قال : إن أبا بكر لم يبعثنا إلا وهو يرى أنا سنتياسر ، ولو علم بالذي كان ويكون لما جمعكم . إن الذي أنتم فيه أشد على المسلمين مما قد غشيهم ، وأنفع للمشركين من إمدادهم ، ولقد علمت أن الدنيا فرّقت بينكم ، فالله الله فقد أُفرد كل رجل منكم ببلد من البلدان ، لا ينتقص منه أن دان لأحد من أمراء الجنود ، ولا يزيده عليه أن دانوا له ، إن تأمير بعضكم لا نقُصكم عند الله ، ولا عند خليفة رسول الله صلى الله عليه وسلم ، هلُمّوا فإن هؤلاء قد تهيّأوا ، وهذا يوم له ما بعده إن رددناهم إلى خندقهم اليوم لم نزل نردهم ، وإن هزمونا لم نفلح بعدها ، فهلموا فلنتعاور الإمارة ، فليكن عليها بعضنا اليوم ، والآخر غدا ، والآخر بعد غد ، حتى يتأمّر كلكم ودعوني أتأمّر اليوم » فأمّروه وانتهت الموقعة بهزيمة الروم شر هزيمة (سنة 31هـ)

Heraklius Müslümanların her bir ordusuna karşı daha üstün birer ordu sevk etti. Bunun üzerine Amr bin As kumandalara bir arada savaşmalarını tavsiye etti. Hemen Hz. Ebû Bekir'e durumu bildirdiler. O da Amr'ın görüşü doğrultusunda tavsiyede bulundu.

Her kumandan derhal ordusunun başına geçti. Önlerinde Bizanslılar…. İki taraf arasında bir hendek var. Bizanslılar istekle savaşıyorlar. İsteseler hendekleriyle de takviye görebilirler. Bunun için kumandanlar Hz. Ebû Bekir'e yardım istemek üzere adam gönderdiler.

Derhal, Irak ordusu kumandanı Halid bin Velid'e ordusunun başına bir komutan vekil etmesi, sonra da ordusunun yarısını alarak komutanlarının yardımına yetişmek için Suriye'ye yönelmesi emrini yazdı. Halid, Suri-

ye'ye yürüdü. Sıkışmış bir vaziyetteyken Müslümanların imdadına yetişti. Çünkü Bahan Bizanslılara yardım için bir ordu ulaştırmıştı. Onunla savaşmayı, Halid üzerine aldı. Her kumandan mütesanit olarak hizasındakilerle savaştı. Akabinde Halid gördü ki, ordunun her bir kanadının başında bir kumandan olduğu müddetçe bu savaş bir fayda temin etmeyecek. Hemen komutanları toplayıp onlara hitap etti.

Allah'a hamdü senadan sonra şöyle dedi:

"Hiç şüphesiz bu gün de Allah'ın günlerinden bir gündür. Onda ne övünmek ne de azmak gerekir. Cihadınızda samimi olun. İşinizde Allah'ın rızasını gözetin. Zira bugünün yarını da var. Düzenli ve hazırlıklı bir milletle, dayanışma ve yayılma taktiğiyle savaşmayın. Çünkü bu helâl olmadığı gibi gereklide değildir. Eğer arkamızdaki [Ebû Bekir (r.a.)] bu işinizi bilseydi buna engel olurdu. Bunun için emir almadığınız bir konuda, valinizin görüş ve arzusu olduğunu bildiğiniz hükümle amel edin."

Hadi görüşünüz nedir söyleyin dediler?

Dedi ki: "Muhakkak Hz. Ebû Bekir bizi birbirimize karşı iyi davranacağımızı düşünerek gönderdi. Eğer olan ve olacak olanları bilseydi sizi bir araya toplamazdı. Şüphesiz içinde bulunduğumuz bu durum Müslümanlar için ölümden beterdir. Müşrikler için ise ardarda gelecek yardımlardan dahi yararlıdır. And olsun dünyanın aranızı ayırdığını gördüm. Allah Allah... Sanki içinizden her biriniz memleketin bir köşesinde, tek başınıza bırakılmış gibisiniz. Hâlbuki ordu komutanlarından birine itaat etmeniz, size bir şey kaybettirmediği gibi, onlara da bir şey kazandırmaz. Zira içinizden birinizi tayin etmeniz, ne Allah katında ve ne de Resûlüllah'ın halifesi yanında sizin için bir noksanlık değildir. Hadi hazır olun. Çünkü onlar hazırlıklarını yaptılar. Bu günün sonrası da var. Eğer bu gün onları hendeklerine gönderebilirsek onları tepeleriz. Ama onlar bizi hezimete uğratırlarsa, ondan sonra kurtulamayız. Gelin kumandanlığı ardarda yapalım. Bu gün birimiz yarın diğerimiz, öbür gün bir diğerimiz. Nihayet hepimiz komutan oluncaya kadar bu böyle devam edecek. Teşvik edin de bu gün ben komutan olayım."

Hemen komutanlığı ona verdiler ve savaş Bizanslıların fena halde yenilmesiyle sonuçlandı (H. 13. Yılı).[7]

---

7. et-Taberi, a.g.e., IV, 33; İbnu'l-Esir, el- Kamil, II, 200.

4- MUAZ BİN CEBEL B. 'AMR EL-ENSÂRÎ EL-HAZRECÎ (Ö.18/639):

Ashabın âlimlerinden ve helal ile haramı ümmetin en iyi bileni idi. Hz. Peygamber (s.a.s.) devrinde Kur'ân'ı cemeden ashabdan biridir. Genç yaşta Müslüman oldu. Yetmiş Ensar ile akabede bulundu. Bedir, Uhud ve Hendek harplerine katıldı.[8]

MUAZ BİN CEBEL'İN (R.A.) ASKERİ COŞTURMAK İÇİN YAPTIĞI BİR KONUŞMA

« يا قراء القرآن ، ومستحفظي الكتاب ، وأنصار الهدى ، وأولياء الحق ، إن رحمة الله ـ والله ـ لا تُنال ، وجنته يتدخل بالأماني ، ولا يؤتي الله المغفرة والرحمة الواسعة إلا الصادقين المصدقين بما وعد الله عز وجل ، ألم تسمعوا لقول الله { وَعَدَ اللهُ الَّذِينَ آمَنُوا مِنْكُمْ وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ لَيَسْتَخْلِفَنَّهُمْ فِي الْأَرْضِ كَمَا اسْتَخْلَفَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ } .

أنتم إن شاء الله منصورون ، فأطيعوا الله ورسوله ، وَلاَ تَنَازَعُوا فَتَفْشَلُوا وَتَذْهَبَ رِيحُكُمْ واصْبِرُوا إِنَّ اللهَ مَعَ الصَّابِرِينَ ، واستحيوا من ربكم أن يراكم فُرَّاراً من عدوكم ، في قبضته ورحمته ، وليس لأحد منكم ملجأ من دونه ، ولا متعزز بغير الله »

فجعل يمشي في الصفوف ويحرضهم ويقص عليهم ثم انصرف إلى موقعه.

Muaz bin Cebel (r.a) insanlara vaaz vermek için yüksekçe bir yere çıkarak şöyle dedi:

"Ey Kur'ân okuyucuları. Kitab-ı Kerim'in hafızları. Doğruluğun yardımcıları, hakkın sahipleri! Vallahi hayallerde ne Allah'ın rahmeti elde edilir, ne de cennetine girilir. Allah geniş mağfiret ve rahmetini, vaadini

8. Ziriklî, a.g.e., VIII, 166.

tasdik eden sadıklardan başkasına ihsan etmez. Allah'ın şu sözünü duymadınız mı? Allah onlardan öncekileri halifesi kıldığı gibi, sizden iman edip güzel güzel amel işleyenleri de mutlaka halifesi kılacağını vaat etmiştir.

İnşallah zafer sizindir. Öyleyse; 'Allah'a ve Resûlüne itaat edin, anlaşmazlığa düşmeyin. Sonra gevşersiniz ve kuvvetiniz gider.' Sabırlı olun, zira Allah sabırlı olanlarla beraberdir. Rabbinizin sizi düşmanınızın önünden kaçanlar olarak görmesinden utanınız. Siz onun kabzası ve rahmeti içindesiniz. Sizden hiç biriniz ondan başka ne bir sığınağı ne de bir barınağı vardır. Allah'tan başkasıyla da kimse güçlü olamaz."

Müteakiben safları arasında yürümeye, onları coşturmaya ve öğüt vermeye başladı. Sonra da yerine döndü.[9]

5- AMR BİN AS B. VÂİL ES-SEHMÎ EL-KURAŞÎ (R.A.) (Ö.43/664)

Arapların büyüklerinden ve dâhilerinden biri, Mısır fâtihidir. Zamanındaki Şam komutanlarından biridir. Filistin ve Mısır vâliliği de yapmıştır.[10]

AMR BİN AS'IN (R.A) BİR HİTÂBESİ

« أيها الناس : غضوا أبصاركم ، واجْثُوا على الرُكَب ، وأشرعوا الرماح ، والزموا مراكزكم ومصافكم ، فإذا حمل عليكم عدوكم فأهملوهم ، حتى إذا ركبوا أطراف الألسنة ، فثِبوا في وجوههم وثوب الأسد ، فوالذي يرضى الصدق ويمقُتُ الكذب ويعاقب عليه ، ويجزي بالإحسان ، لقد بلغني أن المسلمين سيفتحونها كفرا كفرا ، قصرا قصرا ، فلا يهولنكم جموعهم ولا عددهم ، فإنكم لو قد صدقتموهم الشَّدَّةَ لقد انذعروا انذعار أولاد الحجل »

Amr bin As bir grup insana rastladı. Onlara öğüt verip, kıssa anlatmaya, onları coşturarak şöyle demeye başladı:

"Ey insanlar! Gözünüzü kapatın. Diz üstü çökün, mızraklarınızı kal-

9. Belâzuri, Futûhu'ş-Şam, s.195
10. Ziriklî, a.g.e., V, 248.

dırın ve yerlerinizden, saflarınızdan ayrılmayın. Düşman üzerinize yürüyünce, onlara zaman tanıyın. Nihayet mızraklarınızın uçlarına gelip dayanacakları sırada, aslanlar gibi üzerlerine sıçrayın. Doğruluğa razı olan yalancılığa kızan ve ondan dolayı cezalandıran, iyilikten dolayı mükâfat veren Allah'a yemin olsun ki; Müslümanların orayı köy köy ve köşk köşk fethedecekleri bana ulaştı. Onların kalabalıkları ve sayıları sizi dehşete düşürmesin. Zira siz onlara şiddetinizi tasdik ettirdiniz mi, muhakkak onlar çil yavruları gibi korkarak dağılacaklar."[11]

6- *EBÛ SÜFYAN SAHR BİN HARB İBN ÜMEYYE (Ö. 31/652)*

Cahiliye döneminde Kureyş'in ileri gelenlerindendi. Emevî Devletinin kurucusu Muaviye'nin babasıdır. İslâm'a karşı ilk savaşan müşriklerin başkanlarından biri iken Mekke fethi günü Müslüman olmuştur.[12]

EBÛ SÜFYAN BİN HARB'İN BİR HİTÂBESİ

وكان أبو سفيان بن حرب يسير في الناس يوم اليرموك ، ويقف على أهل كل راية وعلى كل جماعة فيحرض الناس ويحضهم ويعظهم ويقول:

« إنكم يا معشر المسلمين أصبحتم في دار العجم ، منقطعين عن الأهل ، نائين عن أمير المؤمنين وأمداد المسلمين ، وقد والله ، أصبحتم بازاء عدو كثير عددهم ، شديد عليكم حقنهم ، وقد وترتموهم في أنفسهم ونسائهم وأولادهم وأموالهم وبلادهم ، فلا والله لا ينجيكم منهم اليوم فتبلغون رضوان الله إلا بصدق اللقاء ، والصبر في مواطن المكروه ، فامتنعوا بسيوفكم ، وتقربوا بها إلى خالقكم ، ولتكن هي الحصون التي تلجئون إليها ، وبها تمنعون » .

وقاتل أبو سفيان يومئذ قتالا شديدا ، وأبلى بلاد حسنا .

11. Belâzurî, a.g.e.,196.
12. Ziriklî, a.g.e., III,288.

Ebû Süfyan bin Harb, Yermuk günü insanlar arasında yürüyordu. Her bir sancağın askeri ve her cemaatin yanında duruyordu. Onları teşvik edip coşturuyor, öğüt veriyor ve şöyle diyordu:

"Gerçekten siz, ey Müslümanlar topluluğu. Yabancı memlekette (Acemilerin yurdunda) ailenizden ayrı, emir'ul-mü'min'den ve Müslümanların yardımlarından uzak kaldınız. Vallahi sayıları çok, size karşı kinleri şiddetli bir düşmanla karşı karşıyasınız. Onları kendileriyle, çoluk çocuklarıyla, mallarıyla ve yurtlarıyla baş başa bıraktınız. Dürüstçe karşılaşıp, tehlikeli ve zor durumlarda sabırlı olmadıkça, bugün sizi onlardan hiç bir şey kurtaramaz, Allah'ın rızasına ulaşamazsınız. Kılıçlarınızla korunun, onlarla hakkınıza yaklaşın. Onlar sığındığınız ve düşmana mani olduğunuz kaleler gibi olmalı."

O gün Ebû Süfyan çetin bir savaş yaptı ve güzel bir imtihan verdi.[13]

7- CERİR BİN ABDULLAH EL- BECELÎ (Ö. 51/671)

Yemenli Becîle kabilesinin reisidir. Mekke'nin fethinden önce kendi araştırmasıyla İslâm'ı benimsemiş ve Müslüman olmuştur. Kabilesinin Müslüman olmasına da öncülük etmiştir. Hz. Ebû Bekir devrinde kendi kabilesinin de içinde bulunduğu isyancılar üzerine gönderilmiş ve isyanı bastırmıştır. Kabilesinden irtidad edenlerden bazıları onun uyarısı üzerine tekrar İslâm'a dönmüşlerdir. Hz Ömer döneminde Nihavent savaşında büyük kahramanlıklar göstermiştir. Hz Osman döneminde Hemedân valiliği yapmıştır.[14]

CERİR BİN ABDULLAH EL- BECELÎ'NİN HİTABESİ

« يا معشر بَجِيلَة : إنكم و جميع من شهد هذا اليوم في السابقة والفضيلة والبلاء سواء ، وليس لأحد منهم في هذا الخمس غدا من النَّفَل مثل الذي لكم

13. Belâzurî, Futûhu'ş-Şam s.197.
14. Fayda, Mustafa, "Cerir b. Abdullah" DİA, VII, 410-411.

منه ، ولكم ربع خمسه نقلا من أمير المؤمنين ، فلا يكونن أحد أسرع إلى هذا العدو ، ولا أشد عليه منكم للذي لكم منه ، ونيَّة إلى ما ترجون ، فإنما تنتظرون إحدى الحسنيين ، الشهادة والجنة أو الغنيمة والجنة » .

• el- Musenna bin Haris'e İran'la savaş halindeyken şöyle dedi:

Su mecrasına (es-Sîb) varıncaya kadar orduyu kim takip edecek? Hemen Cerir bin Abdullah el-Becelî kavminin içinde ayağa kalkarak bir konuşma yaptı:

"Ey Becileliler! Şüphesiz ki siz de, bu savaşa iştirak edenlerin hepsi de öncelikte, üstünlükte meşakkate eşitsiniz. Ne var ki yarın beş hisseli ganimetten size düşen hisse kadar onlardan hiç birisine düşmeyecek. Mü'minlerin emirinden bir cemile olarak elde edeceğiniz ganimetin beşte birinin dörtte biri de sizindir. Artık bu payınızdan ve varacağınız yeri seçtiğinizden dolayı hiç kimse bu düşmana karşı sizden daha süratli ve daha şiddetli olmamalıdır. Ancak o zaman siz, iki iyi sonuçtan birini gözleyeceksiniz: Şehitlik ve cennet ya da ganimet ve cennet."[15]

8- SA'D BİN EBÎ VAKKAS (Ö. 55/ 675)

Allah yolunda ilk ok atan sahabîdir. Irak'ı fetheden komutandır. Hz. Ömer'in halifelik için tavsiye ettiği altı kişiden ve Cennetle müjdelenen on sahabîden biridir.[16]

A. ERMAS GÜNÜ, SA' D BİN EBÎ VAKKAS'IN HİTÂBESİ

« إن الله هو الحق لا شريك له في الملك وليس لقوله خُلف ، قال الله جل ثناؤه {وَلَقَدْ كَتَبْنَا فِي الزَّبُورِ مِنْ بَعْدِ الذِكْرِ أَنَّ الأَرْضَ يَرِثُهَا عِبَادِيَ الصَّالِحُونَ

15. et-Taberî, a.g.e., IV, 76; Krş. Ahmed Zeki Safvet, a.g.e., I, 229.
16. Ziriklî, a.g.e., III, 137-138.

} ، إن هذا ميراثكم وموعود ربكم ، وقد أباحها لكم منذ ثلاث حِجج ، فأنتم تَطْعمون منها وتأكلون منها ، وتقتلون أهلها وتجبُونَهم وتَسْبُونَهم إلى هذا اليوم بما نال منهم أصحاب الأيام منكم ، وقد جاءكم منهم هذا الجمع ، وأنتم وجوه العرب وأعيانهم ، وخيار كل قبيلة وعن مَن وراءكم ، فإن تزهدوا في الدنيا وترغبوا في الآخرة جمع الله لكم الدنيا والآخرة ، ولا يقَرِّب ذلك أحدا إلى أجله ، وإن تَفْشَلُوا وتَهِنُوا وتضعُفوا تذهب ريحكم وتُوبِقُوا آخرتكم » .

Sa'd bin Ebî Vakkas Ermas günü[17] (H. 14) bir konuşma yaptı.

Allah'a hamdü ve sena edip şöyle dedi: "Şüphesiz ki; mülkünde ortağı olmayan ve sözünden de caymayan hak mabut Allah'tır. "Şanı yüce Allah şöyle buyurmuştu: Andolsun, Tevrat'tan sonra Zebur'da da; arza ancak sâlih kullarımın mîrasçı olacağını yazmışızdır.' Şüphesiz ki bu sizin mirasınız ve rabbinizin vadidir. Allah üç seneden beri de bunu size mubah kılmıştır. Sizlerden o günlerde bulunanlar onlardan buraları almasıyla, o günden bu güne kadar siz bu topraklardan bir şey bekliyor, bunlardan yiyip içiyor, halkını öldürüyor, cizyesini topluyor ve onları esir ediyorsunuz. Bu varidat (Cem) size onlardan geldi. Hâlbuki siz, Arabın efendileri (Vücûh), ileri gelenleri, bütün kabilelerin en hayırlısı ve sizin dışınızdakilerin en şereflisiniz. Eğer dünyaya gönül vermeyi bırakır, âhireti arzularsanız, Allah dünyanızı da âhiretinizi de yoluna koyar. Bu ise hiç kimseyi eceline yaklaştırmaz. Eğer, korkar, gevşer ve zayıflarsanız, gücünüz kuvvetiniz gider ve âhiretinizi de mahvedersiniz.[18]

ولما نزل سعد بَهُرَ سِير ـ وهي المدينة الدنيا ـ طلب السفن ليعبر بالناس إلى المدينة القصوى (على نَهر دجلة) فلم يقدر على شيء ووجدهم قد ضموا السفن ، فجمع الناس فحمد الله وأثنى عليه وقال :

17. Kâdisiye savaşlarının ilk günü.
18. et-Taberî, a.g.e., IV, 114; Krş. Ahmed Zeki Safvet, a.g.e., I, 229.

« إن عدوكم قد اعتصم منكم بهذا البحر ، فلا تخلُصُون إليه معه ، وهم يخلصون إليكم إذا شاءوا ، فَيُناوشونكم في سفنهم ، وليس وراءكم شيء تخافون أن تُؤْتَوا منه ، فقد كفاكموه أهل الأيام ، وأفْنَوا ذادتهم . وقد رأيت من الرأي أن تبادروا جهاد العدو بنياتكم قبل أن تحصركم الدنيا ، ألا إني قد عزمت على قطع هذا البحر إليهم » .

فقالوا جميعا : عزم الله لنا ولك على الرشد فافعل .

واقتحم دجلة وفاتح المدينة القصوى (سنة 61هـ) .

B. SA' D BİN EBÎ VAKKAS'IN BİR HİTÂBESİ

Hz. Sa'd (r.a.), Behurasir'e yakın bir şehre, askerlerini Dicle üzerindeki uzak şehre götürmek için gemi istedi. Fakat bir şey elde edemedi. Onları gemileri toplamış olarak buldu. Bunun üzerine askerleri topladı. Allah'a hamdü sena etti ve şöyle dedi:

"Gerçekten düşmanınız bu nehir ile sizden korunuyor. Siz bu yolla onlara ulaşamazsınız. Hâlbuki onlar diledikleri zaman size ulaşıp, gemilerinin içinde mızrak savaşı yapabilirler. Aranızda, size gelmesinden korktuğunuz her hangi bir şey yok. Sizler kötü günlerin adamlarısınız. Liman şehirlerini iptal ettiler, yardımcılarını yok ettiler. Dünya sizi muhâsara etmeden önce, içten gelerek düşmanla cihad için koşmasını uygun gördüm. Gözünüzü açın. Ben bu nehri (Bahr) geçerek onlara varmaya karar verdim."

Hep birden şöyle dediler: Allah bizi de sizi de doğrulukta kaim kılsın. Kararını gerçekleştir. Dicle'ye daldı. En uzak kentine kadar İran'ı fethetti. (Medine'i kusvâ) (H. 16).[19]

---

19. et-Taberi, a.g.e., IV, 170; Krş. Ahmed Zeki Safvet, a.g.e., I, 233.

9- ASIM BİN AMR ET-TEYMÎ (Ö. 15/636)

Ashabın şâirlerindendir. Şiirlerinde daha çok kahramanlık teması işler. Irak fethine dair rivayet ve şiirleri vardır. Kadisiye savaşında büyük kahramanlıklar göstermiştir.[20]

ASIM BİN AMR'IN KONUŞMASI

« إن هذه بلاد قد أحل الله لكم أهلها ، وأنتم تنالون منها منذ ثلاث سنين ما لا ينالون منكم ، وأنتم الأعلَوْن والله معكم ، إن صبرتم وصدقتموهم الضرب والطعنَ فلكم أموالهم ونساؤهم وبلادهم ، وإن خُرتم وفشلتم ـ والله لكم من ذلك جارٌ وحافظ ـ لم يُبق هذا الجمع منكم باقية ، مخافة أن تعودوا عليهم بعائدةِ هلاكٍ ، اللهَ اللهَ ، اذكروا الأيام وما منحكم الله فيها ، لا ترون أن الأرض وراءكم بسابس قِفار ليس فيها خَمَر ولا وَزَر يُعْقَل إليه ويمتنع به ؟ اجعلوا همكم الآخرة »

Asım bin Amr ayağa kalkarak şöyle konuştu:

"Şüphesiz burası, Allah'ın halkını size helâl kıldığı bir diyardır. Üç yıldır onların sizden elde edemediklerini, siz, onlardan elde ediyorsunuz. Allah sizinle beraber olduğu halde, en üstün olan sizlersiniz. Eğer sabreder ve doğru dürüst saldırır, onlara vurursanız; şüphesiz ki, onların malları, kadınları, çocukları ve vatanları sizindir.

Eğer cesaretinizi yitirir, gevşerseniz ki, -Allah sizi bundan ırak tutup, muhafaza etsin- kendilerine ölüm şerbeti tattıracağınız korkusuyla, bu topluluk sizden kimseyi sağ koymazlar. Allah Allah… Hele hatırlayın o günleri ve Allah'ın o günlerde size bahşettiklerini. Arkanızdaki arazi çıplak ve çorak olup, içinde ne sığınılıp sarp bir dağ ve ne de ağaç vs. olmadığını görmüyorsunuz? Âhireti aklınızdan çıkarmayın."[21]

20. Ziriklî, a.g.e., IV, 14.
21. Tarihu't- Taberî, IV,114.

10- TULEYHA BİN HUVEYLİD EL-ESEDÎ (Ö.21/ 642)

Arapların kahramanlarından ve hatiplerinden biri idi. Bir ara peygamberlik iddiasında bulundu. Sonra tevbe etti ve fetihlere katılarak büyük kahramanlıklar gösterdi.[22]

TULEYHA BİN HUVEYLİD EL-ESEDÎ'NİN HİTÂBESİ

وحمل أصحاب الفيلة من جيش الفرس على المسلمين ، وكادت بَجِيلة أن تؤكل ، فرت عنها خيلها فرارا ، فأرسل سعد إلى بني أسد : ذَبِّبُوا عن بجيلة ، وقام طليحة بن خويلد الأسدي في قومه حين استصرخهم سعد فقال :

« يا عشيرتاه : إن المنوَّه باسمه الموثوق به ، وإنّ هذا لو علم أن أحدا أحق بإغاثة هؤلاء منكم استغاثهم ، ابتدئوهم الشَّدةَ ، وأقدموا عليهم إقدام الليوث الحَرِبَة ، فإنما سميتم أسدا لتفعلوا فعله ، شدُّوا ولا تصدوا وكُروا ولا تفروا ، لله درُّ ربيعة ! أيَّ فَرْيٍ يَفْرون ، وأسَّ قِرن يُغْنون ! هل يوصل إلى مواقفهم ؟ فأَغْنوا عن مواقعكم أعانكم الله ، شدُّوا عليهم باسم الله » .

İran ordusundan fil sahipleri, Müslümanlara hücum etti. Az kalsın Becîle düşüyordu. Atlar fillerden feci bir şekilde ürkmüştü. Bunun üzerine, Sa'd Eser oğullarına: Becîle'yi savunun diye haber gönderdi. Sa'd'ın yardım istediği o an, Tuleyha bin Huveylid el-Esedî kavminin arasında ayağa kalkıp şöyle dedi:

"Ey kavmin, elbette güvenilir kişilerden ismen yardım istenir. Eğer Sa'd, Müslümanlara yardıma sizden daha lâyık birini bilseydi, muhakkak ki, onlardan yardım isterdi. Fırlayın. Onların üzerine kükremiş aslanlar gibi saldırın. Çünkü siz, Esed (Aslan) adını ancak onlar gibi saldırdığınız için aldınız. İlerleyin, geri dönmeyin. Saldırın, kaçmayın. Bravo Rebî'a'ya. Bakın, nasıl yol alıyorlar. Hangi yiğit karşılarında durabilir? Siz de haydin, yerinizde durmayın. Allah yardımcınız olsun. Koşun yardımlarına, Allah adıyla." [23]

22. Ziriklî, a.g.e., III, 332-333.
23. et-Taberî, a.g.e., IV, 118; Krş. Ahmed Zeki Safvet, a.g.e., I, 230.

11- EL-HANSÂ TUMÂZIR BİNTİ AMR B. EL-HÂRİS (Ö. 24/645)

Necid'deki Mudar kabilesindendir. Arapların ünlü kadın şâirlerinden biridir. Ömrünün çoğu cahiliye devrinde geçmişti Sonra Müslüman oldu. Hz. Peygamber (s.a.s.) onun şiirlerini çok beğenirdi. Dört oğlu Kâdisiye harbine iştirak etti ve hepsi de şehit düştüler.[24]

EL-HANSÂ OĞULLARINI SAVAŞA TEŞVİK EDİYOR

« يا بَنِيَّ ، أنتم أسلمتم طائعين ، وهاجرتم مختارين ، و والله الذي لا إله غيره ، إنكم لبنو رجل واحد ، كما أنكم بنو امرأة واحدة ، ما خُنْتُ أباكم ، ولا فَضَحت خالكم ، ولا هَجَّنت حَسَبَكم ، ولا غَبَّرْت نسبكم ، وقد تعلمون ما أعَدَّ الله للمسلمين من الثواب العظيم في حرب الكافرين ، واعلموا أن الدار الباقية خير من الدار الفانية ، يقول الله عز وجل : {يَا أَيُّها الَّذِينَ آمَنُوا اصْبِرُوا وصَابِرُوا وَرَابِطُوا واتَّقُوا اللهَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ } فإذا أصبحتم غدا ، فاغدوا إلى قتال عدوكم مستبصرين ، ولله على أعدائه مستنصرين » .

فلما أضاء لهم الصبح باكروا مراكزهم ، فتقدَّموا واحدا بعد واحد يُنْشِدُوا الأراجيز ، فقاتلوا حتى اسْتُشْهِدُوا جَميعا ، فلما بلغها الخبر قالت : « الحمد لله الذي شرَّفني بقتلهم ، وأرجو من ربي أن يجمعني بِهم في مستقر رحمته » . فكان عمر رضي الله عنه يعطيها أرزاق أولادها الأربعة لكل واحد منهم مائة درهم ، حتى قُبِض وماتت الخنساء .

el-Hansâ dört yiğit oğluyla beraber Kâdisiye savaşına katılırken oğullarına şöyle dedi:

"Oğullarım! Siz kendi isteğinizle Müslüman oldunuz. Tercihinizle hicret ettiniz. Kendisinden başka hiç bir tanrı olmayan Allah'a yemin ederim ki, hiç şüphesiz ananız bir olduğu gibi babanız da birdir. Babanızı

24. Ziriklî, a.g.e., II, 69.

aldatmadım, dayınızı rezil etmedim; şerefini düşürmedim. Nesebinize toz kondurmadım. Allah'ın kâfirlere karşı yapacakları harpte, Müslümanlara ne kadar büyük sevap hazırladığını elbette biliyorsunuz. Ve şunu da bilin ki, baki âhiret yurdu, fani dünyadan çok daha iyidir. Allah (c.c) şöyle buyuruyor: 'Ey iman edenler. Sabredin ve sabrı tavsiye edin iyilikten ayrılmayın. Allah'tan korkun. Umulur ki kurtuluşa erersiniz.' Yarın sabaha çıkınca, aydınlık içinde zafer dileyerek ve Allah için düşmanları ile savaşmaya erkenden koşun."

Şafak sökünce, erkenden konaklarından çıktılar. Marşlar söyleyerek, teker teker ilerlediler. Hepsi de şehit düşünceye kadar savaştılar. Haber el-Hansa'ya ulaşınca, şöyle dedi: 'Hamd olsun evlâtlarımın şehit edilmesiyle beni şereflendiren Allah'a. Rabbimden ben, onlarla beni, rahmetin zirvesinde bir araya getirmesini diliyorum.'

Hz. Ömer (r.a.) ölünceye kadar ona her oğlu için yüz dirhem olmak üzere dört oğlunun maaşını veriyordu."[25]

12- UTBE BİN GAZVÂN B. CÂBİR EL-HÂRİSÎ EL-MÂZİNÎ (Ö. 17/638)

İlk Müslümanlardandır. Habeşistan'a göçenlerdendir. Bedir harbine katılmış, Sa'd b.Ebî Vakkâs ile Kâdisiye savaşına da iştirak etmiştir. Hz. Ömer ona Basra şehrinin kurmasını emretmiş, şehir kurulunca da onu oraya vali yapmıştır.[26]

UTBE BİN GAZVÂN'IN HİTÂBESİ

وفي سنة 41 هـ وجه عمر بن الخطاب عتبة بن غزوان إلى البصرة وأمره بنزولها بمن معه وقطْع مادة أهل فارس عن الذين بالمدائن ونواحيها منهم ، فرفعوا له منبرا وقام يخطب فحمد الله وأثنى عليه ، وصلى على النبي صلى الله عليه وسلم ، ثم قال :

25. El-Bağdadî, Abdulkâdir b. Ömer, *Hızânetu'l-Edeb*, Bulak, 1299, I,395
26. Ziriklî, a.g.e., IV, 360.

« أما بعد : فإن الدنيا قد تولت حَذَّاءَ مُدْبِرَةً ، وقد آذنت أهلها بِصَرْم ، وإنما بقي منها صُبَابَةٌ كَصُبَابَة الإناء يَصْطَبُّها صاحبها ، ألا وإنكم مفارقوها لا محالة ، ففارقوها بأحْسَنِ ما يحضرهم ، ألا وإن من العجب أني سمعت رسول الله صلى الله عليه وسلم يقول : إن الحجز الضخم يُلْقَى في النار من شفيرها ، فَيَهْوِي فيها سبعين خريفا ، ولجهنم سبعة أبواب ما بين البابين منها مَ سِيرَةُ خمسِمائَةِ سَنَةٍ ، ولتأتينَّ عليها ساعةٌ وهي كَظيظ بالزحام ، ولقد كنت مع رسول الله صلى الله عليه وسلم سابعَ سابعة ، ما لنا طعامٌ إلا ورق البَشَام ، حتى قَرِحَتْ أشداقنا ، فوجدت أنا وسعد بن مالك تمرة ، فشققتها بيني وبينه نصفين ، والتقطت بُرْدَةً فشققتها بيني وبينه ، فَأَتْزَرْت بنصفها ، وأتْزَرَ بنصفها ، وما منا أحد اليوم إلا وهو أمير على مصر من الأمصار ، وإنه لم يكن نبوّة قط إلا تناسختها جَبَرِيةٌ ، وأنا أعوذ بالله أن أكون في نفسي عظيما وفي أعين الناس صغيراً ، وستجربون الأمراء من بعدي فتعرفون وتنكرون » .

H. 14 senesinde Hattâb oğlu Ömer, Gazvân oğlu Utbe'yi Basra'ya tevcih etti. Ona, yanındakilerle oraya inip Medâin ve civarındaki İran halkının kökünü kesmeyi emretti. Hemen onun için bir minber kurdular. Hitap etmek üzere ayağa kalkıp, Allah'a hamd ü senadan Peygamber'e (s.a.s.) salât ü selâmdan sonra şöyle dedi:

"Şimdi beni dinleyin. Gerçekten dünya içindekilere de bunu katiyetle bildirerek süratle yüz çeviriyor. Ondan, geri ancak su içenin bardağının dibinde kalan su gibi bir artık kalır. Gözünüzü açın, çare yok dünyayı terk edeceksiniz. Öyleyse size gelecek olan ölümün en güzeliyle onu terk edin. Evet, Resûlüllah'ı (s.a.s.) şöyle söylerken duymam çok şaşırttı beni. "Cehenneme kıyısından atılacak bir kaya, 70 sene oradan aşağıya doğru gider. Cehennemin 7 kapısı vardır. İki kapının arasındaki mesafe ise beş yüz senedir. Andolsun öyle bir zamanı olacak ki onun; ağzına kadar dolacak." Resûlüllah'ın (s.a.s.) yanında ben yedi kişiden biriyim. Peçelenk (güzel kokulu bir ağaç) yaprağından başka yiyeceğimiz yoktu. Nihayet avurtlarımız sulandı. O zaman, ben ve Sa'd bin Malik bir hurma bulduk. Aramızda onu paylaştırdık. Bir hırka buldum; onu da aramızda taksim ettim. Yarısını

ben, öbür yarısını da o, vizra (küçük elbise) gibi giydik. Sevinçten o gün sanki ikimiz de şehirlerin valisi gibiydik. Ve hiç bir nübüvvet yoktur ki, saltanat onun ümmetinin halini değiştirmiş olmasın. Kendimce büyük, halk nazarında da küçük olmaktan Allah'a sığınırım. Benden sonra emîrler göreceksiniz, onları tanıyacaksınız ve yadırgayacaksınız."[27]

13- TALHA BİN UBEYDİLLÂH B. OSMAN ET-TEYMÎ EL-KURAŞÎ (Ö.36/666)

İslâm'a giren ilk sekiz kişiden biridir. Altı kişilik şûrâ ashabından olup cennetle müjdelenen on sahabî arasında yer almaktadır. Cemel savaşında şehid düşmüştür.[28]

TALHA BİN UBEYDİLLÂH'IN HUTBESİ

« أما بعد يا أمير المؤمنين فقد أحكمتك الأمور ، وعَجَمتك البلايا ، واحتنَكَتْك التجارب، وأنت وشأنك ، وأنت ورأيك ، لا ننبو في يديك ولا نَكلّ عليك إليك هذا الأمر فمُرنا نُطع ، وادعنا نجب ، واحملنا نركب ، ووفّدنا نفِد وقُدنا نَنقَد فإنك ولي هذا الأمر ، وقد بلوتَ وجربتَ واختبرت ، فلم ينكشف شيء من عواقب قضاء الله لك إلا عن خيار » ثم جاس .

Resûlüllah'ın (s.a.s.) hatiplerinden olan Talha bin Ubeydillâh ayağa kalkıp, şehadet getirdikten sonra şöyle dedi:

"İmdi (evet) ey mü'minlerin emîri. Hâdiseler seni olgunlaştırmış, musibetler (şiddetini) denemiş, tecrübeler seni takviye etmiştir. İşte sen, işte durumun, işte düşüncen. Bizim senin önüne geçmemiz yakışmaz. Sana karşı gevşeyemeyiz. Bu iş sende biter. O zaman bize emret sana itaat edelim. Çağır gelelim; bize yükle götürelim; elçi olarak gönder gidelim. Bizi sevk et boyun eğip gelelim. Çünkü sen musibete uğramış, tecrübe edilip denenmiş olarak bu işin başındasın. Kaderi ilâhînin akıbetinden sana isabet eden her musibet, ancak işi isteğe bırakmandan dolayıdır."[29]

27. et-Taberi, a.g.e., IV, 149; İbn Abdi Rabbih, a.g.e., II, 156; el-Cahiz, a.g.e., II, 27 İbnu'l-Esîr, a.g.e., II, 188
28. Ziriklî, a.g.e. III,331.
29. Tarihu't- Taberî, IV, 238

14- EL- MUSENNA BİN HÂRİSE İBN SELEME EŞ- ŞEYBANÎ (Ö. 14/635)

Hicretin 9. yılında Müslüman olmuş, büyük bir komutandır. Hz. Ebû Bekir devrinde İran'da savaşmıştır.[30]

EL-MUSENNA BİN HARİSE EŞ- ŞEYBANÎ'NİN KONUŞMASI

« أيها الناس : لا يَعْظُمَنَّ عليكم هذا الوجه ، فإنا قد تَبَحْبَحْنَا رِيف فارس ، وغلبنا على خير شِقَّي السَّواد ، وشاطرناهم ونلنا منهم ، واجتأرنا من قِبلنا عليهم ، ولها إن شاء الله ما بعدها » .

"Ey insanlar! İşin azameti gözünüzü korkutmasın. Çünkü biz İran topraklarına girmiş, ülkenin her iki tarafından da onlara galip gelip anlaşma yaparak, ganimetler almış ve onlara karşı, kendi gücümüzle yürümüşüzdür. İnşallah bu devam edecektir." [31]

15- EN-NU'MAN BİN MUKARRİN (Ö.21/642)

Ashabın ileri gelen komutanlarından biri olup, Mekke fethi günü elinde Müzeyne sancağı bulunuyordu. Önce Basra'da oturdu. Sonra Kûfe'ye yerleşti. Hz. Ömer devrinde Nihâvend'i fethe memur birliğin komutanı idi.[32]

EN-NU'MAN BİN MUKARRİN'İN HUTBESİ

ونشِب القتال بين المسلمين والفرس ، وكان النعمان يسير في الناس على بِرذَون أحوى قريب من الأرض فيقف على كل راية ويحمد الله ويثني عليه ويقول :

30. Ziriklî, VI, 158.
31. Ahmed Zeki Safvet, a.e.g., I, 222.
32. Ziriklî, IX, 9.

« قد علمتم ما أعزكم الله به من هذا الدين ، وما وعدكم من الظهور ، وقد أنجز لكم هَوادِيَ ما وعدكم وصدورَه ، وإنما بقيت أعجازُه وأكارعُه ، والله منجز وعده ، ومتبعٌ آخر ذلك أوله ، واذكروا ما مضى إذ كنتم أذلة ، وما استقلتم من هذا الأمر وأنتم أعزة ، فأنتم اليوم عباد الله حقا وأولياؤه ؛ وقد علمتم انقطاعكم من إخوانكم من أهل الكوفة ، والذي لهم في ظفرهم وعزهم ، والذي عليهم في هزيمتكم وذلكم ، وقد ترون من أنتم بإزائه من عدوكم ، وما أخطرتم وما أخطروا لكم ، فأما ما أخطروا لكم فهذه الرِّثّة وما تَرون من هذه السواد

، وما أخطرتم لهم فدينكم وبيضتكم ، ولا سواءٌ ما أخطرتم وما أخطروا ، فلا يكونُنَّ على دنياهم أحمى منكم على دينكم ، واتقى الله عبدٌ صدق اللهَ وأبلى نفسه فأحسن البلاء ، فإنكم بين خيرين منتظرين : إحدى الحسنيين ، من بين شهيد حي مرزوق أو فتح قريب وظفر يسير ، فكفى كل رجل ما يليه ، ولم يكل قِرنه إلى أخيه ، فيجتمع عليه قرنُه وقرنُ نفسه ، وذلك من الْملأَمة ، وقد يقاتل الكلب عن صاحبه ، فكل رجل منكم مسلط على ما يليه ، فإذا قضيت أمري فإني مكبِّر ثلاثا ، فإذا كبرت الكبيرة الأولى فليتهيأ من لم يكن تهيأ ، فإذا كبرت الثانية فليشد عليه سلاحه وليتهيأ للنهوض ، فإذا كبرت الثالثة فإني حامل إن شاء الله فاحملوا معا ، اللهم أعز دينك وانصر عبادك ، واجعل النعمان أول شهيدٍ اليوم على إعزاز دينك ونصر عبادك » .

وزلق فرسه في دماء القوم فصرع فاستشهد .

Müslümanlarla, İranlılar arasında harp kızışır. Nu'man ordusuyla topraklarına yakın Birzeyn üzerine yürürken; her sancak, her bölük önünde duruyor, Allah'a hamd ü sena edip onları savaşa teşci ediyordu:

"Gerçekten siz, Allah'ın sizi bu dinde ne ile üstün kıldığını ve size ne zafer vaat ettiğini bilirsiniz. Hiç şüphesiz Allah size vaat ettiğinin ilk ve

başlangıcını yerine getirmiş. Geriye ancak arka ve son kısmı kaldı. Allah vadini yerine getirir. Bunun da sonu evvelini takip edecektir. Geçmişi şöyle bir hatırlayın. Hani siz o zaman, perişan durumdaydınız. İzzet sahibi olarak karşılaştığınız bu işleri de hatırlayın, artık. Siz Allah'ın hakiki kulları ve dostlarısınız. Kardeşleriniz olan Kûfelilerden ayrıldığınızı ve sizin başarı ve üstünlüğünüzün onların lehine bozguna uğrayıp perişan olmanızın da onların aleyhine olduğunu biliyorsunuzdur. Onların nazarında; düşmanlarınıza göre kimler olduğunuzu, onların size hatırlattıkları, gibi sizin de onlara hatırlattıklarınız olduğunu; onların size ihtarının bu zayıf insanlar ve gördüğünüz şu halk yığını, sizin onlara hatırlattığınız şeyin ise dininiz ve miğferiniz olduğunu; birbirinize hatırlattıklarınızın da müsavi olmadığını görüyorsunuz. Sakın, onlar sizin dininizden daha çok dünyalarını müdafaa etmesinler. Allah'ı tasdik eden bir kul, ondan ittikâ eder, nefsini imtihana tutar. Ve imtihanı da iyi yapar. Öyleyse siz iki hayır arasında, diri ve hak katında beslenen şehit veya çok yakın bir fetih ve çok kolay bir zafer gibi iki güzel şeyden birini gözlemektesiniz. Herkese sorumlu bulunduğu fertler kifayet eder. Eşini, bir kardeşini niçin yük ediyor? Çünkü o kendisinin yanında kendi eşi ile onun eşi bir yerde toplanmış oluyor. Bu ise düşüklüktür. Bazen köpek sahibinin yerine savaşır. Sizin her biriniz de istilâ ettiği yere hükmeder. Ben konuşmamı bitirince, hemen hazır olun. Çünkü ben üç kere tekbir getireceğim. İlk tekbiri getirince, hazır olmayanlar hazırlansın. İkinci tekbiri getirince silâhını kuşansın ve kalkmak için hazırlansın. Üçüncü tekbiri getirince inşallah ben saldıracağım. Siz de hep birlikte hamle yapın. Allah'ım aziz kıl. Kullarına yardım et. Bugün Nu'man'ı, dinini yücelttiriyorken ve kullarına yardım ederken ilk şehit kıl."

Bunları dedikten sonra, savaşın içine daldı. Yiğitçe çarpıştı ve şehit düştü.[33]

33. et-Taberî, a.g.e., Ahmed Zeki Safvet, a.g.e., I, 237.

A. İRAN KRALI YEZDİCURD VE KUMANDANLARININ ÖNÜNDE FATİHLERİN HİTÂBELERİ

وكتب عمر بن الخطاب إلى سعد بن أبي وقاص وهو على فتح العراق يأمره أن يبعث إلى يَزْدَجِرْدَ ملك الفرس رجالا من أهل المنظرة والرأي والجلد يدعونه ، فاختارهم وأنفذهم إليه بالمدائن ، فلما دخل عليه أمر التَّرْجُمانَ بينه وبينهم فقال : سلهم ما جاء بكم وما دعاكم إلى غزونا والوَلوع ببلادنا ، أمن أجل أنا أجمعنا كم وتشاغلنا عنكم اجترأتم علينا ؟ فقال لهم النعمان بن مُقَرَّن : إن شئتم أجبت عنكم ، ومن شاء آثرته ، فقالوا : بل تكلم ، فتكلم النعمان فقال

Hz. Ömer bin el-Hattâb, Irak'ın fethi esnasında, Sa'd bin Ebî Vakkas'a; İran kralı Yezdicurd'e onu İslâm'a davet etmek üzere akıllı gösterişli, kuvvetlerden bir heyet göndermesi emrini yazar. Sa'd da onları seçer. Medâin yoluyla ona gönderir. Huzuruna girdikleri zaman, Yezdicurd, yanlarındaki tercümana emir verip, şöyle der: Sor bakalım onlara: Sizi buraya getiren ne? Sizi bizimle savaşmaya, diyarımıza göz dikmeye sevk eden sebep ne? Sizi rahat bırakıp sizden yüz çevireceğiz de siz bize saldıracaksınız öyle mi? Bunun üzerine en-Nu'mân bin Mukarrin adamlarına dedi ki: eğer isterseniz, sizin yerinize ben konuşayım. Veya konuşmak isteyeni seçeyim. Hayır, sen konuş dediler. Bunun üzerine Nu'man konuştu ve şöyle dedi:

B-EN- NU'MAN B. MUKARRİN'İN KONUŞMASI

Hz. Nu'man bu konuşmayı, İran ordusuyla savaşmadan az önce imparatorun huzurunda, ona oraya geliş sebeplerini izah ederken yapmıştır:

« أن الله رَحِمَنا فأرسل إلينا رسولا يدلنا إلى الخير ، ويأمرنا به ،ويعَرِّفنا الشر ، وينهانا عنه ، ووعدنا على أجابته خيرَ الدنيا والآخرة ، فلم يَدْعُ إلى ذلك قبيلة إلا صاروا فرقتين : فرقة تُقَارِبه ، وفرقة تباعده ، ولا يدخل معهُ في

دينه إلا الخواصُّ ، فمكث بذلك ما شاء الله أن يمكث ، ثم أمر أن يَنبِذ إلى من خالفهُ من العرب ، وبدأ بهم وفعل ، فدخلوا معهُ جميعاً على وجهين : مُكْرَه عليه فاغتبط ، وطائع أتاه فازداد ، فعرفنا جميعا فضل ما جاء به على الذي كنا عليه ، من العداوة والضيق ، ثم أمرنا أن نبدأ بمن يَلِينا من الأمم ، فَنَدْعُوَهُمْ إلى الإنصاف ، فنحن ندعوكم إلى ديننا ، وهو دين حَسَّنَ الحَسَنَ ، وقَبَّحَ الْقَبِيحَ كلَّه ، فإن أبيتم فامرقٌ من الشر ، هو أهون من آخر شَرٍّ منه ، الجِزاء ، فإن أبيتم فالمناجزة ، فإن أجبتم إلى ديننا خَلَّفْنَا فيكم كتاب الله ، وأقمناكم عليه ، على أن تحكموا بأحكامه ، ونرجع عنكم وشأنكم وبلادكم ، وإن اتقيتمونا بالجِزاء قبِلنا ومنعناكم ، وإلاّ قاتلناكم » .

* * *

فقال يزدجر : إني أعلم في الأرض أمة كانت أشقى ولا أقل عدداً ، ولا أسوأ ذاتَ بَيْن منكم ، قد نوكِّل بكم قُرى الضواحي فيكفوننا كم ، لا يغزوكم فارس ، ولا تطمعون أن تقوموا لهم ، فإن كان غرور لحقكم ، فلا يغرَّنكم منا ، وإن كان الجهد دعاكم ، فرضنا لكم قوتًا إلى خِصْبِكم ، وأكرمنا وجوهكم ، وكسوناكم ، وملكنا عليكم ملكا يرفُق بكم .

"Doğrusu Allah bize acıdı da, bir Peygamber gönderdi; ki o Peygamber bize hayrı gösteriyor ve bize onu emrediyor. Bize şerri tanıtıyor. Ve ondan bizi men ediyor. Onu kabul ettiğimiz takdirde bize dünya ve âhiret saadetini vaat etti. Hangi kabileyi buna davet ettiyse, iki taraf oldular. Ona yaklaşanlar, ondan uzaklaşanlar; onun dinine girenler, şeref kazanıyor. Bunun üzerine Allah'ın tehirini dilediği şey bu bekletti. Daha sonra, kendisine karşı çıkan Araplara savaş açılmasını emretti. Onlardan başladı ve yaptı. Onunla beraber hepsi iki şekilde İslâm'a girdiler. Bir kısmı dine zorlandı, hem peşinden gönül rahatlığıyla kabullendiler. Bir kısmı da itaat

ederek ona geldiler. Peşinden imanları çoğaldı. Biz hepimiz, onun getirdiği düzenin içinde bulunduğumuz düşmanlık ve darlık düzenine olan üstünlüğünü anladık. Sonra, bizden sonra gelen milletlere savaş açıp, onları insaf ve adalete davet etmenizi bize emretti.

Bunun üzerine biz de, sizi dinimize davet ediyoruz. O öyle bir dindir ki, bütün güzelleri güzel ve kötüleri de kötü kabul eder. Eğer bunu kabul etmez diretirseniz, karşılaşacağınız kötü durum ondan daha kötü olan son durumdan daha ehven olan cizye vermenizdir. Eğer bunu da kabul etmez diretirseniz; yapacağımız hemen savaş ilân edip işinizi bitirmek olacaktır. Eğer dinimizi kabul ederseniz biz gidip, geriye aranızdan Allah'ın kitabını bırakacağız. Sizi, onu hükümleriyle hükmetmeye memur edip sizi, işlerinizi ve vatanınızı bırakıp geri döneceğiz. Eğer bize cizye vermeyi kabullenirseniz, biz bunu kabul eder, sizin emniyetinizi sağlarız. Yoksa size, savaş ilân ederiz."

Bunun üzerine Yezdicurd "doğrusu ben yeryüzünde, sayısı sizden daha az olduğu halde iki kişinin arasını açan ve daha eşkıya olan bir millet bilmiyorum. Civar köyleri sizin emrinize bırakabiliriz. Bu da size yeter. İran (Faris) sizi aldatmasın. Siz onların idaresini yürütmeyi arzulamazsınız. Eğer size bir gurur geldiyse sakın bizim yüzümüzden bu his sizi aldatmasın. Eğer ceht, gayret size sebep olduysa, bolluklar içinde geçinmeniz için size bir hisse ayıralım. Eşrafınıza ikram edip, sizi giydirelim. Ve başınıza size karşı merhametli bir melik tayin edelim." dedi.[34]

Hz. Nu'man b. Mukarrin'in bu konuşmasından sonra sözü Mugire b. Zürare aldı. Aşağıdaki konuşmayı yaptı:

16- EL- MUĞÎRE BİN ZURÂRE'NİN KONUŞMASI

أيها الملك : إن هؤلاء رءوسُ العرب ووجوههم ، وهم أشراف يستحيون من الأشراف ،

وإنما يكرم الأشرافَ الأشرافُ ، ويعظّم حقوق الأشراف ألأشرافُ ،

34. Ahmed Zeki Safvet, a.g.e., I, 240.

ويفخر الأشراف الأشراف ، وليس كل ما أُرْسِلُوا به جمعوه لك ، ولا كل ما تكلمتَ به أجابوك عليه ، وقد أحسنوا ولا يَحْسُنُ بمثلهم إلا ذلك ، فجاوبني لأكون الذي أبلّغك ، ويشهدون على ذلك ، إنك قد وصفتنا صفة لم تكن بِها عالماً ، فأما ما ذكرت من سوء الحال ، فما كان أسوأ حالاً منا ، وأما جوعنا فلم يكن يشبه الجوع ، كنا نأكل الخنافس والجِعلان والعقاربَ والحيَّات فنرى ذلك طعامنا ، وأما المنازل فإنما هي ظهر الأرض ، ولا نلبس إلا غزلنا من أوبار الإبل ، وأشعار الغنم ، ديننا أن يقتل بعضنا بعضا ، ويُغِيرَ بعضنا على بعض ، وإن كان أحدنا ليَدْفق ابنتهُ وهي حيةٌ كراهيةَ أن تأكل من طعامنا ، فكانت حالنا قبل اليوم على ما ذكرت لك ، فبعث الله إلينا رجلا معروفا نَعْرف نسبه ، ونعرف وجهه ومولده ، فأرضُهُ خير أرضنا ، وحَسَبُه خير أحسابنا ، وبيته أعظم بيوتنا ، وقبيلته خير قبيلتنا ، وهو بنفسه كان خيرنا في الحال النى كان فيها ، أصدقَنا وأحلمنا ، فدعانا إلى أمر ، فلم يجب أحدٌ أَوَّلَ من تربٍ كان له ، وكان الخليفة من بعده ، فقال فقلنا ، وصدَّق وكذبنا ، وزاد ونقصنا فلم يقل شيئا إلا كان، فقذف الله إي قلوبنا التصديق له واتبَاعَه ، فصار فيما بيننا وبين رب العالمين ، فما قال لنا فهو قول الله ، وما أمرنا فهو أمر الله ، فقال لنا : إن ربكم يقول : إني أنا الله وحدي لا شريك لي ، كنت إذ لم يكن شيء ، وكل شيء هالك إلا وجهي ، وأنا خلقت كل شيء ، وإليَّ يصير كل شيء ، وإن رحمتي أدركتكم ، فبعثت إليكم هذا الرجل ، لأَدُلكم على السبيل التي بِها أنجيكم بعد الموت من عذابي ، ولأُحِلّكم داري دار السلام ، فنشهد عليه أنه جاء بالحق من عند الحق ، وقال : من تابعكم على هذا ، فله ما لكم وعليه ما عليكم ، ومن أبى فاعرضوا عليه الجُزْيَةَ ثم امنعوه مما تمنعون منه أنفسكم ، ومن أبى فقاتلوه ، فأنا الحَكَم بينكم ، فمن قُتِلَ منكم أدخلته جنتي ، ومن بقي

منكم أعقبتهُ النصر على من ناوأه ، فاختر إن شئت الجزية عن يَدٍ وأنت صاغر ، وإن شئت فالسيف ، أو تسلم فتنجي نفسك »

فقال يزدجر : أتستقبلني بمثل هذا ؟ لولا أن الرسل لا تقتل لقتلتكم ، لا شيء لكم عندي ، ثم قال : ائتوني بِوِقْر من تراب ، فقال احملوه على أشرف هؤلاء ، ثم سوقوه حتى يخرج من باب المدائن .

"Ey kral! Bunlar, Arapların başkanları ve eşrafıdır. Onlar öyle bir eşraftır ki, eşraflardan hayâ ederler. Eşrafa ise eşraf ikramda bulunabilir. Eşrafın hukukunu ancak eşraf tanzim eder. Eşrafı ancak eşraf büyütür. Kendileriyle gönderilenlerin hepsini senin için toplamaz. Her söylediğine de cevap vermez. Böylelikle iyi de etmiş olurlar. Onlar da sana tebligatta bulunmuş olmam için bana cevap ver. Zira sen, hakkında hiç bir bilgiye sahip olmadığın vasıfla bizi tavsif ettin.

Sözünü ettiğin perişan duruma gelince, bizim halimiz ondan da perişandı. Bizim açlığımız ise, normal açlığa benzemiyordu. Biz, domuzlan böceği (ıclân), akrep ve yılan yiyor ve bunları yiyeceklerimiz olarak görüyorduk. Barınak yeri ise bütün yeryüzüdür. Devetüyü ve koyunyününden büktüklerimizden başkasını giyemezdik. Dinimiz, birbirimizi öldürmek, birbirimizi kıskanmaktı. Yiyeceklerimizi yemesin diye içimizden birimiz ki, çocuğunu diri diri gömebiliyordu. İşte bundan önceki durumumuz, sana anlattığım şekildeydi.

Bunun üzerine Allah bize, nesebini bildiğimiz, aramızda doğup büyüyen, hepimizin tanıyıp bildiği bir şahıs gönderdi. Onun yeri de bizim yerlerimizin en iyisi, şöhreti de şöhretlerimizin en hayırlısı. Evi, evlerimizin en büyüğü, kabilesi kabilelerimizin en iyisidir. Ve bizzat o da hâl ve hareketlerinde bizim en doğrumuz ve en yumuşağımızdı. Bizi bir işe, İslâm'a davet etti. Önceleri kendisine icabet etmeyen yaşıtlarından birisi, kendisinden sonra halifesi oldu. Onun da söz hakkı var bizim de. Onun tasdik ettiğini biz tekzip edebiliyor, onun fazla dediğine biz noksan diyebiliyoruz. O ise ancak olanı, gerçeği söylüyor. Kalplerimize Allah onu tasdik ve ona tabi olma sevgisini attı. Bunun üzerine o, âlemlerin Rabbi ile

aramızda bir makam aldı. Bize ne söylerse o, Allah'ın sözü, ne emrederse o Allah'ın emridir. Bize şöyle dedi: Doğrusu Rabbiniz diyor ki: 'Gerçek ben, eşi benzeri olmayan, tek başıma Allah'ım. Hiç bir şey yokken ben vardım. Benim zatımdan başka her şey helâk olacaktır. Her şeyi ben yarattım. Ve her şey bana dönecektir. Hiç şüphesiz rahmetim size ulaştığından, sizi ölümden sonra kendisiyle kurtaracağım yolu göstermesi ve sizi cennetime, Daru's-Selâm'a sokmam için bu zatı size Peygamber olarak gönderdim. Öyleyse biz de onun Allah katından hak ile geldiğine şehadet ederiz. Ve dedi ki: Bunun üzerine kim size tabi olursa, sizin lehinizde olanlar onun da lehinde, aleyhinizde olanlar onun da aleyhindedir. Kim diretirse ona cizye teklif edin. Daha sonra, kendinizi alıkoyduğunuz şeylerden onu da alıkoyun. Kim diretirse onunla savaşın. Aranızda hakem benim. Sizden şehit edilenleri cennetime sokacağım. Sağ kalanları da kendilerine güçlü kalanlara karşı muzafferiyet neticesine ulaştıracağım.'

Tercihini yap; dilersen gururunu ayaklar altına alarak cizye ödemeyi; dilersen kalıcı tercih et. Ya da Müslüman ol, kendini kurtar."

O zaman Yezdicurd şöyle dedi: bu gibi sözlerimi karşıma çıkarıyorsun. Eğer elçiye zeval olmamış olsaydı, yanımda hiç bir hakkımız olmadığı halde sizi öldürürdüm. Daha sonra, topraktan yapılmış büyük bir ağırlık getirin bana, dedi. Onu bunların en şereflisinin sırtına yükleyin. Sonra da Medâin kapısından çıkıncaya kadar sürün dedi.[35]

35. et-Taberî, a.g.e., IV, 92; İbnu'l- Esîr, el- a.g.e., II, 223; Krş. Ahmed Zeki Safvet, a.g.e., I, 240 vd.; el-Kandehlevî, I, 225. vd.

SONUÇ

Cahiliye dönemi hatiplerinden Kuss b. Sâide ve Sehbân anılmaya değer olanların başında gelmektedir. Araplar, alış-veriş ile şiir ve hutbe okumak-dinlemek için Zi'l-ka'de ayında Mekke ile Tâif arasında bulunan Ukaz panayırında toplanırlardı. Hz. Peygamber kendisine henüz peygamberlik gelmeden önce ünlü hatiplerden Kuss b. Sâide'nin irad ettiği hutbeyi dinlemişti. Kendisine risalet geldikten sonra Kuss b. Sâide'nin bu hutbesini hatırlayan olup olmadığını sorduğunda, Hz. Ebu Bekir bu hutbeyi Peygamberimize okumuş, o da memnuniyetini belirtmişti.

Kur'ân-ı Kerîm, Arapların fesahatiyle iftihar ettikleri lisan ile nazil olmuş ise de, Arap fesahatini gölgede bırakan ve akıllara durgunluk veren bir üslup ve i'câza sahipti. Bu sebeple Kur'ân Araplara fesahat üslubunu tercih ettirmiş, belâgat sanatında meleke kazandırmış ve Arapçayı garabet ve rekâketten kurtarmıştır. Bu nedenle bir hatibin konuşmasında şayet Kur'ân-ı Kerîm'den alıntılar bulunmazsa kınanırdı. Yani dinleyicileri etkilemesi kesin olan Kur'ân-ı Kerîm'in yüce bir üslup içermesi, teşvik ve sakındırmaları ihtiva etmesi, sıkıntını anlarda kalpleri yatıştırmaya ihtiyaç duyulduğunda okunması, onu hutbe ya da hitabe hazırlamada vazgeçilmez bir kaynak haline getirmiştir.

Hz. Peygamber (s.a.s.) hatiplerin en büyüğü ve en fasih ve beliğ konuşanıdır. O'ndan sonra sırasıyla Hz. Ebu Bekir, Ömer, Osman, Ali, Hasan, Hüseyin, Abdullah bin Abbas (r.anhüm) gelmektedir. Hz. Ali ise, fesahati ve Kureyş lehçesindeki belâgati ile hilafeti sırasında vuku bulan kargaşayı önleyebilmek için fevkalâde gayret sarf etmiştir.

Kur'ân-ı Kerîm, Müslümanları hitabet sanatına önem vermeye sevk ve teşvik etmiş ve böylece ünlü hatiplerin yetişmesini sağlamıştır.

Râşid halifeler ve onların yakınları dışındaki valiler, komutanlar ve bazı şairlerden hitabete hakkını veren değerli hatiplerin mevcudiyeti devlet erkânının düzeyini göstermesi bakımından da önem arz eder. Hitabet her ne kadar kabiliyet meselesi ise de tarihi örneklerde görüldüğü üzere, çalışıp gayret göstermeyle de bir dereceye kadar elde edilebilir.

Hitabet sanatı insanlar arasındaki uyuşmazlıkların çözümünde, bazı yanlış anlamaların ve eğilimlerin önlenmesinde, doğruya ve gerçeğe ulaşmada çok önemli bir çözüm unsuru olmuştur. Hiç kuşkusuz tarih bunun örnekleriyle doludur.

BİBLİYOĞRAFYA

'Abdulkâdir el-Bağdâdî, **Hizânetu'l-edeb**, Beyrut, ts., I-IV.

Aristoteles, **Retorik**, Çev. Mehmet H. Doğan, İstanbul, 1995.

Ayverdi, Hamdi, **Hitabet Sanatı Teknik ve Psikolojisi**, Ankara, 1937.

Bâkıllânî, **İ'câzu'l-Kur'ân**, Kahire, 1318 h., I-II.

Belâzûrî, Ebu'l-Hasan Ahmed b. Yahya, **Futûhu'ş-Şâm**.

el-Buhârî, Muhammed b. İsmail, **el-Câmi'u's-sahîh**, Matbaa-i Âmire, İstanbul, 1315, I-VIII.

Bulut, Mehmet, **Kelâm Tarihi ve İtikâdî Mezhepler**,İzmir, 2000.

el-Bustânî, Bıtris b. Bulis, **Dâiratu'l-me'ârif**, Beyrut, ts.

el-Câhız, Ebû Osmân b. Bahr, **el-Beyân ve't-tebyîn**, Kahire, 1975, I-II.

Çağatay, Neşet-Çubukçu, İbrahim Agah, **İslam Medeniyetleri Tarihi**, Ankara, 1976.

Düzendağ, Ahmet, **Hitâbet Dersleri**, Ankara, 1964.

Ebû Dâvûd, Süleymân b. Eş'as es-Sicistânî, **es-Sünen**, Mısır, 1950, I-V.

Elmalı, Hüseyin, T.D.V. İslâm Ans. "**Hitâbet"** Mad., XVIII, 158-159.

Emiroğlu, İbrahim, **Ana Konularıyla Klasik Mantık**, İstanbul, 1999.

Fayda, Mustafa, T. D.V. İslam Ansiklopedisi, **"Ebû Bekir"** Mad., X, 107.

Foerster, F.W. **İyi İnsan İyi İş Adamı**, (trc. İsmail Husrev Tokin), İstanbul, 1960.

el-Halebî, İbn Burhânuddîn, **es-Sîretu'l-Halebiyye**, y.yok, ts.

İbn Abdirabbih, **el-Ikdu'l-ferid**, Beyrut, ts., I-VIII.

İbn Eb'il-Hadîd, **Şerhu Nehci'l-belâğa**, Beyrut, 1385 h., III-XX.

İbn el-Esir, İzzeddin Ebu'l-Hasan Ali, **el-Kâmil fi't-Târih**, Beyrut,1965, I-XII.

İbn Hişâm, Abdülmelik b. Hişâm, **es-Sîretu'n-Nebeviyye,** (3. baskı), Beyrut, 1391/1971, I-IV.

İbn Kesîr, İsmâil b. Ömer, **el-Bidâye ve'n-nihâye**, Beyrut, 1978, -XIV.

İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim, **'Uyûnul-ahbâr**, II, Kahire, 1963, I-IV.

İbn Sa'd, Muhammed b. Sa'd, **et-Tabakâtu'l-kübrâ**, Beyrut, 1960, I-VIII.

İskenderî, Ahmed Annânî Mustafa, **el-Vasît fi'l-edebi'l-'Arabî ve târîhih**, Kahire, 1916.

Kabaklı, Ahmet, **Türk Edebiyatı**, Yaylacık Mat., Türkiye Yay., İstanbul, 1973.

el-Kadınhânî, Ahmed b. Mustafa, (trc. Mustafa Ayyıldız), Peygamberimiz ve Ashâbı, İstanbul, 1406/1985.

el-KalKaşandî, Ebu'l-'Abbâs, **Subhu'l- a'şâ**, Mısır, 1938, I-II.

el-Kândehlevî, Muhammed Yûsuf, **Hayâtu's-Sahâbe,** Dımeşk, 1403/1983.

Karch R. Randolph - Edvard C. Estabrooke, 250 **Eğitim Tekniği** (trc. İbrahim Paro, İbrahim Yurt) (6.baskı) İstanbul, 1969.

el-Kayravânî, Ebû İshâk İbrahim b. Ali, **Zehru'l-âdâb**, Beyrut, 1972, I-IV.

Kazancı, Ahmet Lütfi, **Peygamber Efendimizin Hitâbeti**, İstanbul, 1980.

el-Kettâni, Abdülhay, **et-Terâtibu'l-idâriyye**, İstanbul, 1991, I-II.

Macit İlyas, **İrşad ve Hitâbet**, Resimli Kitap Matbaası, İstanbul, 1330.

Mâlik b. Enes, **el-Muvatta'**, İstanbul, 1401 h., I-II.

el-Mâverdi, Ali b. Muhammed, **Edebu'd-dünya ve'd-dîn**, 4.baskı, 1393/1973, Mısır.

Muallimoğlu, Nejat, **Bütün Yönleri ile Hitabet**, İstanbul, 1994.

Muhammed Fehmi, **Tarih-ı Edebiyat-ı Arabiyye**, İstanbul, 1335.

Muhammed Umâra, **el-İslâm ve hukûku'l-insân: İslâm ve İnsan Hakları** (Çev. Asım Kanar), İstanbul, 1992.

Muhammed 'Abdulfettâh, Ahmed Muhammed Osman, durrahman Muhammed el-Hazravî, **en-Neccâh**, Mısır, 1958.

Müslim, Ebu'l-Hüseyn b. Haccâc el-Kuraşî, **el-Câmiu's-Sahîh**, İstanbul, 1329, I-VIII.

en-Nesâî, Ahmed b. Şu'ayb, **es-Sünen**, es-Suyûtî ve es-Sindî Haşiyesi ile birlikte, 1348/1930, Mısır, I-VIII.

Özbalıkçı, M. Reşit, Arap Dilinde Zaman Açısından Fiiller, İzmir, 1996.

Ros. J. Brun, **Hatiplik Sanatı**, (Çev.Nazif Müren), İstanbul, 1973.

Sa'leb, Ebu'l-'Abbâs Ahmed b. Yahyâ, **Mecâlisu Sa'leb**, I-II, (nşr. 'Abdusselâm Muhammed Hârûn) Kahire, 1948-1949.

Şehâbuddîn en-Nuveyrî**, Nihâyetu'l-ereb fî ma'rifeti ensâbi'l-arab,** Beyrut, 1984.

Şener, H. İbrahim, **Kaside-i Bürde Kaside-i Bur'e ve Su Kasidesi**, İzmir, 1995

Şiblî, Mevlânâ, **İslam Tarihi-Asr-ı Saadet**, (trc. Ömer Rıza Doğrul), 1347/ 1928, İstanbul, I-V.

et-Taberi, Muhammed b. Cerîr, **Cami'u'l-beyan an te'vîli'l-Kurân**, 13-88/1968, Mısır. I- XXX.

et-Taberi, Muhammed b. Cerîr, **Târihu' l-umem ve'l-mulûk**, y.yok, ts, I-XI.

et-Tirmizî, Ebû 'İsâ b. Muhammed b. 'İsâ , **el-Câmi'u's-sahîh**, ts, Kahire, I-V.

Türk Ansiklopedisi, "**Arap Edebiyatı, Hitâbet, Latin Edebiyatı, Cicero, Demosthenes"** maddeleri, Maarif Vekâleti, Ankara, 1958.

Ünsel, M. Ziya, **Hitâbet Sanatı ve Meşhur Hatipler**, Fuat Gücüyener Yay. 1950.

Zeydân, Corci, Medeniyet-i İslâmiye Târihi, I-V, (Çev. Zeki Meğâmiz), (İkdâm Matbaası), İstanbul, 1328-1331.